



**CELÂLEYN TEFSİRİ'NDE
GARÎBÜ'L-KUR'ÂN ÖRNEKLERİ**

Halil İbrahim SÜSLÜ

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Zeki YILDIRIM**

2016

Her hakkı saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Halil İbrahim SÜSLÜ

CELÂLEYN TEFSİRİ'NDE GARÎBÜ'L-KUR'ÂN ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Zeki YILDIRIM**

ERZURUM – 2016



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ



TEZ BEYAN FORMU

08/01/2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "CELÂLEYN TEFSİRİ'NDE GARÎBÜ'L-KUR'ÂN ÖRNEKLERİ" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

08/01/2016

Halil İbrahim SÜSLÜ



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Zeki YILDIRIM danışmanlığında, Halil İbrahim SÜSLÜ tarafından hazırlanan bu çalışma 08/01/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Zeki YILDIRIM

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Necati KARA

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Abdulmecit OKCU

İmza:

İmza:

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 08/01/2016

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CELÂLEYN TEFSİRİ VE MÜELLİFLERİ

1.1. CELÂLEDDİN EL-MAHALLÎ.....	3
1.1.1. Hayatı	3
1.1.2. Eserleri	6
1- Tefsîrü'l-Celâleyn (Tefsîru'l-Kur'ân)	6
2- el-Bedrü't-Tâli' fî Halli Cem'i'l-Cevâmi'	6
3- Şerhu'l-Varakât fî İlmî Usûli'l-Fıkh	6
4- Kenzü'r-Râgıbîn fî Şerhi Minhâci't-Tâlibîn	6
5- Şerhu'l-Kavâ'id li'bni Hişâm.....	6
6- el-Envâru'l-Müdiyye fî Medhı Hayri'l-Beriyye.....	7
7- Şerhu'l-Bürde	7
8- Kenzü'z-Zehâ'ir	7
1.2. CELÂLEDDİN es-SÜYÛTÎ	8
1.2.1. Hayatı	8
1.2.2. Eserleri	17
1.2.3. es-Süyûtî'nin Çok Eser Vermesinin Sebepleri:.....	18
1.2.4. es-Süyûtî'nin İlimlere Göre Basılmış Eserleri	19
1- Kur'an İlimleri.....	19
2- Arap Dili (Sarf-Nahiv)	19
3- Hadis.....	19
4- Tarih (İslam Tarihi)	20
1.3. TEFSİRÜ'L-CELÂLEYN.....	21
1.3.1. Celâleyn Tefsiri'nin Özellikleri	21
1.3.2. Metodu	22

1.3.3. Kaynakları	24
1.3.4. Celâleyn Tefsiri Üzerine Yazılan Eserler:.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

GARÎBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

2.1. GARÎB KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTILAH ANLAMLARI	29
2.1.1. Lügat Anlamı.....	29
2.1.2. İstilah Anlamı	30
2.1.3. Garîb Kelimesinin Değerlendirilmesi	31
2.2. KUR'ÂN KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTILAH ANLAMLARI.....	32
2.3. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ.....	33
2.3.1. Garîbü'l-Kur'ân İlminin Konusu	33
2.3.2. Garîbü'l-Kur'ân'ın Bir İlim Olarak Doğuşu ve Hz.Peygamber'in Garîb Kelimeleri Tefsiri.....	34
2.3.3. Sahâbe-i Kirâm'ın Garîb Kelimeleri Tefsiri	37
a. Garîb Kelimelerin Arap Şiiriyle Tefsiri Problemi (Şiirle istişhâd).....	38
2.3.4. Sahâbeden Sonra Garîbü'l-Kur'ân Tefsiri	41
2.4. ÂLİMLERİN GARÎBÜ'L-KUR'ÂN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	41
2.4.1. Kur'ân'da Garîb Kelime Bulunmadığı Görüşünde Olanlar.....	41
2.4.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Garîb Kelime Bulunduğu Görüşünde Olanlar	43
2.5. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN'IN DİLBİLİMSEL İZAHI.....	45
2.6. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN'IN DİĞER KUR'ÂN İLİMLERİYLE İLİŞKİSİ.....	46
2.6.1. Garîbü'l-Kur'ân'ın Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmiyle İlişkisi	46
2.6.2. Garîbü'l-Kur'ân'ın Müşkilü'l-Kur'ân İlmiyle İlişkisi	46
2.6.3. Garîbü'l-Kur'ân'ın Vücûh ve Nezâir İlmiyle İlişkisi	46
2.7. KUR'ÂN'DAKİ GARÎB KELİMELERİN LEHÇELERLE İLİŞKİSİ.....	47
2.7.1. İçinde Hicaz Lügati Dışında Kelime Bulunan Âyetler.....	48
2.8. GARÎB KELİMELERE DAİR BAZI ESERLER :	49
2.9. TÜRKİYE'DE YAPILAN BAZI GARÎBÜ'L-KUR'ÂN ÇALIŞMALARI	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELÂLEYN TEFSİRİ'NDE GARİBÜ'L-KUR'ÂN ÖRNEKLERİ

3.1. FÂTIHA SÛRESİ	53
1. Fâtiha Sûresi 1. Âyet “الله” Kelimesi	53
2. Fâtiha Sûresi 2. Âyet “رَبِّ” Kelimesi	55
3.2. BAKARA SÛRESİ	57
1. Bakara Sûresi 1. Âyet “الم” Kelimesi	57
2. Bakara Sûresi 7. Âyet “عِشَاوَةٌ” Kelimesi	57
3. Bakara Sûresi 10. Âyet “مَرَضٌ” Kelimesi	59
4. Bakara Sûresi 15. Âyet “طُعْيَانٌ” Kelimesi	61
5. Bakara Sûresi 57. Âyet “الْمَنَّ وَالسَّلْوَى” Kelimesi	62
6. Bakara Sûresi 63. Âyet “الطُّورُ” Kelimesi	66
7. Bakara Sûresi 104. Âyet “رَاعِنًا” Kelimesi	69
8. Bakara Sûresi 135. Âyet “حَنِيفٌ” Kelimesi	72
9. Bakara Sûresi 228. Âyet “قُرُوءٌ” Kelimesi.....	76
10. Bakara Sûresi 248. Âyet “التَّائِبُوثُ” Kelimesi.....	79
3.3. ÂLİ İMRÂN SÛRESİ	82
1. Âli İmrân Sûresi 118. Âyet “بِطَانَةٌ” Kelimesi.....	82
2. Âli İmrân Sûresi 118. Âyet “خَبَالٌ” Kelimesi.....	83
3.4. NİSÂ' SÛRESİ	84
1. Nisâ' Sûresi 12. Âyet “كَلَالَةٌ” Kelimesi	84
2. Nisâ' Sûresi 25. Âyet “الْعَنْتُ” Kelimesi.....	86
3.5. EN'ÂM SÛRESİ (151. Âyet “إِمْلَاقٌ” Kelimesi)	87
3.6. A'RÂF SÛRESİ	89
1. A'râf Sûresi 54. Âyet “الْعَرْشُ” Kelimesi	89
2. A'râf Sûresi 78. Âyet “الرَّجْفَةَ” Kelimesi	92
3.7. TEVBE SÛRESİ	93
1. Tevbe Sûresi 16. Âyet “وَلِيَجَةَ” Kelimesi	93
2. Tevbe Sûresi 28. Âyet “عَيْلَةٌ” Kelimesi	94
3. Tevbe Sûresi 114. Âyet “أَوَاهُ” Kelimesi.....	96
3.8. HİCR SÛRESİ (16. Âyet “بُرُوجٌ” Kelimesi)	98
3.9. KEHF SÛRESİ	102
1. Kehf Sûresi 9. Âyet “الْكَهْفُ” Kelimesi	102

2. Kehf Sûresi 9. Âyet “الرَّقِيم” Kelimesi	103
3. Kehf Sûresi 14. Âyet “شَطَط” Kelimesi	105
4. Kehf Sûresi 18. Âyet “الْوَصِيد” Kelimesi	106
3.10. MERYEM SÛRESİ.....	107
1. Meryem 13. Âyet “حَنَان” Kelimesi.....	107
2. Meryem Sûresi 59. Âyet “غِي” Kelimesi	109
3.11. TÂHÂ SÛRESİ (6. Âyet “الثَّرَى” Kelimesi).....	110
3.12. ENBİYÂ SÛRESİ (30. Âyet “رَثِق” Kelimesi).....	112
3.13. MÛ’MİNÛN SÛRESİ (100. Âyet “بِرَزَخ” Kelimesi).....	116
3.14. NÛR SÛRESİ (43. Âyet “الْوَدْق” Kelimesi).....	118
3.15. ŞUÂRÂ SÛRESİ	119
1. Şuârâ Sûresi 54. Âyet “ثِيرَ ذِمَّة” Kelimesi.....	119
2. Şuârâ Sûresi 128. Âyet “رَبِيع” Kelimesi	121
3.16. NEML SÛRESİ (44. Âyet “الصَّرْح” Kelimesi).....	122
3.17. SEBE SÛRESİ.....	124
1. Sebe Sûresi 11. Âyet “سَابِغَاتٍ” Kelimesi	124
2. Sebe Sûresi 12. Âyet “الْفِطْر” Kelimesi.....	126
3. Sebe Sûresi 14. Âyet “مَنْسَأة” Kelimesi.....	128
4. Sebe Sûresi 16. Âyet “العَرَم” Kelimesi	129
3.18. FÂTİR SÛRESİ (13. Âyet “قَطْمِير” Kelimesi)	132
3.19. SÂFFÂT SÛRESİ.....	134
1. Sâffât Sûresi 47. Âyet “عَوْل” Kelimesi.....	134
2. Sâffât Sûresi 67. Âyet “شَوْب” Kelimesi	136
3.20. DUHÂN SÛRESİ.....	138
1. Duhân Sûresi 43. Âyet “الرَّقُوم” Kelimesi.....	138
2. Duhân Sûresi 45. Âyet “الْمُهَل” Kelimesi.....	140
3.21. ZÂRIYÂT SÛRESİ (7. Âyet “الْحَبْك” Kelimesi)	141
3.22. KAMER SÛRESİ (13. Âyet “دَسْر” Kelimesi).....	143
3.23. TEĞÂBÛN SÛRESİ (9. Âyet “التَّعَابِن” Kelimesi)	145
3.24. KALEM SÛRESİ (16. Âyet “الْخُرْطُوم” Kelimesi).....	147
3.25. HÂKKA SÛRESİ (36. Âyet “غَسْلِين” Kelimesi).....	150
3.26. MEÂRİC SÛRESİ.....	151
1. Meâric Sûresi 15. Âyet “لَطَى” Kelimesi	151

2. Meâric Sûresi 16. Âyet “تَنَوَى” Kelimesi.....	152
3.27. NÛH SÛRESİ (14. Âyet “أَطْوَار” Kelimesi)	154
3.28. ABESE SÛRESİ (31. Âyet “أَبَا” Kelimesi).....	156
3.29. MUTAFFİFÎN SÛRESİ.....	158
1. Mutaffifîn Sûresi 7. Âyet “سَجِّين” Kelimesi	158
2. Mutaffifîn Sûresi 18. Âyet “عَلَّيْن” Kelimesi.....	159
3.30. ĞÂŞİYE SÛRESİ (6. Âyet “ضَرِيع” Kelimesi).....	161
3.31. ALAK SÛRESİ (18. Âyet “الزَّبَانِيَّة” Kelimesi).....	164
3.32. ASR SÛRESİ (1. Âyet “العَصْر” Kelimesi).....	166
3.33. HÛMEZE SÛRESİ (4. Âyet “الْحَطْمَة” Kelimesi).....	168
3.34. FÎL SÛRESİ (3. Âyet “أَبَابِيل” Kelimesi)	170
3.35. KEVSER SÛRESİ.....	172
1. Kevser Sûresi 1. Âyet “الْكَوْثَر” Kelimesi	172
2. Kevser Sûresi 3. Âyet “الْأَيْتَر” Kelimesi	174
SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA	179
ÖZGEÇMİŞ.....	189

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CELÂLEYN TEFSİRİ'NDE GARİBÜ'L-KUR'ÂN ÖRNEKLERİ

Halil İbrahim SÜSLÜ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM

2016, 189 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM

Prof. Dr. Necati KARA

Prof. Dr. Abdulmecit OKCU

İnsanlığa gönderilmiş son kitap olan Kur'ân-ı Kerîm daha nazil olmaya başladığı ilk andan itibaren iman eden ve etmeyen bütün muhatapları tarafından takip edilmiş ve manası ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Kur'ân-ı Kerîm Arapça bir kitap olmasına rağmen Araplar tarafından anlaşılmayan kısımları olmuştur. Bunların bazısı bir cümle, bazısı da cümledeki bir kelime olarak kapalılığı sebebiyle anlaşılamamıştır.

İşte bu tez çalışmasıyla, Yüce Kitabımızın anlaşılamayan ya da yanlış anlaşıl-maya müsait olan yönlerini aydınlatan Kur'ân İlimleri'nden biri olan **Garîbü'l-Kur'ân İlmi** ile garîb kabul edilen Kur'ân kelimelerinden bir kısmını ele almış bulunuyoruz. Bunu da yine gerek ülkemizde, gerekse tüm İslam Âlemi'nde yaygın olarak okunan ve okutulan **Celâleyn Tefsiri**'ndeki garîb kelimelerin açıklamalarından yola çıkarak yap-maya gayret ettik. Bu veciz eseri telif eden **Celâleddîn el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî** ile ortaya çıkardıkları Celâleyn Tefsiri'nden de kısaca bahsetmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, âyet, garîb, garâbet.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE EXAMPLES OF GHARIB AL-QUR'AN IN THE EXEGESIS OF AL-CELALEYN

Halil İbrahim SÜSLÜ

Advisor: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM

2016, 189 Pages

**Jury: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM
Prof. Dr. Necati KARA
Prof. Dr. Abdulmecit OKCU**

The last holy book sent to humanity, Qur'an has been followed by all its interlocutors, whether believers or unbelievers, for the very first moment its revelation started and has drawn attention onto itself with its meaning. Although in Arabic, Qur'an has certain parts that are unintelligible to Arab people. This may be because of the hidden meaning of a word or of a sentence.

In this thesis, I have dealt with one of the Qur'anic learnings, **the Learning of Gharîbü'l Qur'ân**, which enlightens the unintelligible aspects of our Lofty Book or its aspects that are liable for misunderstanding and with some of the Qur'anic words that are regarded as Gharib. And I have made an effort to carry out this study from the interpretations and explanations of the word gharib in the **Celaleyn Commentary on the Qur'an**, which is widely read and made to be read both in our country and in the entire Islamic world. I have also given a brief account of the writers of this concise work, **Celâleddîn el-Mahallî** and **Celâleddin es-Süyûtî** and of the **Celaleyn Commentary on the Qur'an**.

Key Words: Qur'an, verse, gharîb, weirdness

ÖNSÖZ

Kendisinden önceki ilahi kitapların da işaret ettiği, insanlığın ihtiyaçlarına kıyamete kadar cevap verebilecek nitelikte ilahi bir kitap olan Kur'ân-ı Kerîm son peygamber Hz. Muhammed'e indirilmiştir. Bu yüce kitabın herkes tarafından kolayca anlaşılabilen âyetleri olduğu gibi zor anlaşılacak âyetleri de vardır. İnsanlığa hediye edilen bu son kutsal kitabın insan olarak ilk muhatabı ve müfessiri ise yine Hz. Peygamberdir.

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerîm'e bakış açısı, zamanının büyük kısmını O'nun yanında geçiren Ashâb-ı Kirâm'a da aynen yansımıştır. Onlar Kitap'tan on âyeti okumuşlar, okuduklarını anlamış ya da anlamak için gayret etmişler, yine de anlamazlarsa Kur'ân'ın tebyiniyle görevli olan Hz. Peygamber'e sormuşlar, anladıklarını hayatlarında uygulamaya geçirmişler, iyice öğrenip ezberledikleri bu âyetleri diğer Müslümanlara anlatmaya gayret etmişlerdir.

Zaman ilerledikçe günlük hayatta kullandıkları konuşma dilinin dejenerasyona uğraması, Arap toplumunu Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olduğu fasih Arapça'yı konuşamaz ve anlayamaz hale getirmiştir. Öyle ki, ataları yüzyıllardır Anadolu topraklarında yaşayıp da Osmanlıca'ya ait birçok kelimeyi sözlüğe bakmadan anlayamayan yeni neslin durumuna düşmüşlerdir. Bunun yanında Arap olmayan diğer milletlerden İslâmı müşerref olanların sayıları arttıkça Kur'ân'ın okunması ve anlaşılması daha da zorlaşmıştır. Bu sıkıntıları aşmak için çare arayan din gönüllüleri Kur'ân harflerini noktalamaya, hareketlemeye ve manasında anlaşılmayan kısımları anlaşılır hale getirmeye gayret etmişlerdir. Bu bağlamda Kur'ân'ın manasının anlaşılmasıyla ilgili birçok ilim dalı ortaya çıkmıştır. Bu alanlarla ilgili birçok söz söylenmiş, talebe ve hoca yetişmiş, bir o kadar da eser telif edilmiştir.

Üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı ve müstakil bir Kur'ân ilmi haline gelen **Garîbü'l-Kur'ân**, İslam Tarihi boyunca önemine binaen çok sayıda âlimin ilgisini çekmiştir. Müstesna bir konumu olan Garîbü'l-Kur'ân ilminin bu ilgiyi hak ettiğini düşünerek biz de yüksek lisans tezimizi bu doğrultuda yazmak istedik. Kelimeleri inceleyen bu ilmin; yine çoğu zaman kelimeleri tek bir kelimeyle tefsir eden, gerek ülkemizde, gerekse tüm İslam Âlemi'nde yaygın olarak okunan ve okutulan, kısa ve öz olduğu için diğer tefsirlere göre daha çok ilgi gören, Kur'ân çizgisinden ayrılmayan tek meâl

konumunda olan; bazı hocalar tarafından ezberlenecek kadar çok okutulan ve zaman açısından hedefe çabuk ulaştırılan bir eser olması açısından tercihe şayan görülen **Celâleyn Tefsiri** ışığında bir de bizim kalemimizden işlenmesinin şahşımıza manevi katkı sağlayacağını düşündük.

Tezimizin ilk bölümünde Celâleyn Tefsiri'ni tanıtmanın yanı sıra, bu esere emek vererek başladığı halde ömrü yetmediği için Kur'ân-ı Kerîm'in ancak yarısını tefsir edebilen **Celâleddîn el-Mahallî** ve hocasının yarım kalan tefsirini aynı hassasiyetle tamamlayan **Celâleddin es-Süyûtî**'nin hayatlarından, kişiliklerinden, ilmi yönlerinden ve en önemlisi kendilerinin amel defterlerinin kapanmamasını sağlayacak eserlerinden kısaca bahsetmeye çalıştık. İkinci bölümde ise; **Garîbü'l-Kur'ân İlmi** ile ilgili özet bilgiler vererek okuyucuyu asıl bölüm olan üçüncü bölüme hazırlamaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise asıl konumuz olan garîb kelimeleri Celâleyn Tefsiri başta ve esas olmak üzere bazı tefsirler ve Garîbü'l-Kur'ân alanında yazılmış eserler ile irdelemeye çalıştık. Ayrıca tez çalışmamızda âyetlerin Arapça metnine yer verilmiş olup, bu âyetlerin meâl-leri de Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanmış olan Kur'ân Meâli esas alınarak aktarılmıştır.

Bu çalışmamızın her aşamasında yardım ve desteklerini esirgemeyen çok kıymetli hocam Prof. Dr. Zeki YILDIRIM'a, aileme ve emeği geçen tüm arkadaşlarıma şükranlarımı arz ederim.

Erzurum – 2016

Halil İbrahim SÜSLÜ

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

a.y.	: Aynı yer
AÜİF	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn (Arapça'da oğlu manasında kullanılır)
Bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren / tercüme eden
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
hşy.	: haşiye
H.z.	: Hazreti
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahü anhü (Allah kendisinden razı olsun)
s.a.v. olsun)	: Sallallâhü aleyhi ve selem (Salât ve selâm O'na (Hz. Muhammed'e)
s.y.	: Sayı yok/sayısız
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y.	: Tarih yok / tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
tlk.	: Ta'lik
trc.	: Tercüme eden
ÜİFD	: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	: Vefat tarihi
v.b.	: ve benzerleri
y.y.	: (Basıldığı) yer bilgisi yok
Yay.	: Yayınları / Yayınevi

GİRİŞ

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem dünyaya indirildiği andan itibaren Allah Teâlâ'nın öğrettiği lisanı konuşmaya başlamıştır. Bu lisan Yüce Yaratanın öğrettiği orijinal haliyle kullanılmıştır. Diğer bütün diller de ilk kullananları tarafından bu şekilde orijinal haliyle konuşulmuştur. Ancak zamanın ilerlemesiyle insanlar dilleri ilk hallerine sadık kalmadan konuşur hale gelmişlerdir. Bu durum zamanla atalarının dilini anlamayan toplumlar üretmiştir.

Bir benzerini ülkemizde yaşadığımız dil problemi geçmişimizden kopmamıza neden olmuştur. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte yaşanan gelişmeler halkımızı ecdâdının yazısını okuyamayan, konuştuğu ve yazdığı dili anlayamayan yeni bir nesil haline getirmiştir. Bu gelişmeler altı yüz yıllık ilmî ve edebî birikimin bir kenara itilmesine, oluşturulan devasa kütüphanelerin işlevsiz hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Günümüzde ise yaşlılarımızın gençlere sorduğu basit sorular sırf cümle içinde bir kelimenin Osmanlıca olması nedeniyle cevapsız kalmaktadır. Hatta toplumumuz, bu konuda özel çalışma yapan ve eğitim alanların haricinde Osmanlıca'yı sözlüğe bakmadan anlayamayan bir toplum haline gelmiştir.

Aynı durum Kelâmullah'ın indirildiği Arap toplumunun konuştuğu fasih Arapça'nın zamanla bozulup Kur'ân'daki kelimelerin anlaşılamaz hale gelmesiyle Hicaz bölgesinde de yaşanmıştır. Bu sorunu çözmek isteyen âlimlerin Kur'ân'ın anlamına yönelik yaptığı çalışmalar neticesinde yeni ilimler oluşturulmuştur. Bu ilimler hem emek sarfedenlerin o konuda uzmanlaşmasına, hem de Kur'ân'a bakış açılarının çeşitlenmesine ve zenginleşmesine katkı sağlamıştır.

Bu gayretler neticesinde doğan, Kur'ân'ın anlaşılması için kelime esaslı tahlil yapan ilimlerden biri de Garîbü'l-Kur'ân'dır. Hz. Peygamber döneminde konuşulan dilin Kur'ân'ın diliyle aynı olması sebebiyle garîb kelimelerin sayısı fazla olmamış, yalnızca muhatapları tarafından anlaşılmayan kelimeler sorulmuş ve açıklanmıştır. Bu konuda ilk açıklamalar Allah Resûlü tarafından bizzat yapılmıştır. O'nu takip eden Sahâbe-i Kirâm da garîb kelimeleri açıklamaya devam etmişlerdir. Kimi sahâbîler Arap Şiiri'nden iştişhad getirerek garîb kelimeleri açıklamayı tercih ederken, kimileri de bunu benimsemişlerdir. Onları takip eden dönemlerde ise Kur'ân'da Arapça'nın dışında kelimenin bulunup bulunmadığı konusunda fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bazı âlimler Kur'ân'da

Arapça'dan başka bir dile ait kelime bulunmadığını savunurken, diğer bir grup da; Arapça'dan başka bir kelimenin yer alması Kur'ân'ı Arapça olmaktan çıkarmayacağını savunmaktadır.

Bunlara ilave olarak; sahabe döneminden sonraki neslin konuştuğu dilin bozulması neticesinde garîb kelimelerin sayısı da artmış, dolayısıyla bu kelimeler bir ilim dalı oluşturacak sayıya ulaşmıştır. Sonuçta konuyla ilgili çok sayıda eser yazılmış, sözlükler oluşturulmuş ve zengin bir külliyat elde edilmiştir. Günümüzde de konu güncelliğini yitirmeden Kur'ân'ın anlaşılması konusundaki önemini giderek artırmaktadır.



BİRİNCİ BÖLÜM

CELÂLEYN TEFSİRİ VE MÜELLİFLERİ

Çalışmamızın asıl konusuna geçmeden önce Kur'ân çizgisinden ayrılmayan tek meâl olma özelliği taşıyan Celâleyn Tefsiri ve tefsire bu özelliği kazandırmak için tüm gayretlerini sarf eden Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî'yi daha yakından tanıyalım.

1.1. CELÂLEDDİN EL-MAHALLÎ

1.1.1. Hayatı

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim b. Ahmed Celâlüddîn el-Mahallî'dir. Şafii mezhebine mensuptur.¹ 1 Şevval 791 (23 Eylül 1389) tarihinde Mısır'da² (Kahire'de) doğup, orada büyümüştür. Şehrin batısındaki Mahalletü'l-Kübrâ'ya nispetle babası ve dedesi de Celâl Mahallî (adıyla) bilinir.³ Teftezân Araplarındandır.⁴

Şanslı bir dönemde dünyaya gelen Mahallî ilk eğitimini babası ve dedesinden aldıktan sonra büyük bir ilmi gelişmenin yaşandığı Kahire'de Şâfiî, Hanefî ve Malikî ulemâsının ders ve sohbet halkalarına katılmıştır.⁵ Fıkıh, kelâm, usûl, nahiv, mantık gibi ilimlerle iştilal etmiş ve başarı sağlamıştır. Bedreddîn Mahmud Aksarâî (v. 825), Beycûrî (v. 825), Alâeddîn Muhammed el-Buhârî (v. 841), Bisâtî (v. 842), Akfehî (v. 808/1405), Demîrî (v. 808), İbn Cemâa (v. 819) gibi âlimlerden muhtelif ilimler tahsil

¹ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahira I-II*, (1. bsk.), (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Dâru İhyâü'l-Kütübü'l-Arabiyye, y.y. 1967, I, 443; Mustafa b. Abdillâh eş-Şehir Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn I-II*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., I, 445; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn I-II*, (1. bsk.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, II, 84; Muhammed Huseyn ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn I-III*, Mektebetü Vehbe, Kahire t.y., I, 237; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn I-IV*, (1. bsk.), Müessesütü'r-Risâle, Beyrut 1993, III, 93; Ahmed b. Ahmed es-Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn I-IV*, (thk. Abdullah el-Minşâvî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2011, I, 15.

² Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 443; Zehebî, I, 237; es-Sehâvî Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *ez-Zav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi' I-XII*, Dâru Mektebetü'l-Hayat, Beyrut t.y., VII, 39; es-Sâvî, I, 15.

³ es-Sehâvî, VII, 39.

⁴ ez-Zehabî, I, 237; İbnü'l-İmâd Şehâbüddîn Ebü'l-Felâh Abdü'l-Hayy b. Ahmed Muhammed el-Akriyy, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb I-X*, (1. bsk.), (thk. Abdulkâdir el-Arnâvût, Mahmûd el-Arnâvût), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986, IX, 447; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûs-u Terâcim li Âsâri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn I-VIII*, (15. bsk.) Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, V, 333; es-Sâvî, I, 15.

⁵ Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, 326.

etmiştir.⁶ Birlikte ikamet ettiği ve bu sebeple kendisinden çokça faydalandığı Şemseddîn Birmâvî'den (v.831) fıkıh, usûl ve Arapça; yine Beycûrî (v. 825), Celâl el-Bulkînî (v. 824/1421) ve Veliyyü'l-İrakî'den (v.826) fıkıh; Izz b. Cemâa'den (v. 767/1366) usûl; İbn Hişâm'ın torunu Şihâb el-Acîmî ve Şemsüddîn eş-Şatnûfî'den nahiv; Nâsıruddîn b. Enes el-Mısırî el-Hanefî'den ferâiz ve matematik; Bedreddîn el-Aksarâî'den mantık, cedel, meânî, beyân, arûz, fıkıh usûlü; el-Bisatî'den (v. 842) tefsir, usûlü'd-dîn ve diğer ilimlere dair dersler almıştır. Ayrıca bazı Hanefî ve Şâfiî âlimlerden de çeşitli dersler almış, hadis ilimlerini de Veliyyü'l-İrakî'den (v.826/1423) tahsil etmiştir. Irakî'nin Elfiyye Şerhi'nin tamamını kendisine okumuş, kendi hattıyla yazdıktan sonra da Elfiyye Şerhi'ni okutma izni almıştır.⁷

Zeka ve anlayışı çok kuvvetli olduğundan dönemindeki bazı kişiler onun zihninin elması delegecek kadar keskin olduğunu söylerken; kendisi de, anlayışının hata kabul etmediğini, ancak ezberinin de zayıf olduğunu söyler.⁸ Hafızasının zayıflığına rağmen üstün zekası ve muhakeme gücüyle öne çıkarak tahsil ettiği ilimlerde eser verebilecek düzeye erişerek devrinin önde gelen âlimleri arasında yerini almıştır.⁹

Hadis ve diğer ilimlerde bütün müşkülleri çözebilecek düzeyde bilgili ve kendisine müracaat edilen bir kişidir. Çağdaşlarından ilmi yönden üstün ve yetenekli olup, akîl ve naklî ilimlerde çok yönlüdür. Bizzat ilgilendiği kumaş ticaretini başkasına devrederek kendisini tasnif, tedris ve okutma gibi ilmi faaliyetlere vermiştir.¹⁰

Berkûkıyye ve İbn Hacer el-Askalânî'den sonra Müeyyediyye Medresesi'nde fıkıh okutmuştur. Yaptığı ilmi yolculuklar esnasında birçok kitap telif etmiştir.¹¹ Eserleri özetleme, düzeltme ve gözden geçirmede gayet başarılıdır. İbaresini düzgün, güzel tertip edilmiş, kısa, öz, anlaşılır ve güvenilir olan eserleri ciddi bir rağbet görmüştür. Kendisine gelen meselelere makul çözümler getirdiği için de Kahire dışından ders okumaya, icazet almaya, fetva sormaya ve ziyaret etmeye ilim sahibi kişilerden bile gelenler ol-

⁶ Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 443; ed-Dâvûdî, II, 84; ez-Zehebî, I, 237; İbnü'l-İmâd, IX, 447; Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

⁷ Sehâvî, VII, 39-40.

⁸ Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 443; ez-Zehebî, I, 237; İbnü'l-İmâd, IX, 447; Sehâvî, VII, 41; Zirikli, V, 333; es-Sâvî, I, 15.

⁹ Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

¹⁰ Sehâvî, VII, 40.

¹¹ Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 444; ez-Zehebî, I, 237; Sehâvî, VII, 41; Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

muştur.¹² Dersleri fikir alışverişi şeklinde geçmiş, talebeleri arasında Cerrâî (v. 883), Burhaneddîn b. Ebû Şerîf, Kalesâdî (v. 891), Necmeddîn b. Kadî Aclûn (v. 876), Takıyyüddîn b. Kadî Aclûn (v. 928), Şemseddîn es-Sehâvî (v. 928) ve Celâleddîn es-Süyûtî (v. 911) gibi meşhur âlimler de yer almıştır.¹³

Selef'in yolunda yürüme konusunda döneminin zirvesine ulaşmıştır. Takvası, verâsı ve tebliğci kişiliğinin gereği zalim olan makam, mevki, güç ve saltanat sahiplerine yönelmiştir. Hükümdarların kendisine gelip, hediye getirip iltifat etmesine itibar etmemiş, gelenlerin yanına girmelerine dahi izin vermemiştir. Heybetli bir görünümü olan Mahallî gayet açık sözlü olup hak ve hakikat yolunda sözünü kimseden esirgememiştir. Akit meclislerinde Kadî'l-Kudât gibi üst rütbeli kişilere tavsiyelerde bulunmuş; onlar da kendisine uymuşlar, itibar etmişler ve bazı konuların çözümünde müracaat etmişlerdir. Birçok kerameti zuhur etmiştir. Kendisine başkadılık teklif edildiyse de kendisi bunu reddetmiştir.¹⁴

Giyiminde ve diğer ihtiyaçlarında mutedil olmuş, geçimini ticaret ile sağlamış, mütevâzi ve seviyeli kişiliği insanlarla olan ilişkilerinde kendisini daima korumuştur.¹⁵

Celâlüddîn el-Mahallî 1 Muharrem 864/1459 tarihinde vefât etmiş¹⁶ ve Kahire'de Bâbu'n-Nasr dışındaki aile kabristanına defnedilmiştir.¹⁷

¹² Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 444; İbnü'l-İmâd, IX, 447; Sehâvî, VII, 41.

¹³ Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

¹⁴ Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 443; ed-Dâvûdî, II, 84; Zehebî, I, 237; İbnü'l-İmâd, IX, 447; Zirikli, V, 333.

¹⁵ İbnü'l-İmâd, IX, 447; es-Sâvî, I, 15.

¹⁶ es-Sâvî, I, 15; İbnü'l-İmâd, IX, 447.

¹⁷ ez-Zehebî, I, 237; Sehâvî, VII, 41.

1.1.2. Eserleri

1- Tefsîrû'l-Celâleyn (Tefsîru'l-Kur'ân)

el-Mahallî'nin ömrü yetmediği için tamamlayamadığı tefsiri Celâlüddîn es-Süyûtî tarafından tamamlanmış, Celâleyn ismiyle anılan eserin ilki 1211/1796 yılında olmak üzere birçok baskısı yapılmıştır.¹⁸ Kehf Sûresi'nin başından Nas Sûresi'ne kadar el-Mahallî tarafından telif edilen eser Bakara Sûresi'nden İsrâ Sûresi sonuna kadar es-Süyûtî tarafından tamamlanmıştır.¹⁹

2- el-Bedrû't-Tâli' fî Halli Cem'i'l-Cevâmi'

Tâceddin es-Sübki tarafından fıkıh usûlü alanında telif edilen eserin en güzel şerhlerinden biri olup, metin ve hâşiyeleriyle birlikte defalarca basılmış, eser üzerine birçok âlim tarafından hâşiye yazılmıştır.²⁰

3- Şerhu'l-Varakât fî İlmî Usûli'l-Fıkh

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin el-Varakât adlı eserinin şerhi olup İbn Kâsım el-Abbâdî ve Ahmed b. Muhammed el-Bennâ gibi âlimler tarafından yapılmış hâşiyeleri vardır. Hattâb'ın el-Varakât Şerhi de Mahallî'nin şerhinin hâşiyesi mahiyetindedir.²¹

4- Kenzü'r-Râgıbîn fî Şerhi Minhâci't-Tâlibîn

Nevevî'nin Şâfiî fıkhına dair Minhâc isimli meşhur eserinin şerhi olup, Şehâbeddîn Ahmed Amîra el-Burullisî ve Nüreddin el-Halebî gibi âlimler tarafından hâşiyeleri yapılmıştır.²²

5- Şerhu'l-Kavâ'id li'bni Hişâm

İbn Hişâm en Nahvî'nin el-İ'râb an Kavâidi'l-İrâb'ının tamamlanamamış şerhidir.²³

¹⁸ Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 327.

¹⁹ ez-Zehebî, I, 238-239.

²⁰ ez-Zehebî, I, 237; Ziriklî, V, 333; Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 327.

²¹ ed-Dâvûdî, II, 84-85; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 444; ez-Zehebî, I, 237; İbnü'l-İmâd, IX, 447.

²² Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 327.

²³ ed-Dâvûdî, 84-85; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 444; ez-Zehebî, I, 237; İbnü'l-İmâd, IX, 447.

6- el-Envâru'l-Müdiyye fî Medhî Hayri'l-Beriyye

Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin şerhi olup Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî tarafından üzerine Hâşiye alâ Şerhi'l-Bürde adıyla bir hâşiye yazılmıştır.²⁴

7- Şerhu'l-Bürde

Kâ'b b. Züheyr'in Kasîdetü'l-Bürde'sinin şerhidir.²⁵

8- Kenzü'z-Zehâ'ir

Takıyuddin es-Subkî'nin et-Ta'iyyesi'nin şerhi olup eksik kalan eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesinde kayıtlıdır.²⁶

Yukarıda ismi zikredilen eserlerin yanında; Şerh-i Cem'il-Cevâmi' fi'l-Usûl, Şerhu'l-Minhâc fi'l-Fıkh, Menâsik, Kitâbün fi'l-Cihâd, Şerhu's-Şemsiyye fi'l-Mantık, Şîrâzî'nin Muhtasarü't-Tenbîh'i gibi eserlerin yanında çok az yazdığı Şerhu't-Teshîl, Hâşiyetü alâ Câmî'l-Muhtesarât, Hâşiyetü alâ Cevâhiri'l-İsnevî²⁷ el-Kavlü'l-Müfîd fi'n-Nîli's-Saîd, Tıbbü'n-Nebevî,²⁸ Şerhu Lâmiyyeti'l-Acem,²⁹ Hâşiye alâ Şerhi'l-Beyzâvî,³⁰ Risâle fi'l-Kırâat, Hâşiyetü ala câmî'il Muhtasarâtî, Muhtasarü'l-Hüde'n-Nebeviyye³¹ kendisine nispet edilen diğer eserlerdir.

²⁴ Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 327.

²⁵ ed-Dâvûdî, II, 84-85; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 444; İbnü'l-İmâd, IX, 447; Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 327.

²⁶ Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 327.

²⁷ ed-Dâvûdî, II, 84-85; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâzara*, I, 444; ez-Zehebî, I, 237; İbnü'l-İmâd, IX, 447.

²⁸ Ziriklî, V, 333. "Tıbbü'n-Nebevî" İbn Kayyim el-Cevziyye'nin aynı adlı eserinin muhtasarıdır.

²⁹ Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-Acem'in şerhidir.

³⁰ Tamamlanamayan eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesinde mevcuttur.

³¹ Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 327. "Muhtasarü'l-Hüde'n-Nebeviyye", İbn Kayyim el-Cevziyye'ye ait eserin muhtasarıdır.

1.2. CELÂLEDDİN es-SÜYÛTÎ

1.2.1. Hayatı

Tam adı Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Kemâleddîn Ebi'l-Menâkîb Ebî Bekr b. Nâsıreddîn Muhammed b. Sâbıkıddîn Ebî Bekr b. Fahreddîn Osmân b. Nâsıreddîn Muhammed b. Seyfeddîn Huzr b. Necmeddîn Ebi's-Salâh Eyyûb b. Nâsıreddîn Muhammed b. Hümâmiddîn el-Hümâm el-Hudayrî el-Esyûtî'dir.³² Bu uzun şecere babasının amcasının oğlu tarafından kendisine öğretilmiştir.³³ Aslı Tolonlu³⁴ olup, Şâfî mezhebine müntesiptir.³⁵

Celâleddîn es-Süyûtî, 1 Receb 849 (3 Ekim 1445) Pazartesi gecesi, akşam namazından sonra³⁶ Kahire'de dünyaya gelmiştir.³⁷ Süyût isminin aslı Esyût olup, Orta Mısır'daki bir yerleşim yeridir.³⁸ İbn Esyûtî olarak da bilinir.³⁹

es-Süyûtî, soyunun Huzayrî olduğunu, fakat bu nispetin nereden geldiğini tam olarak bilmediğini, Bağdat'ta bir mahalle olduğunu, atalarının buradan geldiklerini; ancak doğudan gelme ve Arap olmama ihtimalini göz önünde bulundurduğunu bizzat yazdığı kitaplarda ifade etmektedir.⁴⁰

Adını ve lakabını babası koymuştur. Adı Abdurrahmân, lakabı Celâleddîn'dir.⁴¹ Kendisine bu ismin verilmesini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.⁴² Ayrıca babası annesinden kitap isteyince, annesinin doğum sancısı tutup es-Süyûtî'yi kitapların arasında

³² es-Süyûtî, *et-Tehaddüs bi Ni'metillâh*, el-Matbaatü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, y.y., t.y., 5; *Husnü'l-Mühâzara*, I, 336.

³³ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 5.

³⁴ es-Sehâvî, IV, 65; Kehhâle, II, 82.

³⁵ es-Sehâvî, IV, 65; Kehhâle, II, 82; Zehebi, I, 180; İbn İmâd, X, 74; Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira bi A'yâni'l-Mâidetü'l-Âşira I-III*, (1. bsk.), (hşy. Halil el-Mansûr), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 227.

³⁶ es-Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 336; *et-Tehaddüs*, 32; es-Sehâvî, IV, 65; el-Ğazzî, I, 227; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât I-II*, (2. bsk.), (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Dâru'l-Fikr, y.y. 1979, I, 10; İbn İmâd, X, 74; es-Süyûtî *Tabakâti'l-Müfessirîn*, (1. bsk.), (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü Vehbe, y.y. 1976, 9; *Nüzûlü'r-Rahmet fî't-Tehaddüsi bi'n-Ni'met*, (1. bsk.), (thk. Abdülhamîd Şânûha), Dâru'l-Vefâ', Cidde h. 1407, 9.

³⁷ Zirikî, III, 301; Kehhâle, II, 82; Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 188.

³⁸ Halit Özkan, "Süyûtî", XXXVIII, 188.

³⁹ Sehâvî, IV, 65.

⁴⁰ es-Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 336; *Buğyetü'l-Vüât*, I, 10; *Tabakâti'l-Huffâz*, (1. bsk.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 6; *Tabakâti'l-Müfessirîn*, 9; *Edebü'l-Fütyâ*, (1. bsk.), (thk. Muhyiddîn Hilâl es-Serhân), Dâru'l-Âfâku'l-Arabiyye, Kâhire 2007, 20.

⁴¹ Abdülkâdir eş-Şâzelî, *Behcetü'l-Âbidîn bi Tercümeti Hâfizü'l-Asr Celâleddîn es-Süyûtî*, (thk. Abdullâh Nebhân), Dimaşk 1998, 62; es-Süyûtî, *Nüzûlü'r-Rahmet*, 9-10.

⁴² Bkz., es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 32-38.

dünyaya getirdiği için kendisine İbnü'l-Kütüb (kitapların oğlu) diye lakap takılmıştır.⁴³ Künyesi Ebü'l-Fazl'dır. Kâdilkudât İzzeddîn Ahmed b. İbrahim el-Kenânî el-Hanbelî, es-Süyûtî'ye, "senin künyen ne?" diye sorunca künyesinin olmadığını söylemiş, O da "Künyen, Ebü'l-Fazl olsun" diyerek kendi hattıyla yazmıştır.⁴⁴

"Süyût" kelimesi hakkında birçok dilbilimsel tahlil yapılmıştır. Hiç görmediği halde babasının ve dedelerinin vatani olması sebebiyle bu nispetle anılmıştır. Süyûtî'nin gidip görmediği bir memleket hakkında detaylı bilgi veriyor olması ilgi çekicidir.⁴⁵

Büyük dedesi tarikat şeyhlerinden hakikat ehli, yöneticilik, hâkimlik ve diğer hizmetleriyle de öncü, bulunduğu yerde sözü geçen bir zat olan Hümâmüddîn, Esyût'ta bir medrese ve buna bağlı vakıflar kurmuştur.⁴⁶ Sufi kişiliği kabrini ziyaretgâh haline getirmiştir.⁴⁷

Babası Kemâleddîn'in, Esyût'ta 806 ya da 807 yıllarında doğduğu söylenir. Kendi memleketinde ilimle uğraşmış, vekâleten hâkimlik görevini yürütmüş, yirmili yaşlarda Kahire'ye gelmiş ve İbn Hacer'in Sahîh-i Müslim derslerine katılmıştır. Fıkıh, kelim, usûl, nahiv, meânî, beyân, mantık ilimlerinin ekseriyetini Allame Şemseddîn el-Gayâtî'den (v. 850/1446) tahsil ederek 29 yaşında bu ilimlerin tamamını okutabileceğine dair icazet almıştır. Ayrıca dönemin hocalarından biri olan Bâkîr'den meânî ve beyân dersleri almış, Muhammed el-Ceylânî'ye okumuştur.

Nihayet tedrisat ve iftâ görevlerini üstlenme zamanı gelmiştir. Sahip olduğu güzel hattının yanı sıra; yazma, düzeltme, tahkik etme işlerinde de kabiliyetlerini artırarak sahip olduğu donanımla güvenilir ve vazgeçilmezliğiyle döneminin büyük âlimleri arasındaki yerini almış, hatta hocasından hâkimlik görevini de devralmıştır. Daha birçok hizmeti olan Kemâleddîn es-Süyûtî; Kahire'de, kadılık yapabilecek düzeyde âlim, fâzıl, temiz bir geçmişe sahip, dürüst, zühd ve takva sahibi bir insan olarak bilinmektedir.⁴⁸ Vaizliğin yanında Abbâsî halifesi Müstekfîbillah'ın özel imamlığını da yapmıştır.⁴⁹

⁴³ Ziriklî, III, 301; es-Süyûtî, *Edebü'l-Füyûâ*, 21.

⁴⁴ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 235; *Nüzülü'r-Rahmet*, 10, el-Ğazzî, I, 227; eş-Şâzelî, 63; İbn İmâd, X, 75.

⁴⁵ Bkz., es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 12-16.

⁴⁶ es-Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 336; *et-Tehaddüs*, 32; *Tabakâtü'l-Huffâz*, 7; *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 9.

⁴⁷ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188.

⁴⁸ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 7-9.

⁴⁹ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188.

Ömrünün son döneminde felç geçiren babası henüz kırk sekiz yaşında iken h. 855 yılının Safer ayının Pazartesi gecesi yatsı ezanı vaktinde ahirete irtihal etmiştir.⁵⁰

Konumuz Celâleddîn es-Süyûtî'nin kendi hayatı olduğu için babasıyla ilgili bilgilerin bu kadarıyla sınırlandırılmasında fayda görmekteyiz.⁵¹

Annesinin Türk asıllı bir cariye olduğu iddia edilmektedir.⁵² Kaynaklarda annesiyle ilgili bundan başka bir bilgi olmadığı gibi, bunu doğrulayacak bir bilgi de yoktur.

Henüz beş yaş yedi aylık iken babasını kaybeden es-Süyûtî bu zamana kadar hafızlığının Tahrîm Sûresi'ne kadar olan kısmını tamamlamıştır. Vasiyeti doğrultusunda yetim Abdurrahmân'a âlim arkadaşları kucak açmışlardır. Bu konuda kendisine ilk yardımcı olan Kemâlüddîn b. el-Hümâm es-Sivâsî'dir (v. 861/1456). Bu destek emanet yetimi babasının ölümünden hemen sonra Şeyhûniye Hangâhı'na yerleştirmekle başlamıştır.⁵³ es-Süyûtî'nin diğer bir hamisi ise Celâlüddîn el-Mahallî'dir.⁵⁴ İlk hocası da Şeyhûniyye'nin imamı Şemsüddîn Muhammed b. Mûsâ el-Hanefî olmuştur.⁵⁵ Süyûtî, daha küçük bir çocukken babasıyla birlikte İbn Hacer'in ilim meclisinde bulunmuştur.⁵⁶

Babasının vefatında tamamlayamadığı hafızlığını daha sekiz yaşına gelmeden tamamlamıştır. Çocuk yaşta yetim kalan Süyûtî kendini ilme vermiş; Umdetü'l-Ahkâm, Nevevî'nin ve Beyzâvî'nin Minhâcî ve İbn Mâlik'in Elfiyyesi ezberlediği ilk kitaplar olmuştur. Bu kitapları Şeyhu'l-İslâm Alemüddîn el-Bulkînî (v.868), Şerafüddîn el-Münâvî (v. 871), Kâdî'l-Kudât İzzeddîn el-Hanbelî ve Emînüddîn el-Aksarâyî gibi hocalara arz ederek on beş yaşında ilimle meşguliyeti fıkıh ve nahiv dersleri ile başlamıştır. Döneminin önde gelen ve yüz otuz yaşında olduğu söylenen Şihâbüddîn eş-Şâramsâhî'den (v. 865/1460) ferâiz ilmi başta olmak üzere matematik, cebir gibi dersleri almıştır. Şeyhûniyye Medresesi'nde Şemsüddîn Muhammed b. Mûsâ el-Hanefî'den aldığı Müslim'in son bölümü ve Şifâ'yı semâ yoluyla İbn Mâlik'in Elfiyyesi'ni de baştan sona okumuş, bu hocaları Burhânüddîn el-Ebnâsî ve Şemsüddîn el-Bânî izlemiş, henüz 17 yaşında iken Arapça eğitimi verebilecek düzeye gelince kendisine icazet ve-

⁵⁰ eş-Şâzelî, 56; es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 10.

⁵¹ Celâleddîn es-Süyûtî'nin babasıyla ilgili daha geniş bilgi edinmek için bkz., es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 7-11.

⁵² Sehâvî, IV, 65.

⁵³ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 236; *Nüzûlü'r-Rahmet*, 10; eş-Şâzelî, 64; el-Ğazzî, I, 227.

⁵⁴ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188.

⁵⁵ Sehâvî, IV, 65.

⁵⁶ es-Sâvî, I, 16; el-Ğazzî, I, 227; Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188.

rilmiştir.⁵⁷ Ayrıca Muhammed b. İbrâhîm eş-Şîrvânî, Tekıyyüddîn Ebû Bekr Şâdi el-Haskefî, Tekıyyüddîn Ahmed b. Kemâl Muhammed b. Muhammed b. Hasan eş-Şümünnî el-Hanefî (v. 872),⁵⁸ Celâleddîn el-Mahallî, Zeynü'l-Akabî, Şemsüddîn es-Sîrâmî (v. 891), Mecidüddîn b. Sibâ', İzzeddîn b. Muhammed el-Mîkâtî⁵⁹ gibi hocalardan da muhtelif ilim ve kitaplar okumuştur.

Bundan sonra da salih, halis ve zahid bir insan olan Şemsüddîn el-Hanefî'den İbn Hıcâb'ın el-Kâfiyesi ve Musannef Şerhi, mantıkta İsbâgüçî Mukaddimesi ve Kâtî'nin şerhi ile Sibeveyh'in Kitâbı'ndan bir bölümü de kendisinden okumuştur. el-Mütevassıt, eş-Şâfiye ve Caraberdî Şerhi İrâkî'nin Elfiyyesi ve diğer ilimlerden bazı bölümleri hocasının vefatına kadar okumuştur.⁶⁰

İlk eseri olan Şerhu'l-İstiâze ve'l-Besmele ile birlikte Şerhu'l-Havkale ve'l-Hay'ale'yi de 866 yılında vermiş,⁶¹ tasniflerin müsveddelerinden sonra Âcrûmiyye'ye Zeccâcî'nin Cemel'i, İbn Mâlik'in el-Kâfiyetü'l-Kübrâsı, daha başka birçok kitap, muhtelif mesele ve farklı âyetlerle ilgili nesir ve nazım şerhler yazmış; ancak bu yazdıklarını imha ederek geriye bir şey bırakmamıştır.⁶²

869 yılının Rabîulevvel ayında da haccını eda etmek üzere Hicaz'a yönelmiştir. Burada Mahyevî Abdülkâdir el-Mâlikî'den az da olsa ilim tahsilinde bulunmuştur.⁶³ Şam beldeleri, Hicaz, Yemen, Hind, Mağrib gibi ülkelere yaptığı yolculuklarda fıkıh alanında Sirâcüddîn el-Bulkînî, hadis alanında ise İbn Hacer'den dersler almış, 871'de fetva vermeye, 872'de ise hadis imlasına başlamıştır. Neticede yılların birikimiyle tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meânî, beyân ve bedi' olmak üzere yedi ilimde otorite haline gelmiştir.⁶⁴ Mısır, Hicaz ve Halep bölgelerinden birçok hocadan icazet almış, sayısı 600 kişiye

⁵⁷ es-Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 336-337; bkz., *et-Tehaddüs*, 236-238, 242-247; *Tabakâtü'l-Huffâz*, 7; *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 10; *Nüzûlü'r-Rahmet*, 10-11; *Buğyetü'l-Vüât*, I, 10; el-Ğazzî, I, 227, İbn İmâd, X, 75.

⁵⁸ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 245; İbn İmâd, X, 75.

⁵⁹ İbn İmâd, X, 75.

⁶⁰ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 237-238; el-Ğazzî, I, 227.

⁶¹ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 239; *Tabakâtü'l-Huffâz*, 7; *Nüzûlü'r-Rahmet*, 17.

⁶² es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 237-238.

⁶³ Bkz., es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 79; es-Sehâvî, IV, 66.

⁶⁴ es-Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 338; *et-Tehaddüs*, 203; *Tabakâtü'l-Huffâz*, 8-9; *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 11-12; es-Sehâvî, IV, 67.

ulaşan; kendisini dinleyen, icazet veren ve kendisine şiir yazan kişilerle ilgili büyük bir sözlük oluşturmuştur.⁶⁵

876 yılında hocalık ve fetva icazeti; ilk hocalarından aldığı eğitimlerden sonra Tekıyyüddîn eş-Şıblî el-Hanefî'den dört yıl boyunca Arapça ve Hadis dersleri almıştır.⁶⁶ Sonrasında on dört yıl boyunca Muhyiddîn el-Kâfiyeci'den (v. 879/1474) tefsir, usûl, Arapça, meânî ve diğer dersleri okuyarak kendisinden icazet almıştır. Seyfeddîn el-Hanefî'den aldığı birçok dersten sonra da h. 866 yılında tasnife başlamış ve telif ettiği eserlerin sayısı 300'e ulaşmıştır.⁶⁷

Başlangıçta bir şeyler yazdığı; ancak kalbine gelen ilahi bir ilham ve İbn Salâh'ın haramlığına dair verdiği fetva ile mantık ilmine karşı bir hoşnutsuzluk duyan es-Süyûtî, Allah Teâlâ'nın kendisini ilimlerin en şerefli olan hadise yönlendirdiğini söylemektedir.⁶⁸ Kendisinden hadis rivayet edilen hocaları dört tabakada incelemiştir.⁶⁹ İlk üç tabakada bulunanları ihtisar ederek tanıtmıştır.⁷⁰

Ayrıca Kahire'de tabiplik yapan Muhammed b. İbrahim eş-Şırvânî er-Rûmî'den tıp dersleri almıştır.⁷¹

871 yılında, yıllarca müderrislik yapmış ilim ve fazilet sahibi kişilere bile tasnifleri ve başka yazarların kitaplarını da okutmaya başlamış, 872 yılında ise; döneminin hadis hafızı İbn Hacer'in vefatından sonra yaklaşık yirmi yıl ara verildiğini söylediği hadis imlâsına Tolonlu Camisi'nde başlamış ve bu faaliyetine 873 yılının Şaban ayında Mısır bölgesinde taun hastalığı çıkıncaya kadar devam etmiştir. 874'te yeniden başladığı hadis imlâsına yine birkaç defa ara verip en sonunda tamamen bırakmıştır.⁷²

Öte yandan 871'de sayısını hatırlayamayacağı kadar çok fetva vererek iftâ vazifesini de yerine getirmiştir. Verdiği fetvaların bir kısmını Ğarâibü'l-Fetâvâ adı altında hem nazım hem de nesir olarak kaleme almıştır. Tek derdi hakkın yerini bulması olan

⁶⁵ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 43; *Nüzûlü'r-Rahmet*, 12.

⁶⁶ es-Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 337; *Tabakâtü'l-Huffâz*, 7; *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 10.

⁶⁷ es-Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 338; *Tabakâtü'l-Huffâz*, 8; *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 11; el-Ğazzî, I, 228; *Buğyetü'l-Vüât*, I, 12.

⁶⁸ es-Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 339; *et-Tehaddüs*, 241-242; *Tabakâtü'l-Huffâz*, 9; *Buğyetü'l-Vüât*, I, 13; *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 12; *Nüzûlü'r-Rahmet*, 17; es-Sehâvî, IV, 66.

⁶⁹ Bkz., es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 43.

⁷⁰ Bkz., es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 44-70.

⁷¹ es-Sehâvî, IV, 66; el-Ğazzî, I, 228; İbn İmâd, X, 76.

⁷² es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 88.

es-Süyûtî ve destekçileri tarafından her bir meseleyle ilgili ayrı bir bölüm yazılmış, bu yazılanlar da 50 bölüm ve 3 cilt halinde kitaplaştırılmıştır.⁷³

Fıkıh mertebelerinden tercih derecesine ulaştığında kendi fetvasının hilafına olsa bile en-Nevevî'nin fetvasını tercih ettiğini, mutlak müctehid rütbesine ulaştığında ise İmam Şafii'nin gerek kadîm (eski) gerekse cedîd (yeni) kavlinin aksine bir fetvası olmadığını söylemektedir.⁷⁴ Ancak nadiren de olsa mezhebin dışına çıkmıştır.⁷⁵ Mutlak müctehidliği şer'i hükümler, hadis ve Arapça alanındadır. Bu üç sahada birden içtihat seviyesine ulaşmanın Tekıyyüddîn es-Sübkî'den sonra kendisinden başkasına nasip olmadığını söylemiş ve konuyu ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁷⁶

Her meselede bütün delillerini kullanarak ve mezhepler arasındaki ihtilafları mukareneli olarak yazabilecek düzeyde olduğunu, döneminin âlimlerinin kendisine yönelttiği sorulara içtihat yoluyla cevap verebileceğini, hatta karşılığında onlara onlarca sorular sorup aciz bırakabileceğini söylemektedir.⁷⁷ Süyûtî'nin yazdığı her konuda mümkün olduğunca çok görüşe yer vermesi, eserlerinin mukaddimelerine o konuda yazılmış önceki eserleri, kendi kitabını onlardan ayıran yönleri, kaynaklarını ve yöntemini belirtmesi eserlerinin belirgin özelliklerindedir.⁷⁸

877 yılının Recep ayında 28 yaşında iken Şeyhûniyye Medresesi'ndeki hadis hocalığı görevine başlamıştır.⁷⁹ 875'teki Berkûk Türbesi Şeyhliği, sonra da dönemin en büyük hangâhı olan Baybarsiye Hangâhı Şeyhliğine getirilmiştir. 902 yılında da Halife Mütevekkil Alellâh bütün yargıyı yönetme ve dört mezhebin kâdilkudatlarına hükmetme yetkisinin verildiği bir makam ihdas ederek Süyûtî'yi bu makama getirmiş, sonra da bu yetkinin halife ve sultanların yetkilerini sınırladığı gerekçesiyle iptal etmiştir. Bundan sonra büyük dedesi Hümâmüddîn'in etkisiyle tasavvufa yönelmiştir. Şeyhi olduğu hangâhın imkânlarının ilgisiz kişilerce kötüye kullanılmasını engellemek için 903 yılında hangâh mensuplarının ödeneklerinin kesilmesini talep etmiş, bu girişiminin neticesinde dövülmenin yanısıra ölümle bile tehdit edilmiştir. Bu görevin ifası esnasında geçen üç yılın sonunda kendisini öldürmek isteyen Tomanbay'ın 906 yılında tahta çıkma-

⁷³ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 89-90.

⁷⁴ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 90.

⁷⁵ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 189.

⁷⁶ Bkz., es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 205-214.

⁷⁷ es-Sehâvî, IV, 67.

⁷⁸ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 191.

⁷⁹ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 92.

sıyla görevinden ayrılarak birkaç ay saklanmak zorunda kalmıştır.⁸⁰ Bundan sonra da çok uzun zaman geçmeden insanlardan uzaklaşmış, hocalık ve iftâ görevini bırakmıştır.⁸¹

es-Süyûtî döneminde Memlûklü sultanlarının büyük çoğunluğu ilme ve alimlere destek olmuşlardır. Birçoğu dilci, tarihçi, şair, hatip gibi entellektüel kişilikleriyle oldukça kültürlü olan bu sultanlar Mısır'da medrese ve hangâhlar inşa etmişler, toplumsal açıdan büyük önem arz eden kitap hazineleri oluşturmuşlardır.⁸² Hatta 845-854 yılları arasında halifelik yapmış olan el-Müstekfâbillâh ile aralarında babasıyla olan dostluklarından kaynaklanan yakınlık es-Süyûtî'nin ilmi çalışmalarına ve devlet hizmetlerine de katkıda bulunmuştur.⁸³

ed-Dâvûdî, es-Süyûtî'nin düzenlediği mucemde hadis hocalarının sayısının 51'e ulaştığını zikretmektedir.⁸⁴ Kendisi de bu sayının 150 civarında olduğunu söyler.⁸⁵

Yukarıda zikredilen hocalarının yanı sıra es-Süyûtî'nin dört yıl boyunca Hadis ve Arapça dersleri aldığı Tekıyyüddîn eş-Şümünî el-Hanefî (v. 870),⁸⁶ ikinci babam dediği⁸⁷ on dört yıl ilminden istifade ettiği, yanına her gittiğinde daha önce hiç duymadığı acayip şeyler duyduğu Muhyiddîn el-Kâfiyeci el-Hanefî (v. 879/1474), kendisinden Minhâc'dan bir bölümü okuduğu, Taksîm'in tamamını, el-İrâkî'nin Behcet Şerhi'nin büyük bir bölümünü, Beyzâvî Tefsiri ve diğer bazı kitapları semâ yoluyla aldığı ve vefatına kadar derslerine devam ettiği Şerafüddîn el-Münâvî (v. 871/1467),⁸⁸ yarım kalan tefsirini tamamladığı Celâleddîn el-Mahallî (v. 864) Süyûtî'nin hocaları arasında yer almaktadır.

Yukarıda adı geçen alimlerin yanı sıra es-Süyûtî ilmi ve irfanıyla tanınan birçok hanımdan da ilim tahsil etmiştir. Bunların arasında; Emetü'l-Azîz bnt. Muhammed el-Ebnâs, Fâtıma bnt. Carillâh b. Salâh et-Tazaberî, Safiye bnt. Yâkût el-Mekkiyye, Rukıyye bnt. Abdi'l-Kaviy b. Muhammed el-Câvî gibi isimler vardır.

⁸⁰ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 189.

⁸¹ es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 10; *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 13.

⁸² es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 14.

⁸³ İbrahim Hakkı İmamoğlu, *Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, (Doktora tezi), Ankara 2011, 53.

⁸⁴ el-Ğazzî, I, 228; ez-Zehebî, I, 180; İbn İmâd, X, 76; es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütüâ*, 24.

⁸⁵ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 13.

⁸⁶ es-Süyûtî, *Nüzûlü'r-Rahmet*, 12.

⁸⁷ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188.

⁸⁸ es-Süyûtî, *Nüzûlü'r-Rahmet*, 13.

es-Süyûtî'nin hocalarının isimlerinin yer aldığı Hâtübü Leyl ve Cârifü Seyl isimli büyük bir sözlüğü, el-Müntekâ isimli küçük sözlüğü, rivayetlerinin yer aldığı Zâdü'l-Mesîr fi'l-Fihristi's-Sağîr isimli eserleri de vardır.⁸⁹

Daha erken yaşlarda iftâ ve hocalık icazeti alan es-Süyûtî'nin birçok öğrencisi olmuştur. Bunların arasında döneminin edipleri ve Mısır'ın en faziletli müderrisleri yer almaktadır. Hem kendisine hem de annesine her yerden talebeler meşakkatli yolculuklar yaparak gelmişlerdir. Bu teveccüh insanlardan uzaklaşıp Ravza Adası'nda inzivaya çekildiği dönemde de devam etmiştir. Kendisine hadis dersleri ve ilim tahsili için gelenlerin sayılarının çokluğu sebebiyle kapılarını bu insanlara kapatamamıştır. Bu öğrencilerin arasında yer alan muhaddis imamlar da vardır. Bunların arasında; Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî Şemsüddîn el-Mısırî eş-Şâfiî el-Mâlikî, Meşhur tarihçi İbn İyâs Muhammed b. Ahmed b. İyâs el-Mısırî el-Hanefî, tarihçi âlim Şemsüddîn b. Tûlûn, Muhaddis Şemsüddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali Yusuf eş-Şâmî, Şemsüddîn b. Muhammed b. Ahmed eş-Şehîr b. Acemî el-Makdis eş-Şâfiî, Abdülkâdir b. Muhammed eş-Şâzelî, Zeyneddîn İbn eş-Şemna', Hasan b. Ali el-Kaymerî, Ebü'l-Hasen el-Menûfî, Kıraat alimi Sirâceddîn en-Neşşâr, Şemseddîn eş-Şâmî, Alkamî⁹⁰ gibi isimler vardır.

Süyûtî'nin bu kadar parlak bir ilmi kişiliğe sahip olması dönemindeki akranlarının kendisine karşı haset, düşmanlık, çeşitli ithamlarda bulunma ve maddi manevi eziyet etmelerine sebep olmuştur.⁹¹

Eserlerinin çok sayıda olmasının sebeplerinden birisi olan cevap ve reddiye niteliğindeki eserlerinin yazılmasında katkısı olan en meşhur muhalifleri arasında Şemseddîn es-Sehâvî, İbnü'l-Kerekî, Muhammed b. Abdülmun'im el-Cevcerî, Şemseddîn el-Bânî ve Buhârî şârihlerinden biri olan Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî yer almaktadır.⁹²

869 yılındaki hac yolculuğu, üç aylık Dimyat ve İskenderiye, Hind bölgesine yaptığı seyahatinin dışında Mısır'dan hiç ayrılmamıştır. Babasını beş yaşlarında kaybedip yetim büyüyen es-Süyûtî âlim, fâzıl, zâhid, âbid bir insan olma vasıflarını her daim korumuştur. Her ne kadar 40 yaşına geldiğinde (889 yılında) uzlete çekildiği söylene de, yukarıda anlatılan kronolojik olaylar bu tarihin 906 yılından önce olamayacağını, buna

⁸⁹ es-Süyûtî, *Nüzûlü'r-Rahmet*, 13.

⁹⁰ es-Süyûtî, *Nüzûlü'r-Rahmet*, 14-17; Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 189.

⁹¹ es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütyâ*, 29.

⁹² Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 189; bkz., es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütyâ*, 30.

göre yaşının da 58 olacağıın en büyük delilidir.⁹³ Neticede en az 5 yıl süren bu dönemde arkadaşlarını bile sanki hiç tanıymıyormuşçasına insanlardan uzaklaşarak Nil Nehri üzerinde yer alan Ravza Adası'nda inzivaya çekilerek birçok kitap telif etmiştir. Zenginler ve devlet yöneticilerinin kendini ziyaret edip kendisine verdiği köleyi azat edecek; malları, hediyeleri ve diğer dünyalıkları reddedecek kadar onurlu ve tokgözlü bir kişiliğe sahiptir.⁹⁴ Ömrünü derse, ilme, hocaları ve öğrencilerine, kitap telifi ve ilmi seferlere veren⁹⁵ es-Süyûtî inzivaya çekildiği bu dönemde fetva vermeyi ve talebe okutmayı bıraktığı için özür niteliğinde "et-Tenfîs fi'l-İ'tizârî ani'l-Fütyâ ve't-Tedrîs" isimli bir eser telif etmiştir.⁹⁶

Süyûtî'nin hayatı eğitim-öğretim, fetvâ ve hâkimlik ile uğraşarak geçmiştir. Belli bir yaştan sonra kendisine kimi medreselerde yöneticilik görevi de tevdi edilmiştir.⁹⁷ Süyûtî'nin ilmi kişiliğinin yanında manevi kişiliği de olağanüstü olaylara aşına olmasından dolayı son derece önemlidir. Hem her sebebe binaen eser yazacak kadar ilim aşığı, hem de namaz kılmak için Kâbe'ye gidip hemen geriye dönebilecek kadar keramet ehli, uyanıkken bile yetmiş kereden fazla Hz. Peygamber ile görüşebilecek kadar da gönül ehli, kâğıda nakşedercesine şiir yazacak kadar şair bir şahsiyettir.⁹⁸

Yedi gün boyunca sol kolunda şiddetli bir şişlik meydana gelen es-Süyûtî 61 yaş, 10 ay, 18 gün ömür sürdükten sonra 19 Cemâziye'l-Evvel 911 (18 Teşrînilevvel 1505) Cuma gecesi seher vaktinde Ravza Adası'ndaki evinde vefat etmiştir.⁹⁹ Kalenin altındaki Efârikî Camisi'nde kalabalık bir cemaatle cenaze namazı kılındığı gibi 8 Receb 911 Cuma günü Şam Emevî Camisi'nde de yine geniş bir katılımıla gıyabi cenaze namazı kılınmıştır.¹⁰⁰ Bâbü'l-Karâfe dışında Kûsûn Hangâh'ı civarına defnedilmiştir.¹⁰¹

⁹³ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 190.

⁹⁴ Ziriklî, III, 301; el-Ğazzî, I, 229; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 13; ez-Zehebî, I, 180; İbn İmâd, X, 76; Kehhâle, II, 82; es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütyâ*, 31.

⁹⁵ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 13.

⁹⁶ el-Ğazzî, I, 229; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 12; ez-Zehebî, I, 180; İbn İmâd, X, 76.

⁹⁷ es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütyâ*, 28.

⁹⁸ Bkz., el-Ğazzî, I, 229-230; İbn İmâd, X, 76-78.

⁹⁹ ez-Zehebî, I, 180; es-Süyûtî, *Nüzûlü'r-Rahmet*, 21; el-Ğazzî, I, 231-232; İbn İmâd, X, 78-79; Kehhâle, II, 82; es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütyâ*, 31.

¹⁰⁰ es-Süyûtî, *Nüzûlü'r-Rahmet*, 21; el-Ğazzî, I, 231-232.

¹⁰¹ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 15; İbn İmâd, X, 79; Kehhâle, II, 82; es-Sâvî, I, 16; es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütyâ*, 28.

1.2.2. Eserleri

es-Süyûtî hadis, fıkıh, tefsir, usûl, nahiv, edebiyat, belâğat, tarih ve tabakât (biyografi) gibi birçok alanda eser vermiş büyük bir âlimdir.¹⁰² Bu eserlerinin tamamını yaptığı sıra dışı tasnifte 7 başlık altında gruplandırmıştır:¹⁰³

1. Alanında tek olan ve benzerinin geçmişte ihtiyaç duyulmadığı, çağdaşlarınca da kapasitelerinin yetmediği için yazılamayacak 18 kitabıdır.

2. Benzerleri daha önceden yazılmamış, ancak yazılmasına kendi döneminin âlimlerinin de gücünün yetebileceği, yaklaşık bir cilt hâlinde yazdığı 50 eseridir.

3. 10 sayfa civarında küçük hacimli 70 adet kitapçıktır.

4. Fetvaların dışındaki 100 adet küçük kitapçıktır.

5. Kitapçık kadar olmayan, fetvaları içeren 80 adet yazma eserdir.

6. Telif eser olarak sayılmayan, özen gösterilmeden yazılmış, öğrencilik yıllarına ait müsvedde niteliğindeki yalnızca rivayet değeri olan 40 çalışmadır.

7. Başlamasına rağmen yazımını bitirmediği 100 kadar eserdir.

Yazdığı eserlerin çoğu kendisi hayattayken Hicaz, Şam, Halep, Fas, Hind, Yemen ve Rum beldelerinde şöhrete ulaşmıştır. Bir günde üç defter dolduracak kadar çok yazdığına şahit olunmuştur. 200 bin hadis ezberlemiş, hatta bunlardan başka hadis bulduğu takdirde onları da ezberleyeceğini söylemiştir.¹⁰⁴ Hadis ilmine dair belli başlı görüşleri olduğu gibi, kadim ulemanın bu konudaki çalışmalarına ek olarak yeni katkılarda bulunmuştur.¹⁰⁵ Hadise ait râviler, metin, senet ve hüküm çıkarma açısından döneminin en iyisi olmuştur.¹⁰⁶ Bu teveccühü, kendisinin hadis ilminde ansiklopedik eser yazma geleneğini başlatmasına imkân vermiştir.¹⁰⁷

¹⁰² es-Süyûtî, *Edebü'l-Fityâ*, 26; *et-Tehaddüs*, 105.

¹⁰³ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 105-136.

¹⁰⁴ el-Ğazzî, I, 228-229; ez-Zehebî, I, 180; İbn İmâd, X, 76.

¹⁰⁵ Bkz., Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 191.

¹⁰⁶ İbn İmâd, X, 76.

¹⁰⁷ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 190.

1.2.3. es-Süyûtî'nin Çok Eser Vermesinin Sebepleri:¹⁰⁸

- Yazmaya ve kitap telif etmeye erken yaşta başlaması,
- Allah Teâlâ'nın kendisine sağlam bir hafıza bahşetmesi, ilimlerin çoğunda ufkunun geniş olması ve bedihi bir yeteneğe sahip olması,
- Kitabet ve telifteki olağanüstü hızı,
- Görevinin kazandığı avantajla boş vaktinin çok olması sebebiyle zamanının büyük bir bölümünü yazmaya ayırması,
- İftâ ve tedrisle meşguliyeti sayesinde ilimlere muttali olması,
- Rakiplerine cevap niteliğinde çokça eser yazması,
- Mutlak müçtehitliğe layık olabilmek için sürekli çalışıp eser telif etmesi,
- Âhir ömründe insanlardan uzaklaşıp inzivaya çekilmesi.

Öğrencisi olan ed-Dâvûdî'ye göre, es-Süyûtî'nin eserlerinin sayısı 500'e ulaşmıştır.¹⁰⁹ İbn İyâs'ın Târîh'inde bu sayı 600 olarak zikredilmektedir.¹¹⁰ Sayılardaki farklılıklar bazı eserlerin birkaç adla anılması, bazılarının Süyûtî tarafından imha edilmesi¹¹¹ bir kısmının diğer bir eserinin parçası olması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.¹¹² Muhtelif kaynaklarda muhtelif sayılarla ifade edilen bu kitaplar tek tek sayılmıştır.¹¹³ Bunların arasında çok geniş hacimli ciltler halinde kitaplar olduğu gibi, tek sayfalık varaklar da vardır.¹¹⁴ Neredeyse her alana dair yazdığı eserlerin 300 kadarını kitabında saymıştır.¹¹⁵

Öğrencisi eş-Şâzelî, es-Süyûtî'nin, kitaplarının tamamının bulunduğu bir fihrist hazırladığını, kendi hattıyla yazdığı eserden nakilde bulunduğunu, yazdıklarını kendisine okuyup, bu eseri rivayet etmek üzere icazet aldığını söylemekte, es-Süyûtî'ye ait toplam 561 tane kitabı listesiyle birlikte vermektedir.¹¹⁶

Listenin epeyce kabarık olması sebebiyle söz konusu eserlerin tamamına burada yer vermemenin; ancak bunlardan bazılarını zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰⁸ es-Süyûtî, *Nüzûlü'r-Rahmet*, 19.

¹⁰⁹ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 14; el-Ğazzî, I, 228; ez-Zehebî, I, 180; İbn İmâd, X, 75.

¹¹⁰ Bkz., es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 14.

¹¹¹ eş-Şâzelî, 121.

¹¹² Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 190.

¹¹³ Süyûtî, *Husnü'l-Mühâzara*, I, 339-344; *et-Tehaddüs*, 105-136; *Nüzûlü'r-Rahmet*, 20; *Kehhâle*, II, 82-83.

¹¹⁴ es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütyâ*, 26.

¹¹⁵ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 13.

¹¹⁶ eş-Şâzelî, 175-255.

1.2.4. es-Süyûtî'nin İlimlere Göre Basılmış Eserleri¹¹⁷

Ömrünü ilme veren büyük İslam âlimi Süyûtî birçok alanda eserler telif etmiştir. Bu eserlerin hepsi epeyce bir yekün teşkil etmektedir. Burada bu eserlerden öne çıkanlarının isimlerini vermekle yetineceğiz.

1- Kur'an İlimleri

- Tefsîru'l-Celâleyn
- el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân
- ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr
- Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl
- Tabakâtü'l-Müfessirîn
- Mu'terakü'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân
- et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr
- Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr (Beyzâvî haşiyesi)

2- Arap Dili (Sarf-Nahiv)

- Cem'ul-Cevâmi' fi'n-Nahv
- Buğyetü'l-Vüât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât
- el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv
- el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lüğa ve Envâihâ
- el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv
- Behcetü'l-Merziyye fi Şerhi'l-Elfiyye
- Şerhu Şevâhidi'l-Muğni'l-Lebîb

3- Hadis

- Tabakâtü'l-Huffâz
- el-Hasâisu'l-Kübrâ
- el-Câmiu's-Sağîr min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr
- Cem'u'l-Cevâmi'
- er-Riyâzu'l-Enîka fî Şerhi Esmâi Hayri'l-Halîka

¹¹⁷ es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütüyâ*, 27-28; Abdurrahman Altuntaş, “*Celâleyn Tefsiri ve Metotu*”, (yüksek lisans tezi), Ankara 2004, 34-41.

- Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nebevî
- el-Le'âli'l-Masnûa fî'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa
- el-Câmiu'l-Kebîr
- ed-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim
- Hem'ul-Hevâmi' Şerhu Cem'ıl-Cevâmi'

4- Tarih (İslam Tarihi)

- Husnü'l-Mühâzara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kâhira
- Bedâiu'z-Zuhûr
- Târihu'l-Hulefâ'
- eş-Şemârîh fî İlmi't-Târîh
- el-Vesâil ilâ Ma'rifeti'l-Evâil
- Nazmü'l-Ikyân fî A'yâni'l-A'yân

es-Süyûtî'nin yukarıda sayılan eserlerinin yanında muhtelif alanlara ait; el-Hâvî li'l-Fetâvâ, Edebü'l-Fütyâ, Lübbü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-İnsâb, el-Makâmât isimli eserleri de basılmıştır.¹¹⁸

¹¹⁸ es-Süyûtî, *Edebü'l-Fütyâ*, 27-28.

1.3. TEFSİRÜ'L-CELÂLEYN

Celâleddîn el-Mahallî (v. 864) tarafından başlanılıp ömrü vefa etmediği için öğrencisi Celâleddîn es-Süyûtî (v. 911) tarafından tamamlanan Tefsîru'l-Celâleyn'e yazarlarının ismine binaen "iki Celâl" anlamında "Celâleyn" adı verilmiştir.¹¹⁹

Hangi kısmının kim tarafından yazıldığı konusunda ihtilaf bulunan bu tefsirin; Fâtiha Sûresi hariç, başından İsrâ Sûresi'nin sonuna kadar el-Mahallî tarafından, Kehf Sûresi'nden başlayıp Nâs Sûresi'ne kadar olan kısmın da es-Süyûtî tarafından tefsir edildiğini söyleyenler¹²⁰ olduğu gibi; önce Kehf Sûresi'nin başından Nâs Sûresi'ne kadar, sonra da Fâtiha Sûresi el-Mahallî tarafından, Bakara'dan İsrâ Sûresi'nin sonuna kadar da es-Süyûtî tarafından yazılmak suretiyle tamamlandığını, Fâtiha Sûresi'nin tefsirini de el-Mahallî'ye nispet etmek amacıyla tefsirin sonuna koyduğunu söyleyenler de vardır.¹²¹ Hatta ez-Zehebî, Kâtib Çelebî'yi Keşfü'z-Zunûn'daki karşı görüşünden dolayı isabet edememekle eleştirmiştir. Bunu desteklemek için de Tefsirin mukaddimesinde ve Bakara Sûresi'nin tefsirinin başında "Bakara Sûresi'nden İsrâ Sûresi'nin sonuna kadar es-Süyûtî'nin kendisi tarafından tefsir edildiği"; ayrıca İsrâ Sûresi'nin sonunda yine es-Süyûtî'nin "bu, Celâleddîn el-Mahallî'nin telif ettiği Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde tamamladığım son (âyettir)" ifadesini kullanmıştır. Her iki âlim de kendi yazdıkları bölümde besmelenin tefsirini yapmamışlardır.¹²² Daha tutarlı olduğundan ve rivayetlerden yola çıkarak ikinci görüşün tercihe şayan olduğu kanaatindeyiz.

1.3.1. Celâleyn Tefsiri'nin Özellikleri

Eser, tefsirlerin kalbi niteliğinde olduğundan küçük hacimle büyük manaların verildiği veciz ifade tarzıyla yazılmış öz bir tefsirdir.¹²³ el-Mahallî'nin mukaddimesine sadık kalarak benimsediği bu tarz es-Süyûtî tarafından da bozulmadan devam ettirilmiştir. İsrâ Sûresi'nin sonundaki hâtimedede (sonuç yazısı) es-Süyûtî kendi yazdığı bölümü 40 günde bitirdiğini, benzer ayetlerde de el-Mahallî'nin ifadelerini aynen kullandığını belirtmektedir. Özetle söylemek gerekirse es-Süyûtî kendi yazdığı bölümde hocası el-Mahallî'nin metodunu aynen benimsemiştir. Bunu da; Allah kelamını zikretmede en

¹¹⁹ ez-Zehebî, I, 237; Ali Akpınar, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri", *CÜİFD*, sayı:2, Sivas 1998, 181.

¹²⁰ Kâtib Çelebî, I, 445; Ali Akpınar, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri", 181-182.

¹²¹ es-Sâvî, I, 15-16; ez-Zehebî, I, 238-239.

¹²² ez-Zehebî, I, 238-239.

¹²³ es-Sâvî, I, 5; Kâtib Çelebî, I, 445.

fazla tercih edilen sözlere dayanma, ihtiyaç kadar i'raba (dil bilgisine) yer verip, muhtelif meşhur kıraatlere dikkat çekme, zarif bir tarz, veciz bir ifade kullanmaya, gereksiz uzatmalara yer vermeme prensibine dayandırmaktadır. Ayrıca tefsirin tamamı incelendiğinde iki müfessirin tefsiri arasında ihtilaf kabul edilebilecek açık farklar yoktur. Ancak sayısı belki ona bile ulaşmayan konuda ufak tefek farklılıklar olsa da, bu da gayet doğaldır.¹²⁴

Bu farklılıklara misal vermek gerekirse; Mahallî Sâd Sûresi'ndeki “**rûh**”¹²⁵ kelimesinin “insanın içine nüfuz etmesiyle insana hayat veren latif bir cisim” açıklamasına Süyûtî Hıcr Sûresi'nde¹²⁶ aynen tabi olurken, İsrâ Sûresi'nde¹²⁷ geçen birinci “ruh” kelimesini “bedenin kendisiyle canlandığı şey” olarak tefsir ederken, ikincisini “ruhun ne olduğunu Allah'tan başkasının bilmeyeceği” şeklinde açıklama yapmıştır.

Yine Mahallî Hacc Sûresi'nde¹²⁸ “**es-sâibûn**” kelimesinin Yahudiler'den bir grup olarak açıklamasını Süyûtî aynen benimserken, buna “ya da Hıristiyanlar'dan bir grup açıklamasını ilave etmiştir.¹²⁹

Celâleyn Tefsiri o kadar özet ve veciz yazılmış ki; Yemenli bazı âlimler, Kur'ân harfleriyle Celâleyn Tefsiri'nin Müzzemmil Sûresi'ne kadar olan kısmının harflerinin eşit olduğu, Müddessir Sûresi'nden sonraki kısmının fazlalık olduğu; bu sebeple de bu tefsiri abdestsiz taşımının caiz olduğu görüşündedirler.¹³⁰ Eşit ya da kısa olsaydı Kur'ân'da olduğu gibi abdestsiz el sürmek caiz olmazdı.

1.3.2. Metodu

Celâleyn Tefsiri'nde Kur'ân'ın Kur'an'la ve Kur'ân'ın sünnetle tefsir edilmesi yönteminden çokça yararlanılmış olup, hadisler bazen manen rivayetle, kimi zaman da bilinen hadislere atıfta bulunarak verilmiştir. Nüzul sebepleriyle bağlantılı olarak tefsiri yapılan ayetlerde çoğu zaman “*sebebin özel olması hükmün genel olmasına engel de-*

¹²⁴ ez-Zehebî, I, 239.

¹²⁵ Sâd, 38/72.

¹²⁶ Hıcr, 15/29.

¹²⁷ İsrâ, 17/85.

¹²⁸ Hacc, 22/17.

¹²⁹ ez-Zehebî, I, 239-240.

¹³⁰ Kâtib Çelebî, I, 445; ez-Zehebî, I, 239.

ğildir” prensibine sadık kalınırken zaman zaman sebep-i nüzula dayanılarak ayetlerin çözüldüğü görülmektedir.¹³¹

İki ayrı müellif tarafından yazılmasına rağmen eser dil, üslup ve veciz ifade açısından sanki tek kişi tarafından yazılmışçasına bir bütünlük arz eder. Çünkü yirmili yaşlardaki genç Süyûtî yetmişli yaşlardaki ilim ve birikim açısından donanımlı bir allâme olan Mahallî’nin üslubunu yakalayabilmiştir.¹³²

Celâleyn Tefsiri’nde müfessirlerin kelimelerin eşanlamlarıyla ve hemen hemen ayetlerdeki kalıplarıyla açıklamaları, müfessirlerin dilci kimliklerini tefsirlerine yansıtmaları, sarf ve nahivle ilgili tahlillere ağırlık vermeleri, iraba yer vermeleri, nahiv kaidelelerini anlamlara uydurmaları,¹³³ kıraat farklılıklarına imamların ismini belirtmeksizin mana ve irab üzerindeki değişikliğe odaklanmaları, ahkâm ayetlerinde fıkhi bilgi ve birikimlerini mensubu buldukları Şâfi mezhebine uygun olarak ortaya koymaları, Kur’ân’ın Kur’ân’la ve Sünnetle neshine yer vermeleri, bazı müteşabih ayetlerin tevîl edilip bunların bazılarında selefın yolu terk edilirken, huruf-u mukataanın sırrının ancak Allah tarafından bilinebileceği söylenerek selefın yolunu izlemeleri ve besmelenin herkes tarafından bilindiği öne sürülerek tefsirini yapmamaları tefsirin genel özelliklerindedir. Yine gereksiz ayrıntılara ve İsrailiyyata yer vermesi,¹³⁴ de bu tefsirin eleştirilen yönlerindedir. Ayrıca Abdulcelil Candan’ın 2000 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Dergisi’nde yayımlanan *Celâleyn Tefsiri’ne Eleştirel Bir Yaklaşım* makalesinde Celâleyn Tefsiri’nde yapılan bazı tefsirlere yönelik tahlil ve değerlendirme yaparak eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir.¹³⁵

¹³¹ Kâsıd Yâsir ez-Zeydî, “Menhecü’l-Celâleyn fî Tefsîri’l-Kur’ân”, *Musul Üniv. Edebiyat Fak. Âdâbü’r-Râfideyn Dergisi*, Musul 1974, V, 133; 1977, VIII, 397; Ali Akpınar, “TEFSÎRU’L-CELÂLEYN”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 294.

¹³² Ali Akpınar, “Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri”, 184.

¹³³ ez-Zeydî, VIII, 370; bkz., Ali Akpınar, “Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri”, 186-192.

¹³⁴ Bkz., Ali Akpınar, “TEFSÎRU’L-CELÂLEYN”, *DİA*, XXXX, 294; bkz., Ali Akpınar, “Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri”, 192-196.

¹³⁵ Bkz., Abdulcelil Candan, “Celâleyn Tefsiri’ne Eleştirel Bir Yaklaşım” *Yüzüncü Yıl ÜİFD*, sayı:3, Van 2000, 342-367.

1.3.3. Kaynakları

- ez-Zemahşerî'nin (v. 538) el-Keşşâf'ı:

Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî 528 yılının Rabûlâhir ayının yirmi üçüncü günü pazartesi el-Keşşâf isimli tefsirini tamamlamıştır. Bütün ilimlerde kabiliyetli bir kişilik, dil konusunda otorite isimlerden geri kalmayan ilmi donanıma sahiptir. İlimlerdeki tahsilini tamamladıktan sonra tefsirini yazmıştır. Öyle ki tefsiri, kendisinden sonra ciddi rağbet gören tefsirlere kaynaklık etmiştir. el-Keşşâf'ın temel kaynağının da Zeccâc'ın Meâni'l-Kur'ân olduğu söylenir.¹³⁶ Dirayet metoduyla yazılan tefsir; öncelikle lügavî tahliller ile Arap şiiirinden istişhad getirilerek aklın ışığında ve mecazî anlamlara başvuru olarak âyetlerin açıklanması yolunu izler. Sûrelerin faziletiyle ilgili zayıf da olsa hadis-lere ve kıraat farklılıklarına yer verilir. Çelişkili görülen âyetler aklın ışığında tevil edilir. Eser, Mu'tezile mezhebinin ilkelerine uygun olarak şekillendirilmiştir.¹³⁷

- Tâbersî'nin (v. 548/1154) Mecmeu'l-Beyân'ı:

Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî (ö. 548/1154) günümüz Şiîlerince müfessirliğiyle meşhurdur. Üzerinde çeşitli ihtisar çalışmaları yapılan eser Farsça'ya da çevrilmiştir. Ahmed Ârif ez-Zeyn tarafından 1322-1324 yıllarında Tahran'da, Muhammed Emîn el-Âmilî tarafından 1377/1957 tarihinde Beyrut'ta, Seyyid Hâşim er-Resûlî el-Mahallâtî Kahire'de 1378/1958'de ve Tahran'da 1379/1339'da haşiye, Seyyid Fazlullah el-Yezdî et-Tabâtabâî ve Hâşim er-Resûlî tarafından 1406/1986'da Beyrut'ta yayımlanmıştır.¹³⁸

- Fahreddîn er-Râzî'nin (v. 606/1210) Mefâtihu'l-Ğayb'ı:

Diğer meşhur adı "Tefsîr-i Kebîr" olan bu eşsiz eserde on bin kadar mesele ele alınarak tefsir edilmiştir.¹³⁹ er-Râzî'nin ömrünün sonlarına doğru kaleme alınması sebebiyle tamamının er-Râzî tarafından yazılmadığını söyleyenler de olmuştur. Akıl prensipleri ve istidlal yolları ışığında Kur'ân'ı savunmak amacıyla yazdığı eserini rivayet ve

¹³⁶ Bkz., Kâtib Çelebî, II, 1475-1480.

¹³⁷ Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, 229-230.

¹³⁸ Mustafa Öz, "Tabersî", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, 324-325.

¹³⁹ Bkz., Kâtib Çelebî, II, 1756.

dirayet metodlarıyla ele almış, nakli akılla desteklemenin yanı sıra felsefi tahlillere de yer vermiştir. Daha çok âyetler arası münasebetin öncelendiği eser, filolojik ve kıraat yönünden bütün verilere ulaştıktan sonra âyetleri en uygun mana ile tefsir etmiştir.¹⁴⁰

- Beyzâvî'nin (v. 685/1286) Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl'i:

Şiraz'daki eğitimini tamamladıktan sonra Tebriz'e gelen Beyzâvî kimsenin cevap veremediği konularda en makul çözümlere ulaşan zeki, âlim ve fazıl bir kişidir. Ömrünün son döneminde dünyadan elini eteğini çekmiş ve kendinin yeterli ilmi düzeye ulaştığına kanaat getirince tefsirini yazmaya karar vermiştir. Râğîb'in Müfredât'ı, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı ve Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb'ı başlıca kaynaklarıdır. Bazı âlimler tarafından Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ından çokça alıntı yaptığı için Keşşâf'ın bir özeti olarak kabul edilir. Rivayet ve dirayet metodları birlikte kullanılmıştır.¹⁴¹

- Ebû Hayyân el-Endelesû'nin (745/1344) el-Bahru'l-Mühît:

Endülüs asıllı âlim çocukluğunu ve gençliğini Gırnata'da geçirmiştir. Seçkin hocalardan okuduğu ilimlerden sonra kendini ilim okutmaya vermiş ve aralarında daha sonradan meşhur âlimlerin de çıkacağı birçok talebe yetiştirmiştir. Tefsiri ağırlıklı olarak gramer, lügat, belagat ve fesahat açıklamalarıyla doludur. Türkçe'ye yönelik çalışmaları da vardır. Nahvi, edebi bir tefsirdir. Baskıları ise; 1328-1329 tarihlerinde Kahire'de, 1928'de Bulak'ta sekiz cilt halinde, Riyad ve Bağdat'ta yapılan baskılarının yanı sıra 1412/1992 tarihinde Beyrut'ta baskısı yapılmıştır.¹⁴²

Yukarıda zikredilen tefsir kaynaklarına ilaveten Kütüb-ü Sitte ile Hâkim en-Neysâbûrî'nin Müstedrek'i gibi diğer meşhur hadis kaynaklarının yanında dil, nahiv, belâğat, fıkıh ve akaid gibi diğer kaynaklar da yer almaktadır.¹⁴³

¹⁴⁰ Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, 348-349.

¹⁴¹ Bkz., Kâtib Çelebî, I, 186-187; İsmail Cerrahoğlu, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 260.

¹⁴² Bkz., Kâtib Çelebî, I, 226; Mahmut Kafes, "EBÛ HAYYÂN el-ENDELÛSÎ", *DİA*, İstanbul 1994, X, 152.

¹⁴³ ez-Zeydî, V, 130-131.

1.3.4. Celâleyn Tefsiri Üzerine Yazılan Eserler:

Ayrıntıya girmeden ele alınan kelimenin çoğu zaman tek bir sözcükle tefsir edilmesi Celâleyn Tefsiri'ne Kur'ân çizgisinden ayrılmayan tek meâl özelliği kazandırmıştır. Ayrıca bu kadar küçük hacimli bir eser olması, Celâleyn Tefsiri'nin çokça basılıp yayılmasını, okunmasını, üzerine şerh, haşiye, ta'lik gibi çalışmalar yapılmasını sağlamıştır. En önemli haşiyeleri de, ilimle meşgul olanların kütüphanelerinden eksik etmediği, günümüze kadar ulaşıp istifade edebildiğimiz **Hâşiyetü'l-Cemel** ve **Hâşiyetü's-Sâvî**'dir.¹⁴⁴

Süleyman Cemel'in (v. 1204) telif ettiği dört ciltlik **Cemel Hâşiyesi** olarak bilinen **el-Fütühâtü'l-İlâhiyye bi Tavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn** adlı meşhur hâşiyesi h. 1198 (1783) tarihinde tamamlanmıştır. Muhtelif baskıları yapılmıştır. H. 1275, 1282, 1287, 1293 yıllarında kenarında Tefsîru'l-Celâleyn baskılı olarak Kahire'de; 1302'de metin üstünde Tefsîru'l-Celâleyn, metin altında Tefsîru İbn Abbâs baskılı olarak; yine 1303, 1308 tarihlerinde Kahire'de kenarında Celâleyn Tefsiri, Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin İmlâü mâ Menne bihi'r-Rahmân'ı ve Süyûtî'nin Müfehhemâtü'l-Kur'ân'ı ile birlikte baskısı yapılmıştır.¹⁴⁵

Ahmed b. Muhammed es-Sâvî (v. 1241/1825) tarafından telif edilen dört ciltten oluşan **Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn** isimli tasavvuf ağırlıklı Celâleyn haşiyesidir. Eserin girişine Süleyman el-Cemel'den Celâleddîn el-Mahallî ve Celâleddîn es-Süyûtî'ye uzanan kıraat silsilesini de eklemiştir. Bu meşhur eserin baskıları h. 1285'te Bulak'ta, h. 1318, 1327 ve 1381 yıllarında Kahire'de; 1993 ve 1995 yıllarında da Beyrut'ta yapılmıştır.¹⁴⁶

Ayrıca Keşfü'z-Zunûn'da zikredilen ancak diğer iki haşiye kadar yaygın olmayan üç eser daha vardır:¹⁴⁷

Şemsüddîn Muhammed b. Alkamî tarafından h. 952 yılında telif edilen iki ciltlik **Kabesü'n-Nîrayn** isimli hâşiye,

¹⁴⁴ ez-Zehebî, I, 239.

¹⁴⁵ Abdullah Aydemir, "Cemel", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 319.

¹⁴⁶ Semih Ceyhan, "SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 202.

¹⁴⁷ ez-Zehebî, I, 239; Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve (Tabakâtü'l-Müfessirîn) I-II*, Bilmen Yay., İstanbul 1973, II, 597.

Mevlânâ el-Fâzıl Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî (v. 1010) tarafından 1004 yılının Zilhicce ayında telifi tamamlanan **Cemâleyn** isimli faydalı bir hâşiye,

Muhammed b. Muhammed el-Kerhî'nin (v. 1006) yazdığı üzerine de küçük bir hâşiye yazılmış büyük hacimli ve dört ciltlik **Mecmeu'l-Bahrayn ve Matleu'l-Bedrayn** isimli Celâleyn şerhi.¹⁴⁸

Bu eserlerin yanında Celâleyn Tefsiri'ndeki hataları ele alan **Kurratü'l-Ayneyn ale'l-Celâleyn** isimli eser de Muhammed Ken'ân tarafından telif edilmiştir.¹⁴⁹

Abdurrahmân b. Muhammed el-Fâsî el-Kasrî'nin (1036) bir hâşiyesi vardır.

Atiyye b. Atiyye el-Bürhânî el-Uchuri'ye (v. 1190) ait bir hâşiye de vardır.

Muhammed b. Salih es-Sıbâî (1268) de üç ciltlik bir hâşiye yazmıştır.

Hanefî Mezhebi ve Nakşibendî Tarikatı'na mensup Sa'dullâh b. Gulâm el-Kandihânî'nin hâşiyesi iki cilt olarak Bombay'da basılmıştır.

Abdullah en-Nibrâvî eş-Şâfiî'nin de altı ciltlik bir hâşiyesi vardır.¹⁵⁰

Ali Akpınar tarafından yazılan 1998 yılında Sivas Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan *Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri* isimli makale. Müelliflerin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi verdikten sonra Celâleyn Tefsiri'nin üslubu ve özelliklerine değinilerek bazı konulara ayrıntılı değinilmiştir.¹⁵¹

İbrahim Muhammed Ebû Süleyman'ın h. 1403 yılında Mekke Ümmü'l-Kura Üniversitesi bünyesinde yazdığı *Tahrîcü Ehâdîsi'l-Merfûa fî Tefsîri'l-Celâleyn* isimli yüksek lisans tezi.

Abdulcelil Candan'ın 2000 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Dergisi'nde yayımlanan *Celâleyn Tefsiri'ne Eleştirel Bir Yaklaşım* makalesinde Celâleyn Tefsiri'nde yapılan bazı tefsirlere her âyetle ilgili değerlendirme yaparak eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir.¹⁵²

¹⁴⁸ Kâtib Çelebî, I, 445.

¹⁴⁹ Ziriklî, V, 333; Mustafa Ünver, *Tefsirdeki Öteki Celâleyn'de İsrâiliyyât*, Sidre Yay., Samsun 2008, 97.

¹⁵⁰ Bilmen, II, 597.

¹⁵¹ Bkz., Ali Akpınar, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri" CÜİFD, sayı: 5, Sivas 1998.

¹⁵² Bkz., Abdulcelil Candan, "Celâleyn Tefsiri'ne Eleştirel Bir Yaklaşım" *Yüzüncü Yıl ÜİFD*, sayı:3, Van 2000, 342-367.

Abdurrahman Altuntaş tarafından 2004 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde yazılan *Celâleyn Tefsiri ve Metodu* isimli yüksek lisans tezi. İki bölüm ve 132 sayfadan oluşmaktadır. Birinci bölümde müelliflerin hayatından, ikinci bölümde Celâleyn Tefsiri ve metodundan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir.¹⁵³

Mustafa Ünver tarafından 2008 yılında Samsun’da yazılan *Tefsirdeki Öteki Celâleyn’de İsrâiliyyât* isimli eseri 190 sayfadan müteşekkildir. Yazar İsrâiliyyât terimi ve kapsamından ayrıntılı bir şekilde bahsetmiş, İslami kaynakların İsrailiyyata bakış açısını ve şer’u men kablenâ kapsamında konumunu detaylandırarak işlemiştir. İkinci bölümünde Celâleyn Tefsiri’nin müelliflerini, değeri ve tefsir yöntemini, İsrâiliyyât haberleri ve değerlendirmesini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.¹⁵⁴

Celâleyn Tefsiri, Kur’ân-ı Kerîm ve çeşitli tefsirlerin kenarında ya da şerh ve haşiyeleriyle birlikte ilki Delhi’de olmak üzere çok sayıda basılmıştır. Eser Türkçe ve İngilizce’ye çevrilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Bkz., Altuntaş, Abdurrahman, “*Celâleyn Tefsiri ve Metodu*”, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2004.

¹⁵⁴ Bkz., Mustafa Ünver, *Tefsirdeki Öteki Celâleyn’de İsrâiliyyât*, Sidre Yay., Samsun 2008.

¹⁵⁵ Bkz., Ali Akpınar, “TEFSİRÜ’L-CELÂLEYN”, *DİA*, XXXX, 294.

İKİNCİ BÖLÜM

GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

Garîbü'l-Kur'ân (غريب القرآن) ilmi, Kur'ân'ın lâfzıyla ilgili ilimlerden biridir. Garîb (غريب) ve Kur'ân (القرآن) kelimelerinden oluşan bir izâfettir (isim tamlamasıdır). Öncelikle izâfeti oluşturan bu iki kelimeyi ayrı ayrı incelememiz uygun olacaktır.

2.1. GARİB KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTİLAH ANLAMLARI

Hız. Peygamber ve ashabını takip eden dönemlerde yavaş yavaş saadet asrı olma özelliğini yitiren Arap toplumunun dili zaman ilerledikçe yozlaşmaya uğramış, şehirde yaşayanlar Kur'ân'ın kullandığı fasih Arapça'dan uzaklaşarak ilahi kelamı anlayamaz hale gelmişlerdir. Kur'ân'ın bazı kelimeleri anlayıştan uzak gelmeye başlayınca bunlara garîb adı verilmiştir. Şimdi bu konuyu biraz daha açarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabiliriz.

2.1.1. Lügat Anlamı

Arapça garâbet (غرابية) masdarından türeyen garîb (غريب) kelimesi sözlükte “*yurdundan uzak kalan; kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nâdir olan; bilinmeyen, müphem ve kapalı olan*” anlamlarına gelir.¹⁵⁶

Ayrıca ğarâbet (غرابية) masdarından türeyerek feîl (فعل) vezninde sıfat-ı müşebbehe olup lügatta; “*vatanından uzakta olan yabancı, içinde yaşadığı toplumdan olmayan, kimsesiz insan manalarına gelir.*”¹⁵⁷ Yine zihinden uzak veya dinleyicinin kulağına ağır ve ahenksiz gelen, kendisi de yabancı ve iğreti duran kelime yahut cümleleri ifade eden bir belâgat terimi olarak tanımlanır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire t.y., V, 3225-3226; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhah*, (4. bsk.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010, V, 414; Hüseyin Elmalı – Şükrü Arslan, “Garîb”, *DİA I-XXXXIV*, TDV, İstanbul 1996, XIII, 374; İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân”, *DİA I-XXXXIV*, TDV, İstanbul 1996, XIII, 379; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (18. bsk.), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2012, 154.

¹⁵⁷ Sadreddin Gümüş, “Garîbü'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu”, *MÜİF Dergisi*, Sayı: 5-6, 1987-1988, 10.

¹⁵⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, (3. bsk.), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2014, 73; Nasrullah Hacimüftüoğlu, “Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar”, *AÜİF Dergisi*, sayı:11, Erzurum 1993, 274; bkz., et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâf Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm I-II*, (1. bsk.), (thk. Rafik el-Acem), Mektebe Lübnan Nâşirûn, Beyrut 1996, 1250-1252.

Diğer yönden manası uzak ve kapalı olduğu için zihni zorlamadan anlaşılamayan; ayrıca yaşam alanları uzak olan şâz Arap kabilelerinin kullandığı ve kullanılması alışılmamış olan kelimeler de garîb sayılır.¹⁵⁹

Ebû Süleyman Muhammed b. Muhammed el-Hattâbî'ye (v. 388) göre dil kullanımında garîbin, vatanından uzak ve ailesinden ayrılmış garîb bir kimseye benzetilerek anlayıştan uzak ve kapalı bir kelime olduğu söylenir. Dolayısıyla bu kelimenin hem mana itibariyle kapalı ve anlaşılmasının zor olması, hem de Arap kabilelerinde şâz olan kelimelerin bir belde tarafından kullanılmaması açısından kelâmda garîbin iki yönü olduğu zikredilir.¹⁶⁰

“Vahşî, hûşî, şâz, nâdir, şâride terimleri de bu terim ile aynı veya birbirlerine yakın anlamlarda kullanılır. Garîb ayrıca edebî tenkit eserlerinde “ilginç, eşsiz, tek, orjinal” anlamında övgü ifadesi olarak da yer alır.”¹⁶¹

2.1.2. İstilah Anlamı

Garîbü'l-Kur'ân ilmiyle iştilgal eden ulemâ birçok tanım yapmışlardır. Bunlardan bazıları: Az kullanılması nedeniyle sözlüklere bakılmadan anlamı bilinmeyen kelimelere garîb, kelime veya sözdeki bu duruma da garâbet adı verilir.¹⁶²

İstilahta, çeşitli ilimlerde, farklı manalar ifade eden “**Garîb**” kelimesi; manası açık olmayan, yabancı, anlaşılması güç, az kullanılan kelime demektir. Bu kelimedeki garîblik, vatanından uzak kalan bir kişinin garipliğine benzetilir. Garîbü'l-Kur'ân ilmindeki gariplik iki açıdan incelenmektedir: Birincisi mana itibariyle kapalı ve anlayıştan uzak oluşu, ikincisi ise Kur'ân kelimelerinden bazısının çeşitli Arap lehçelerinin kullanıp tüm Araplar tarafından kullanılmamasıdır. Bunun yanında diğer dillerden Arapça'ya geçerek Arapçalaşmış kelimeler de bu garîbliğe sebep olmaktadır.¹⁶³ Bunların yanında konuyla ilişkili olan bir diğer lâfız ise, “**garâibü't-tefsîr**” lâfzıdır. Bu; Kur'ân âyetlerinin lâfız ve anlam yönüyle hiç münasebeti olmayan bir anlama gelebilecek şekilde tefsir edilmesidir. Özellikle sûre başlarında bulunan mukatta' harflerinin tefsiri bu kabilden-

¹⁵⁹ Hüseyin Akyüzoğlu, *Taberî Tefsiri'nde Garîbü'l-Kur'ân*, (doktora tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2004, 64.

¹⁶⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (23. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 2012, 151.

¹⁶¹ Hüseyin Elmalı, Şükrü Arslan, “Garîb”, XIII, 374.

¹⁶² et-Tehânevî, II, 1250-1252; Hüseyin Elmalı, Şükrü Arslan, “Garîb”, XIII, 374.

¹⁶³ İsmail Cerrahoğlu, “Tefsirde Ata b. Ebî Rabâh ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbü'l-Kur'ân'ı”, *Ankara ÜİFD*, cilt:22, Ankara 1978, 22.

dir.¹⁶⁴ Celâleyn Tefsiri'nde; Celâleddîn el-Mahallî tarafından kaleme alınan bölümün mukatta' harfleriyle başlayan ilk sûresi olan Meryem Sûresi'nin ilk âyetinde yer alan "Kâf, hâ, yâ, ayn, sâd" harfleriyle murat edilen mananın en iyisinin Allah Teâlâ tarafından bilineceği ifade edilerek bu harflerin tefsiri yapılmamıştır.¹⁶⁵ Yine selefinin yolunu takip eden müellif Celâleddîn es-Süyûtî tarafından yazılan bölümün mukatta' harfleriyle başlayan sûrelerin ilki olan Bakara Sûresi'nin birinci âyetindeki "elif, lâm, mîm" harfleri de aynı gerekçeyle tefsir edilmemiştir.¹⁶⁶

2.1.3. Garîb Kelimesinin Değerlendirilmesi

Garîb kelimesi, ilk zamanlarda anlamı herkes tarafından bilinmeyen ya da Hicaz lehçesi dışındaki lehçelere ait olan çok az kelimeyi kapsarken II./VIII. yüzyıldan itibaren Kur'ân ve hadislerdeki garîb kelimelere dair eserlerde kullanılarak bir tefsir terimi haline gelmiştir. Kur'ân ve hadislerdeki eş anlamlı lâfızlarla âyet ve hadislerde farklı manalar taşıyan kelimeler ve değişik yapıdaki cümleler de garîb kapsamına alınmıştır. Dolayısıyla garîb lâfızlar iki kısımda incelenir: Birincisi, önceki dönemlerde konuşma dilinde yer alıp, daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olduğu fasih Arapça'dan uzaklaşan Arap toplumu tarafından unutulmuş olan, adeta Türkçe ile Osmanlıca arasındaki kopuk ilişkiye benzeyen veya az kullanılan "**garîb hasen**" lâfızlardır. Kur'ân ve hadislerdeki garîb kelimeler bu kapsamda yer almaktadır. Diğeri ise anlamı garîb, telaffuzu güç olan ve sesi kulak tırmalayan "**garîb/kabîh**" kelimelerdir. Bunlara "vahşî, hûşî, mütevâtir, vahşî galîz" adı da verilir.¹⁶⁷

Garîb ile garâbet terimleri arasında çok fark yoktur. Ancak garâbet terimi garîbin kabîh olan kısmı için daha uygundur. Bunun sebebi de garâbetin bir belâgat terimi olmasıdır. Belâgatçılara göre garâbet; dili iyi bilen, edebî zevke sahip kimselerin genelde bilmediği ve kullanmadığı, ancak sözlüklere müracaat ederek manası anlaşılan lâfızlardır. Bu tür kelimeler fasih sayılmadığı gibi, bu tarz kelimelerin kullanıldığı beyit, şiir ve sözlerle bunları kullanan şair, hatip ve yazarlar da fasih sayılmazlar. "*Bir kelimenin garîb kabul edilmesi için onun söylenişi zor, kaba ve müstehcen olması, kulak tırmala-*

¹⁶⁴ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 73-74.

¹⁶⁵ Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tefsîru'l-İmâmeyn el-Celâleyn*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut t.y., 305.

¹⁶⁶ el-Mahallî, es-Süyûtî, 2.

¹⁶⁷ Bkz., et-Tehânevî, II, 1250-1252; Nasrullah Hacımüftüoğlu, 274.

ması, eskiden kullanılırken sonradan unutulması (mehcûr), zamanla anlam değişikliğine uğraması, birden fazla anlama gelirken bunlardan bir kısmının terkedilmesi, dilleri fasih büyük Arap kabilelerinden uzakta yaşayan küçük boylardan birinin lehçesinden olması veya bir yabancı dilden alınmış olması gerekir.”¹⁶⁸

2.2. KUR’ÂN KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTILAH ANLAMLARI

“فُرْآن” kelimesinin Allah Teâlâ’nın insanlığa gönderdiği son ilahi kitaba has bir isim olduğu ve hiçbir kökten türemediği görüşünde olanlar (Şâfii ve O’nun bu görüşünü destekleyenler); bu kelimenin hemzesiz olduğunu, okuma anlamına gelen فَرَأَ fiilinden gelmediğini, aksi takdirde okunan her şeyin “Kur’ân” ismini alması gerektiğini savunmaktadırlar. Bunun yanında bu ismin Tevrat, İncil gibi özel bir isim olduğu ve فَرَأَ fiilinde hemze bulunduğu halde فُرْآن kelimesinde hemze bulunmamaktadır.¹⁶⁹

Diğer bir topluluk ise; فُرْآن kelimesinin sureleri, ayetleri ve harfleri içinde birleştirdiği, hatta hac ve umreyi bir araya getirdiği için birleştirme anlamı taşıyan فَرْن fiilinden türediği görüşündedir. Bunun yanında âyetlerin birbirini tasdik etmesi ve birbirine benzemesi sebebiyle قَرِينَة kelimesinin çoğulu olan قَرَانِ kelimesinden türediği görüşünde olanlar da vardır. Ayrıca bütün sureleri ve ilimleri topladığı, kendisinden önceki ilahi kitapların hükümlerini ve güzelliklerini bir araya getirdiği için toplamak anlamına gelen قَرَى fiilinden türemiş olduğunu da savunanlar vardır.¹⁷⁰

فُرء ya da فَرء kelimesi ise lügatte; kadının âdet kanı görmesi, âdetten temizlenmesi, ayrı olan şeyleri toplayarak bir araya getirmek, harfleri ve kelimeleri birleştirmek suretiyle okumak gibi manalara gelen “kıraat” kelimesiyle müteradif bir masdar olup; ism-i mef’ulü de Kur’ân kelimesi olup okunmuş anlamına gelir.¹⁷¹ Ancak konumuzun anlaşılması açısından ve asıl konu “garîb” kelimesiyle ilgili olduğundan bu kadar açıklamayla yetineceğiz.

¹⁶⁸ Hüseyin Elmalı, Şükrü Arslan, “Garîb”, XIII, 374.

¹⁶⁹ Bkz., ez-Zerkeşî Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân I-IV*, (thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm), Mektebe Dâru’t-Türâs, Kâhîre t.y., I, 277-278; bkz., Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru İlmî’l-Melâyîn, Beyrut t.y., 17-21.

¹⁷⁰ ez-Zerkeşî, I, 277-278.

¹⁷¹ er-Râğîb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), (5. bsk.), Dâru’l-Kalem, Dimeşk 2011, 668-669.

“İstilahta ise, Kur’ân (قُرْآن) Resulüllah (s.a.)'e vahy edilmiş, mushaflarda yazılmış, tevâtürle nakl olunmuş okunmasıyla ibadet olunan, Fâtiha Sûresi ile başlayıp Nas Suresi ile biten Allah'ın muciz kelâmıdır.”¹⁷²

2.3. GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

“*Garîb ve Kur’ân kelimelerinden meydana gelen “Garîbü'l-Kur’ân” tamlaması ise, Kur’ân'daki muğlâk, üstü kapalı, anlaşılması güç, muhtelif Arap lehçelerine ait veya aslen yabancı olup Arapçalaştırılmış (muarreb) kelimelere verilen isimdir. İşte Kur’ân'daki bu izaha “muhtaç kelimelerin açıklanması ve izahına “Garîbü'l-Kur’ân'ın Tefsiri”, bunları bir araya getiren ve manalarını açıklayan tefsir kitaplarına “Garîbü'l-Kur’ân Tefsirleri”(lügatleri) denir. Bu kelimelerin açıklanmasıyla uğraşan ilme de “Garîbü'l-Kur’ân İlmî” adı verilir.*”¹⁷³

Garîbü'l-Kur’ân'ın, Kur’ân ilimleri arasında önemli bir yeri vardır. Garîbü'l-Kur’ân bir ilim olarak Kur’ân-ı Kerîm'deki kapalı lâfızları tefsir eder. Garîb lâfızların manalarını Araplar'ın lügat ve kelâmlarındaki hususlarla açıklar. Bu ilim tefsir ilminin özel lügavî bir konusu ya da lügatle ilgili bir yönüdür.¹⁷⁴ “Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm'deki garîb lâfızların tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adıdır.”¹⁷⁵

2.3.1. Garîbü'l-Kur’ân İlminin Konusu

Kur’ân-ı Kerîm, Arapça'nın Hicaz lehçesi esas olmak üzere diğer Arap lehçelerinden veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeleri de içermektedir. Ayrıca Kur’ân'da, az kullanılmasından dolayı manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lâfızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur’ân'daki bu tür kelimelerin açıklanması Kur’ân ilimlerinden Garîbü'l-Kur’ân'ın konusunu teşkil etmektedir.¹⁷⁶

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v); “أعربوا القرآن والتمسوا غرائبها”، “Kur’ân'ı iyice anlayınız, garîblerini de öğrenmeye çalışınız”¹⁷⁷ buyurarak “أعرب” fiiliyle nahiv ıstilahında kullanılan irâbı değil, Kur’ân kelimelerindeki anlamı kavramayı kastetmiştir. Çünkü

¹⁷² Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur’ân I-II*, (1. bsk.), (thk. Fevâz Ahmed Zümerlî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995, I, 21.

¹⁷³ Bilmen, I, 119.

¹⁷⁴ Akyüzoğlu, 66.

¹⁷⁵ Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur’ân”, XIII, 379.

¹⁷⁶ Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur’ân”, XIII, 379.

¹⁷⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn el-Beyhakî, *Şüabü'l-Îmân I-XIV*, (1. bsk.), (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmîd), Mektebetü'r-Ruşd, y.y. 2003, X, 456.

kıraati kavramadan okumak, kıraat değildir. Üstelik böyle bir kıraatin sevabı da yoktur.¹⁷⁸ Dolayısıyla Garîbü'l-Kur'ân ilminin konusu Kur'ân kelimelerinin kavranmasıdır. Ancak İsmail Cerrahoğlu, mana bakımından böyle bir haberin Hz. Peygamberden gelmiş olmasını mümkün görmez. Bunun sebebinin de, böyle bir rivayetin Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ın i'râbı ve garîbleri hakkında münakaşaların olduğu izlenimini verdiği endişesi olarak açıklar. O devirde böyle bir durum olmamakla birlikte, bu sözün ikinci asırdaki filolojik faaliyeti gösteren bir haberin, Hz. Peygamber'e kadar ulaştırılmış yanlış bir isnadı olabileceğini ifade etmektedir.¹⁷⁹

Zerkeşi (v. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinin 16. Bölümünde “Hicaz Lügati Dışından Gelen Kelimelerin Bilinmesi”¹⁸⁰, 17. Bölümde “Arap Lügati Dışındaki Kelimelerin Bilinmesi”¹⁸¹, 18. Bölümünde ise Kur'ân Kelimelerinin Garîblerini Bilmek¹⁸² adlarıyla Garîbü'l-Kur'ân konusunu üç başlığın münâsebeti çerçevesinde incelemiştir. Suyûtî de aynı usûlü takip ederek *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli geniş hacimli eserinin 36. Bölümünde “Kur'ân'ın Garîbini Bilmek”¹⁸³, 37. Bölümünde “Hicaz Lügati Dışındaki Kelimelerle Nazil Olan Âyetler”¹⁸⁴, 38. Bölümünde ise “Kur'ân'da Arap Lügati Dışındaki Kelimelerle Nazil Olan Âyetler”¹⁸⁵ başlıkları altında incelemiştir.

2.3.2. Garîbü'l-Kur'ân'ın Bir İlim Olarak Doğuşu ve Hz.Peygamber'in Garîb Kelimeleri Tefsiri

Âyetlerdeki garîb kelimelerinin tefsiri kolayca anlaşılabilen kelimelerin tefsirinde olduğu gibi Allah Râsûlü (s.a.v.) tarafından yapılmıştır. Çünkü Yüce Allah bu görevi kendisine vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'ın hem tebliğiyle hem de beyanı ile sorumlu idi.¹⁸⁶ Bu konu birçok âyette zikredilmektedir. Onlardan birkaçını aktarmak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

¹⁷⁸ Celâleddin Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi) I-II*, (Çev.: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik) Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, I, 271.

¹⁷⁹ Bkz., Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 154.

¹⁸⁰ ez-Zerkeşi I, 283.

¹⁸¹ Zerkeşi, I, 287.

¹⁸² Zerkeşi, I, 291.

¹⁸³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 271.

¹⁸⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 355.

¹⁸⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 365.

¹⁸⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, (11. bsk.), MÜİF Yay., İstanbul 2011, 62-65.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.”¹⁸⁷

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

“Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur’ân’ı indirdik.”¹⁸⁸

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“Biz bu Kitab’ı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidâyet ve rahmet olsun diye indirdik.”¹⁸⁹

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ . عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ . بِلسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ .

“(Resûlüüm!) Onu, Rûhu'l-Emîn (Cebrail) Senin kalbine; uyarıcılardan olman için apaçık Arapça bir dille indirdi.”¹⁹⁰

Buna göre Kur’ân’ın, birçok âyette apaçık bir Arapça’yla gönderildiği zikredilmektedir. Fakat, ilâhî bir Kelâm olması hasebiyle edebî seviyesi yüksek, muhtevası geniş, muhatapları da ümmîdir. Bunun için Hz. Peygamber’in izahı olmadan bazı kısımları anlaşılmamış ve açıklamaya ihtiyaç duyulmuştur. Zira Kur’ân-ı Kerîm gibi ilâhî bir kitabı anlamak için Arapça’yı bilmek yeterli olmayıp, kitabın muhtevası seviyesinde bir kültüre de sahip olmak gerekir. Bu da ancak Allah Resulü’ne mahsus bir özelliktir. Vahyin ilk muhatapları olan Araplar’ın hepsi Kur’ân’ı aynı derecede anlayamıyorlardı. Bilâkis fikri seviyeleri farklı olduğu için, Arapça olmasına rağmen, Kur’ân’ı anlayışları da farklı idi. Hz. Peygamber (s.a.), Kur’ân’ın tebliğ ve tebyini ile görevini en iyi şekilde

¹⁸⁷ Mâide, 5/67.

¹⁸⁸ Nahl, 16/44.

¹⁸⁹ Nahl, 16/64.

¹⁹⁰ Şuârâ, 26/193-195.

yerine getirmiş ve ümmetini de dini bilgisizce keyfine göre yorumlayacak ahir zaman insanlarına karşı uyarmıştır.¹⁹¹ Nitekim O şöyle buyurmuştur: “*Şunu kat’i olarak biliniz ki, bana Kur’ân’ı Kerim ve onun bir misli daha verilmiştir. Karnı tok bir halde, rahat koltuğunda oturarak: Şu Kur’ân’a sarılınız; onda helâl olarak ne bulursanız helâl kabul ediniz, neyi de haram görmüşseniz onu haram sayınız, diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir.*”¹⁹²

Görülüyor ki, Hz. Peygamber sadece Kur’ân’ı açıklama yetkisine sahip değil, bundan da öteye Kur’ân’da bulunmayanları vaz’ etme yetkisine de sahiptir. Burada onun sadece Kur’ân âyetlerini açıklamalarına birkaç örnek verecek olursak: “*İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya işte güven onlarındır. Ve onlar doğru yolu bulanların kendileridir*”¹⁹³ meâlindeki âyet nâzil olunca, telaşa kapılan Ashâb-ı Kirâm Resulüllah’a gidip “*hangimiz nefesine zulmetmez ki ...*” deyince, Ashâbın bu telaşlı halini gören Resulüllah (s.a.v.) bu âyette geçen zulüm kelimesinin şirk manasına geldiğini açıklayarak “*Kuşkusuz şirk büyük bir zulümdür*”¹⁹⁴ meâlindeki âyeti delil getirmiştir. Yine Hz. Âişe Resulüllah’a “**hesab-ı yesîr**”¹⁹⁵ sormuş, o da “*bu sadece bir arzudur, kim hesaba çekilirse mutlaka azaba çarptırılır*”¹⁹⁶ demiştir.

Yine “*Sabahın beyaz ipliği siyah ipliğinden, ayırt edilinceye kadar yiyin için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın*”¹⁹⁷ meâlindeki Bakara 187. âyetinin bir bölümü inince; Adiy b. Hatim, Peygamber’e (s.a.v.) gelerek geceyi gündüzden ayırmak için yastığının altına biri siyah, diğeri beyaz iki iplik koyduğunu söylemiştir. Resulüllah (s.a.v.) ona “*senin yastığın geniştir (anlayışın kıttır), o ancak gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır*” buyurmuşlardır.¹⁹⁸

Görüldüğü üzere, Kur’ân âyetlerinde yer alan bütün kelimelerin her sahabi tarafından aynı düzeyde anlaşılması mümkün değildir. Zira Kur’ân, Arap dilinin belâğî ve edebî sanatlarını ihtiva etmekle birlikte; hukukî, siyasî vb. birçok mevzuları da ihtiva etmektedir. Bu denli geniş bir alana sahip olan bir kitabı sahâbenin, bütünüyle anlamaması, onu tebliğcisinden beyan etmesini istemesi gayet doğaldır. Bunu müslümanların

¹⁹¹ Gümüş, 12.

¹⁹² Ebû Dâvûd, Kitabü’s-Sünne, 5.

¹⁹³ En’âm, 6/82.

¹⁹⁴ Lokmân, 31/13.

¹⁹⁵ İnşikâk, 84/8.

¹⁹⁶ Buhârî, Rikâk, 49.

¹⁹⁷ Bakara, 2/187.

¹⁹⁸ Buhârî, Tefsir, 28.

ve müslüman olmayanların Hz. Peygamber'e sordukları sorulardan görmekteyiz. Buna, kadınların ay halinin,¹⁹⁹ ganimetlerin hükmünün,²⁰⁰ ruhun ne olduğunun,²⁰¹ kıyametin ne zaman kopacağıının sorulması²⁰² örnek verilebilir. Ancak Resulüllah, Allah Teâlâ'nın bir memuru olması sebebiyle kendisine sorulan her soruya cevap vermemiş ve her âyeti de tefsir etmemiştir. Allah'ın ona mücade ettiği kadarını açıklamıştır.²⁰³

2.3.3. Sahâbe-i Kirâm'ın Garîb Kelimeleri Tefsiri

Kendini en fasih Arap olarak niteleyen çeşitli Arap kabilelerinin lehçe özelliklerini bilen Allah Resulü bazı âyetleri ve sahabenin anlayamadığı kısımları tefsir ederek Kur'an-ı Kerîm'in ilk müfessiri olmuştur. Ancak Hz. Peygamber, kelime bilgisinden ziyade âyetlerdeki hükümleri açıklamış ve güzel ahlâkın esasları üzerinde durmuştur. İslâm'ın ilk dönemlerinde bazı sahâbîlerin Kur'an'da manasını bilmedikleri kelimelerin bulunduğunu söylemişlerdir. Nitekim Hz. Ömer, (v. 23/644) Abese süresindeki “أبَا” kelimesinin; İbn Abbâs (v. 68/687) da altı âyette geçen “فَاطِر” kelimesinin manasını bilmediğini, iki Arap köylüsünün bir kuyu başında tartışırken bu kelimeyi kullanmaları sayesinde öğrendiğini belirtir. Yine İbn Abbâs “غَسَلِينَ”²⁰⁴, “حَنَانًا”²⁰⁵, “أَوَاهٍ”²⁰⁶ ve “الرَّقِيمِ”²⁰⁷ dışındaki bütün Kur'an kelimelerini bildiğini söylemiştir.²⁰⁸ Ayrıca Hz. Ebû Bekir'e “وفاكهة و أبَا”, “meyveler ve çayırılar”²⁰⁹ âyetinin manası sorulduğunda, mütevazî bir şekilde “أَي سَمَاء تَظَلْنِي أَوْ أَي أَرْض تَقْلَنِي إِنْ أَنَا قَلْتُ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا لَا أَعْلَمُ”, “Allah'ın kitabında manasını bilmediğim bir kelime hakkında konuşursam, hangi gök beni gölgelendirir, hangi yer beni üzerinde barındırır” şeklinde cevaplandırmıştır.²¹⁰

Yine Hz. Ömer'in “Kur'an yedi harf üzerine indirildi”²¹¹ meâlindeki hadise dayanarak Kur'an'da manası kapalı bir kelime gördüğü zaman çeşitli kabilelerden diline hâkim kişileri çağırarak; manası muğlâk kelimelerin bulunduğu âyeti okuyup; âyette

¹⁹⁹ Bakara, 2/222.

²⁰⁰ Enfâl, 8/1.

²⁰¹ İsrâ, 17/85.

²⁰² Nâziât, 79/42.

²⁰³ Zerkeşi, II, 156-157; Gümüş, 13.

²⁰⁴ Hakka, 69/36.

²⁰⁵ Meryem, 19/13.

²⁰⁶ Tevbe, 9/114.

²⁰⁷ Kehf, 18/9.

²⁰⁸ Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'an”, XIII, 379-380; bkz., Suyûtî, I, 271-272.

²⁰⁹ Abese, 80/31.

²¹⁰ Bkz., Suyûtî, I, 271-272.

²¹¹ Buhârî, Husûmât, 4.

geçen o kelimenin ne anlama geldiğini sorduğu, verilen çeşitli cevapların en uygununu tercih ettiği rivayet edilmiştir. “Hz. Ömer’in bu tutumu, dil kitaplarına olan ihtiyacı ortaya koyarak geniş ve detaylı lügat kitaplarının yazılmasını sağlamıştır. İlk lügat kitapları, Kur’ân’da tam anlaşılmadığı için izah edilmesi gereken kelimeleri bir araya getiren ve manalarını açıklayan “Garîbü’l-Kur’ân tefsirleri (lügatleri)” ile “el-Vücûh ve'n-Nezâir” adı ile yazılan kitaplar olmuştur.”²¹²

Hz. Osman, Kur’ân'a olan büyük hizmetlerine rağmen, onun tefsirine dair fazla bir katkı sağlayamazken; Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişmesi, en son vefat eden raşid halife olması, edebî alandaki kabiliyeti, zekiliği, ilim ve fazileti gibi sebeplerle Kur’ân tefsirinde önemli bir yeri vardır. Belki de sahâbenin Kur’ân tefsirine fazla yoğunlaşmamasının sebebi, Hz. Peygamber'in, “*Kur’ân'ın garîblerini araştırınız*”²¹³ emri gereğince Kur’ân-ı Kerîm'in garîblerini bilmeyenlerin Allah'ın kelâmını tefsir etmekten sakındırmasıdır. Bu sebeple Garîbü'l-Kur’ân tefsir ilminde önemli bir yer edinmiş ve II. (VIII.) yüzyıldan itibaren Kur’ân ilimleri arasında müstakil bir disiplin haline gelmiştir.²¹⁴

a. Garîb Kelimelerin Arap Şiiriyle Tefsiri Problemi (Şiirle istişhâd)

Âyetlerin nüzûl sebeplerini, Arap dilinin inceliklerini, Arap adet ve geleneklerini iyi bilen, yahudi ve hristiyanları tanıyan ve anlayış melekesine sahip olan sahabiler, Kur’ân âyetlerini kendi bilgi ve kültür düzeyleri ölçüsünde tefsir etmiştir. Bununla birlikte garîb lâfızların Arap şiir divanlarında bulunabileceğini ileri sürmüşlerdir. Kur’ân'ın şiirle tefsir edilmesine karşı çıkanlar olduğu gibi, bunu savunanların daha başarılı oldukları ve bu şekilde yapılan tefsirlerin Kur’ân'ın anlaşılmasına daha fazla hizmet ettiği görülmüştür.

Bu işin önemini idrak edemeyenler ise; şiirle istişhad etmenin, şiirin Kur’ân için bir asıl sayılacağı; Kur’ân'ı tefsir etmek için şiir ile delil getirmenin caiz olmayacağını savunmuşlardır. Ancak bütün bu itirazlara rağmen hem sahabe devrinde hem de daha sonraki dönemlerde Kur’ân'daki garîb kelimelerin tefsiri için şiir delil olarak kullanılmıştır. Üstelik Sahâbe-i Kirâm, Allah Teâlâ'nın kelâmının önüne hiçbir surette başka

²¹² Gümüş, 15.

²¹³ Ebû Abdillâh Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn I-V*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y., II, 439.

²¹⁴ Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur’ân”, XIII, 379.

kelâmları geçirmek maksadında olmamışlardır. Nitekim Kelâm-ı İlâhî’de buyrulan Kur’ân’ın Arapça olduğu ve O’nu anlamak isteyenlerin de dile hâkim olmalarının gerekliliği şu âyette ifade edilmektedir:²¹⁵

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Akl edip anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”²¹⁶

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ

“Şüphesiz biz onların: “Kur’ân’ı ona ancak bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancısıdır. Halbuki Kur’ân apaçık bir Arapçadır.”²¹⁷

Gelen rivayetlere göre âyetlerdeki garîb lâfızların ve manalarının tespit edilmesine sahabe devrinde başlanmış ve bu amaçla Arap şiirine başvurulmuştur. Allah Resulü’nün özel duasına mazhar olan Abdullâh b. Abbâs (v. 68/687), Arap şiiri hakkında geniş bilgi sahibi olmasının yanında, şiirle istişhad faaliyetinin de ilk mümessili olmuştur. Yine rivayetlere göre İbn Abbas, Haricî reislerinden Nâfi’ b. Ezrak’ın, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ve oldukça kapalı olan iki yüz kadar kelime hakkında sorduğu sorulara şiirlerden şâhidler getirerek cevaplar vermiştir. Bu diyalogun ve sorulan soruların cevaplarının bulunduğu **Mesâilü Nâfi’ b. el-Ezrak** adlı bir eserin de olduğu bilinmektedir.²¹⁸

Tercümânü’l-Kur’ân nâmıyla anılan İbn Abbâs (r.a.), “*şiir Arab’ın divanıdır. Allah’ın Arapça indirdiği Kur’ân’dan bir kelimenin manasını anlayamazsak, Arab’ın divanına müracaat eder, bu kelimenin manasını öğreniriz*” şeklinde konuya açıklık getirmiştir. Yine Ebû Bekri’l-Enbârî’nin (v. 328/940) rivayetine göre; İbn Abbâs’ın (r.a.), kendisine sorulduğunda garîb kelimelerin tefsiri için Arap’ın divanı olan şiire müracaatı tavsiye etmiştir. Yine bir rivayete göre, İbn Abbâs (r.a.) Kâbe’nin avlusunda bazı kimse-lerin sorduğu âyetleri tefsir eder. Bunu gören Nâfi’ b. Ezrak, âyetleri bilgisizce tefsir ettiğini düşünerek Necdet b. Uveymir ile beraber İbn Abbas’ın yanına giderek bazı âyet-lerin tefsirini yapıp Arap şiirinden uygun düşenleri şahid olarak getirmesini isterler.

²¹⁵ Bkz., Suyûtî, *el-İtkan*, I, 316-317; Gümüş, 14.

²¹⁶ Yûsuf, 12/2.

²¹⁷ Nahl, 16/103

²¹⁸ Cerrahoğlu, “Garîbü’l-Kur’ân”, XIII, 380.

Bunun üzerine İbn Abbâs da, onların sorularına cevap vermeye başlar.²¹⁹ Böylece iki yüz kadar âyetten kelime sorarlar, İbn Abbâs (r.a.) da hepsine şiirle istişhad getirir. Ebû Bekri'l-Enbârî (v. 328/940) **Kitabü'l-Vakf ve'l-İbtidâ**, Taberânî (v. 360/971) ise **Mu'cemü'l-Kebîr** adlı eserlerinde bu diyalogu kısmen rivayet etmişlerdir.²²⁰

İbn Abbâs'tan rivayet yoluyla bize kadar gelmiş olan “**Sahîfetü Ali b. Ebi Talha**”, “**Mesâilü Nafi' b. el-Ezrak**” ve “**Garîbü'l-Kur'ân**” isimli eserler hem Kur'ân tefsiri açısından hem de Arap dili ve edebiyatı açısından son derece önemlidir. Ali b. Ebi Talha sika (güvenilir) kabul edilmiş ve Buhârî, nakillerinde O'na dayanmıştır. İbn Abbâs **Garîbü'l-Kur'ân** tefsirinde dil inceliklerini ve re'yi (ictihadı) esas almıştır. Bununla yeni bir çığır açarak, tefsirde hızlı bir gelişmeye öncülük etmiştir.²²¹

Abdullâh b. Abbâs, her ne kadar Kur'ân'daki garîb kelimeleri tefsir etmiş ve bu konuda bir öncülük etmişse de; bu işi bir ilmî disiplin olarak ele almamış ve bu alanda müstakil bir eser meydana getirmemiştir. Garîbü'l-Kur'ân kendisinden sonra müstakil bir ilim olma kimliğini sonraki dönemlerde kazanmıştır. O dönemdeki gelişmelerin sadece rivayetlerle bilindiği günümüzde, bu alanda yazılmış ilk eserin müellifi konusunda bize net bir bilgi vermemektedir. Ebu Ubeyde'nin eserinin türünün ilk örneği sayılması da mükemmel oluşundan ileri gelmektedir. Yine O'nun **Garîbü'l-Hadis** sahasındaki ilk eserin müellifi olduğunda da kaynaklar müttefiktirler.²²²

Kur'ân kelimelerinin hangisinin garîb olduğu konusundaki görüşlerin zamana ve kişilere göre farklılığı gözlemlenmektedir. Hz. Peygamber ve hemen arkasından gelen dönemlerde az sayıda kelime garîb sayılırken zaman ilerleyip merkezden uzaklaştıkça bu konuda Râgıb el-İsfahânî'nin **el-Müfredât**'ı²²³ gibi hacimli Kur'ân lügatları yazılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus garîb lâfızların Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki Arap dilinde nasıl anlaşıldığının bilinmesidir.”²²⁴

²¹⁹ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 317.

²²⁰ Bkz., Suyûtî, I, 353.

²²¹ Gümüş, 17.

²²² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 156.

²²³ Zerkeşî'nin *el-Burhân'ında* ve Suyûtî'nin *el-İtkân'ında* bu eser için, “Garîbü'l-Kur'ân konusunda yazılmış eserlerin en güzeli; Râgıb'ın “Müfredât” adlı eseridir” denmektedir. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 291; es-Süyûtî, *el-İtkan*, I, 271.

²²⁴ Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân”, XIII, 380.

2.3.4. Sahâbeden Sonra Garîbü'l-Kur'ân Tefsiri

Müfessir sahabiler ahirete göç ettikçe tefsir ilminin yükünü tabiinden müfessirler omuzlamışlardır. O dönemde Mekke, Medine ve Irak'ta bulunan tefsir medreselerinde ilmi faaliyetler artarak büyük müfessirler yetişmiştir. Nitekim Mekke'de Saîd b. Cübeyr (v. 94/712), Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), İkrime (v. 105/723), Tâvûs b. Keysân (v. 106/724) ve Atâ b. Ebî Rabâh (v. 115/733); Medine'de Ebu'l-Âliye (v. 90/708), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (v. 117/735) ve Zeyd b. Eslem (v.136/753); Irak'ta Esved b. Yezîd (v. 75/694), İbrâhîm en-Nehâî (v. 95/713), Alkame b. Kays (v. 102/720), Katâde (v. 117/735), el-Hasan el-Basrî (v. 121/738) gibi meşhur müfessirler tefsirde otorite haline gelmişler; Kur'ân'ı Kur'ân, hadis ve sahabeden aldıkları bilgiler ve kendi içtihatları ile tefsir etmişlerdir. Bu dönemden sonra tefsir alanında tedvin ve telif devri başlamış ve isimleri günümüze kadar ulaşmış olan “Garîbü'l-Kur'ân” tefsirleri telif edilmiştir.²²⁵

2.4. ÂLİMLERİN GARİBÜ'L-KUR'ÂN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Kur'ân-ı Kerîm'de garîb kelime bulunup bulunmadığı konusunda ulemâ arasında ittifak sağlanamamıştır. Âlimlerimiz belli deliller ışığında Kur'ân'da garîb kelimenin bulunup bulunmadığını ispatlamaya çalışmışlardır. Hem garîb kelimenin nitelik ve niceliği açısından kesin bir şey söylenememiş, hem de bakış açısı garîb kavramının kapsamını genişletmiştir. Âlimlerimiz genel olarak bu konuyu iki açıdan da gerekçelerini sunarak ele almışlar ve bu konuda bize ışık tutmuşlardır. Şimdi bu konuyu görüşlere göre ele alalım.

2.4.1. Kur'ân'da Garîb Kelime Bulunmadığı Görüşünde Olanlar

Ebû Ubeyde (v. 18/639), **Şâfiî** (v. 204/820), **İbn Cerîr** (v. 310/923) ve **İbn Fâris** (v. 395/1004) başta olmak üzere birçok ulemâ Kur'ân'da Arapça Lügati dışında kelimeler bulunmadığı görüşündedir.²²⁶ Bu görüşlerini destekleyen delilleri :

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

²²⁵ Gümüş, 21-22.

²²⁶ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 365.

“Anlayasınız diye biz O’nu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”²²⁷

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَلَّا نَعْرِبِيَّ ...

“Eğer biz O’nu, yabancı dilden bir Kur’ân kılsaydık, diyeceklerdi ki: Âyetleri tafsilâtlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Arap'a yabancı dilden (kitap) olur mu?”²²⁸

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Biz, anlayıp düşünmeniz için O’nu Arapça bir Kur’ân kaldık.”²²⁹

Yukarıda zikredilen âyetlere dayanarak kimi âlimlerimiz Kur’ân’da yabancı kökenli kelimelerin bulunmadığı sonucuna varmışlardır. Ebû Ubeyde (v. 18/639); Kur’ân-ı Kerîm’in açık bir dille, Arapça olarak nazil olduğunu, Arapça olmayan kelimelerin varlığını kabul edenlerin ağır bir iddiada bulunmuş olacaklarını, “*şu kelime Nebât dilinden gelmedir*” gibi görüş ileri sürenlerin daha da ileri gitmiş olduklarını ifade etmektedir.

İbn Fâris de; Kur’ân’da Arapça dışında kelimelerin bulunması halinde Arapların, bu kelimelerin benzerlerini bulmaktan âciz kaldıkları, dolayısıyla bilmedikleri lügatleri kullandıkları şüphesinin doğacağını söyler.²³⁰

Diğer taraftan bunlara ilâveten Kur’ân’ın kendi dilleriyle nazil olduğu halis Araplar’ın, seyahatlarında diğer dillerden muhtelif kelimeler almış oldukları, bunların bazı harflerini çıkartmak üzere kelime yapısını değiştirerek şiirlerinde ve konuşma dillerinde kullanmış oldukları, hatta bu kelimelerin fasih Arapça’dan sayıldığı ve dilde yerleştiği şeklinde ifadeler de gelen rivayetler arasında yer almaktadır. Bunun için de başka dillerden gelen kelimelerin Kur’ân’da yer aldığı sonucuna varılmıştır.²³¹

Diğer bir rivayette de bu kelimelerin gerçek Arapça olmasına rağmen Arap dilinin son derece geniş olması sebebiyle bunların, birçok sahabenin gözünden kaçmış olabileceği söylenmiştir. Bu görüşte olanlar, İbn Abbâs’ın **فاتح** ve **فاطر** kelimelerinin manasını kav-

²²⁷ Yûsuf, 12/2.

²²⁸ Fussilet, 41/44.

²²⁹ Zuhruf, 43/3.

²³⁰ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 365.

²³¹ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 365.

rayamamasını hatırlatarak kendi görüşlerini desteklemektedirler. **er-Risâle** adlı eserinde İmam Şâfî bir dili bütünüyle ancak peygamberlerin bilebileceğini söylemektedir.²³²

2.4.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Garîb Kelime Bulunduğu Görüşünde Olanlar

Kur'ân'da yabancı asıllı kelimelerin bulunduğu görüşünde olanların **قرأنا عربيا** "Arapça Kur'ân"²³³ âyetini, Farsça bir kasidede bulunan bir tek Arapça kelimenin nasıl o kasideyi Farsça olmaktan çıkarmıyorsa, Arapça olmayan bazı kelimelerin pek az da olsa Kur'ân'da bulunması da Kur'ân'ı Arapça olmaktan çıkarmayacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Yine bu görüşü savunanlar **أعجمي وعربي**²³⁴ âyetine; siyaktan (önceki ifadelerden) yola çıkarak "kelâm acem, muhatap Arap mıdır?" manasını vererek kendilerine delil olarak kullanmışlardır.²³⁵

Alem olan özel isimlerin ihtilaf konusu olmadığı gerekçesiyle ileri sürülen bu delil kabul edilmemiştir. Alem olan isimler dışında söylenecek sözün, Kur'ân'da alem isimlerinin mevcudiyetinin kabulü, cins isimlerinin de mevcudiyetinin kabulünün gerektiği ifade edilmiştir. Suyûtî de; Kur'ân'da muarreb kelimelerin bulunduğunu gösteren en kuvvetli delilin, İbn Cerîr'in sahih bir senetle, tabînin ileri gelenlerinden biri olan Ebû Meysere'den yaptığı "*Kur'ân'da her dilden kelimeler mevcuttur*"²³⁶ rivayeti olduğunu ifade etmektedir.²³⁷

Kur'ân'da bu gibi kelimelerin kullanılmasındaki hikmet, önceki ve sonraki kavimlerin her konuda ilim sahibi olduğunu göstermektedir. Kur'ân'ın değişik dil ve lügatlere yer vermesi de, her şeyi ihata etmesi bakımından zarurî sayılmıştır. Bu yüzden Araplar'ın çokça kullandığı, kulağa hoş gelen ve dile hafif düşen her lügatten kelimelerin, Kur'ân diline girmiş olması gayet doğaldır. Suyûtî, İbnü'n-Nakîb'in; diğer semavî kitapların kendilerine nazil olduğu kavmin dili dışında yabancı kelimelerin bulunmaması, Kur'ân'da ise bütün Arap lehçelerine ait kelimeler bulunduğu gibi Arapça olmayan Rum, Acem ve Habeş gibi dillerden de pek çok kelime ihtiva ettiği görüşünü rivayet etmektedir.

²³² Muhammed b. İdris eş-Şâfî, *er-Risâle*, (1. bsk.), (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Matbaatü Mustafa, Mısır 1938, 42.

²³³ Yûsuf, 12/2.

²³⁴ Fussilet, 41/44.

²³⁵ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 366.

²³⁶ Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân I-XXVI*, (thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), (1. bsk.), Dâru Hicr, Kâhire 2001, XX, 448.

²³⁷ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 366.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

“(Allah’ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik”²³⁸ âyetinden Allah’ın her kavme, kendi dilini konuşan bir elçi gönderdiği anlaşılmaktadır. Halbuki Allah Resulü sadece Kureyşliler’e değil, bütün ümmetlere peygamber olarak gönderilmiştir. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm’in kavminin dili ile nazil olması yanında her kavmin dilinden kelimelerin bulunması normal sayılır.²³⁹

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (v. 224/838) fukahânın Kur’ân’da muarreb kelimele-
rin varlığını kabul ettiklerini, dilcilerin de buna karşı çıktıklarını söylemektedir. Ayrıca her iki görüşü de beraberce kabul etmenin daha doğru olacağını ifade etmektedir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Kur’ân’daki bu kelimelerin aslı başka dillerden gelmiş olmasına rağmen Araplar’ın bu kelimeleri kullandıkları, kendi kelime kalıplarına çevirerek Arapçalaştırdıkları, böylece Arapça bir kelime haline getirdikleri fukahâca söylenmektedir. Bu kelimelerin Arap Dili’ne yerleşmesi ile Kur’ân-ı Kerîm de aynı kelimeleri kullanmıştır. Kur’ân’daki bu kelimelerin Arapça olduğunu söyleyenlerin sözü de, Arapça değildir diyenlerin sözü de aynı derecede doğrudur. Cevâlikî, İbnü’l-Cevzî ve bazı ulemânın bu görüşü benimsedikleri de söylenmektedir. Dolayısıyla Suyûtî, Kur’ân-ı Kerîm’de kimi âlimlere göre muarreb kabul edilen kelimeleri sıralamıştır. Senelerce süren uzun araştırmalarından sonra Kur’ân’daki muarreb kelimeler hakkında bu kelimeleri derlediğini, kendisinden önce de hiçbir kitapta bu kelimeleri derleyen olmadığını söylemektedir.²⁴⁰ Bunların yekünü أَب، أَرَانِك، أَبَارِيْق، gibi 116 muarreb kelimedir.²⁴¹

²³⁸ İbrâhîm, 14/4.

²³⁹ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 366-367.

²⁴⁰ Bkz., Suyûtî, *el-İtkan*, I, 368-376.

²⁴¹ Bkz., Suyûtî, *el-İtkan*, I, 356-364.

2.5. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN'IN DİLBİLİMSEL İZAHI

Garîbü'l-Kur'ân bilinmeyen kelimeleri anlamaya yönelik bir ilim dalı olduğu için dilbilimsel olarak semantik (anlambilimi) ile çok yakın bir ilişki içindedir. Dili kullanan kişi için en önemli unsur; konuşma ve konuştuğu şeylerin ne anlama geldiğini bilme, dinleme ve dinlediği şeyleri anlamadır. Yine anlamadığı kelime ve cümleleri de öğrenerek kullandığı dille ilgili karanlık olan kısımları aydınlatmaktır. Çünkü kelimelerdeki garâbet yabancı dillerden geçen “ucme” kelimelerde olacağı gibi, dilin kendi kelimelerinde de olabilir. Bu durum bütün diller için geçerli bir durumdur.

Nitekim Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki ilk halifesi olan Hz. Adem'in yaratılışından hemen sonraki “Allah Adem'e bütün isimleri öğretti...”²⁴² âyeti aslında dünyada kullanılacak bütün eşyaları icat etme ve isim verme kabiliyetinin Hz. Adem'e öğretildiğini²⁴³ ve kıyamete kadar gelecek bütün insanların bu kelimeleri dil ve lehçelerine göre konuşacağını işaret etmektedir. Tabii bu hadise zamanla insanlar icatlar yaptıkça, her yeni buluşun yeni bir ismi beraberinde getirmesiyle cereyan etmiştir. Eşyaların isimleri, ya bulan kişinin adı veya soyadı verilerek ya da mucidin yaşadığı bölgede konuşulan dile uygun olan bir ismin verilmesiyle belirlenmiştir. “Yoğurt” kelimesinin neredeyse bütün dünya dillerinde kullanılması bunun en iyi örneklerinden biridir.

Dolayısıyla daha önce kullanılmayan kelimeler dillere girerken bazen futbol (fotball) gibi orijinal adlarıyla ya da bilgisayar (computer) gibi dile uyumlu hale getirilerek, bazen de faks (fax) kelimesiyle birlikte belge geçer isminin de kullanılması gibi hem orijinal şekliyle, hem de dile uygun hale getirilerek ikili şekilde de kullanılabilir. Netice olarak; insanların arasındaki ilişkiler devam edip geliştikçe, diller arasındaki ilişkiler de gelişerek devam edecektir.²⁴⁴

Ayrıca kelimelerdeki garâbet, yukarıda da bahsettiğimiz üzere yabancı dillerden geçen “ucme” kelimelerinde olacağı gibi, dilin kendi kelimelerinde de olabilir.

²⁴² Bakara, 2/31.

²⁴³ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V*, (3. bsk.), DİB Yay., Ankara 2007, I, 105.

²⁴⁴ Ahmet Buran, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/ahmet_buran_dil_iliskileri_kavram.pdf, “Dil İlişkileri ve Kavram Tercümelere Üzerine Bir Değerlendirme”, 2-3; Nevzat Özkan, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/D%C4%B0LB%C4%B0L%C4%B0M%C4%B0D%C4%B0LB%C4%B0LG%C4%B0S%C4%B0-VE-D%C4%B0L-E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0-3.-C%C4%B0LT.pdf>, “Türkçe'deki Yabancı Unsurları Tasnif Denemesi”, 1344-1345.

2.6. GARİBÜ'L-KUR'ÂN'IN DİĞER KUR'ÂN İLİMLERİYLE İLİŞKİSİ

2.6.1. Garîbü'l-Kur'ân'ın Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmiyle İlişkisi

Mübhem" lügatte, anlaşılması, algılanması ve kavranması zor olan şey, ne kastedildiği açık olmayan söz anlamına gelmektedir.²⁴⁵ Terim olarak ise, "insan, melek, cin gibi varlıkların Kur'ân'da açıkça zikredilmeyip ism-i işâretler, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesidir."²⁴⁶

Yapılan tanımlara göre Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Garîbü'l-Kur'ân birer ilim dalı olarak bilinmeyen Kur'ân lafızlarıyla meşgul olmaları yönüyle ortaklıklar. Ancak ele aldıkları kelimelerin çeşitliliği açısından farklılık gösterirler.

2.6.2. Garîbü'l-Kur'ân'ın Müşkilü'l-Kur'ân İlmiyle İlişkisi

"**Müşkil**" kelimesi, sözlükte karışık olmak anlamına gelen أَشْكَلَ fiilinin ism-i fâil formunda gelmiş hali olup; karışık ve zıt olan şey anlamını taşır.²⁴⁷ İstılahta ise, "*Kur'ân'ın bazı ayetleri arasında ihtilaf ve tezat gibi görünen keyfiyettir*"²⁴⁸ şeklinde tanımlanabilir. Buna göre bu iki Kur'ân ilmi arasında bilinmezlik ortak nokta olup; **Garîbü'l-Kur'ân** ilmi tek bir kelimenin anlamını incelerken, **Müşkilü'l-Kur'ân** ise en az iki âyet üzerinde yapılan kıyaslama sonucunda oluşan zıtlık algısını izah etmektedir.

2.6.3. Garîbü'l-Kur'ân'ın Vücûh ve Nezâir İlmiyle İlişkisi

"**Vücûh**" kelimesi Türkçe'deki eşsesli, "**nezâir**" ise eşanlamlı kelimelerle izah edilebilir. Dolayısıyla anlamı kesinleşene kadar bazı kelimelerin kapalılığı devam etmektedir.²⁴⁹ Bu noktada Garîbü'l-Kur'ân ilmiyle ortaklıklar. Ancak garîb kelimedeki kapalılık ve bilinmezlik vücûh ve nezâirde olmayabilir. İçerdiği anlamlardan hangisinin olduğunun bilinmesi âyetin anlaşılması için yeterlidir.

²⁴⁵ İbn Manzûr, I, 376.

²⁴⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 377; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 186.

²⁴⁷ İbn Manzûr, IV, 2310.

²⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 179.

²⁴⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 184.

2.7. KUR'ÂN'DAKİ GARÎB KELİMELERİN LEHÇELERLE İLİŞKİSİ

Hız. Peygamber zamanında fesâhat ve belâgat açısından oldukça ileri bir seviyede olan Arap dili, muhtelif lehçelere ayrılmıştı. Bu özelliği Arap dilinin, maddî ve manevî kavramları ifade gücünün yanında, yeni kelimelerin türetilmesi için zengin bir iştikak kaynağına da sahip olduğunu gösteriyordu. Hicaz lehçesini kullanmayan Araplar, Kur'ân-ı Kerim'i daha iyi anlayabilmek için bu lehçeyi özümsemeye ve ileri derecede anlamaya çaba göstermişler; Hicaz lehçesiyle konuşanlar da, diğer Arap lehçelerinde bulunan birçok kelimeyi öğrenmeye gayret etmişlerdir. Kur'ân'ın bu özelliği, Araplar'ın birleşmesinde, dil ve edebiyatlarının değişim ve gelişiminde en önemli etken olmuştur. Hız. Peygamber, doğal olarak lisan bakımından Arapların en fasih konuşanı idi. Ali b. Ebî Tâlib (v. 40/661); O'nun, muhtelif Arap kabilelerinden gelen elçilerle konuşmasından hareketle; elçilerle kendilerinin anlayamadıkları bir lisanla konuştuğunu, Allah Resulü'ne söylemiştir. Hız. Ali'nin bu sözüne, Hız. Peygamber; “*Allah beni en güzel şekilde te'dib etti, bundan sonra benim edebim en güzel oldu*”²⁵⁰ buyurmuşlardır.

Hız. Muhammed çeşitli Arap kabileleriyle görüşmüş, onlarla anlaşmış, üstelik onların lehçe özelliklerini bile kullanmıştır. Sahabe-i Kirâm da bilmedikleri şeyleri O'na sormuşlardır. Sahabe devrinin sonuna kadar Arap dili aslını korumuş, yeni beldelerin fethedilmesiyle; birbirinden farklı birçok dil, din ve kültüre sahip cemaatler İslam'ın çatısı altında toplanmıştır. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak Arap Lisanı, yabancı dillerle karışmaya başlamıştır. Zaman ilerledikçe artan bu karışıklık, Arap Dili'ni bir kaide sistemi içine almayı zorunlu kılmıştır. Bu alanda ilk eser **Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ** (v. 210/825) tarafından, ya kendisinden önce bu alanda bir çalışmanın olmaması ya da insanların o dönemde konuyla ilgili bilgilerinin yeterli olması sebebiyle küçük hacimli bir kitap olarak kaleme alınmıştır.²⁵¹

Neticede küçük hacimli de olsa yazılan bu ilk eserden sonra Arap Dili ile ilgili birçok geniş hacimli ve çok ciltli eserler yazılmıştır. Bu eserlerde dillerin özellikleri yeteri kadar işlenmiştir. Dilleri ele alan bütün eserler, aynı dil içerisinde kullanılan lehçelere yer vermektedirler. Arap Dili'nde ise lehçelerin anlaşılması Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasını sağlayacağından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda **lehçe** kavramı-

²⁵⁰ Celâleddîn b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezâr I-II*, (2. bsk.), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 25.

²⁵¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 152.

nı ve Kur'an-ı Kerim'de garîb kabul edilen kelimelerin **Hicaz Lehçesi**'yle olan ilişkisini incelememiz gerekmektedir.

2.7.1. İçinde Hicaz Lügati Dışında Kelime Bulunan Âyetler

Lehçe: Sözlükte; lisan, dil, dilin ucu, konuşma şekli,²⁵² gibi anlamlara gelir. *Bir dilin tarihsel, bölgesel, siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan koludur. Lehçeler ses, şekil ve kelime ayrılıkları gösterirler.* Mütevatir kıraatlerin farklılıkları, büyük ölçüde lehçelerin bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in **Hicaz Lehçesi**yle nazil olduğunda şüphe olmamakla birlikte diğer lehçelerden kelimelerin bulunduğu da inkâr edilemez.²⁵³ Nitekim Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinde lehçeler ve bu lehçelerde bulunan Kur'an kelimeleri yer almaktadır.²⁵⁴

Öte yandan İslâm fetihleriyle birlikte Araplar'ın başka milletlerden etkilenip, birçok yabancı kelimeyi benimsemeleri dilin aslının bozulup birçok kelimenin canlılığını yitirmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Arap Dili'nde ve bazı klasik eserlerde yer alan garîb kelimelere dair birçok kitap yazılmıştır.²⁵⁵

Garîbü'l-Kur'an türündeki eserler, II. (VIII.) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmış, bu eserlerin pek azı günümüze intikal edebilmiştir. İslâm coğrafyasının genişlemesi ve Arap olmayan kavimlerin de Müslümanlığı kabul etmesiyle bu eserlere duyulan ihtiyaç giderek artmıştır. Bu da bu eserlerin telifine önem kazandırmıştır.²⁵⁶

²⁵² *Muhtâru's-Sıhah*, 524; İbn Manzûr, V, 4084.

²⁵³ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 171.

²⁵⁴ Bkz., Suyûtî, *el-İtkân*, I, 356-364.

²⁵⁵ Elmalı, Hüseyin-Arslan, Şükrü, "Garîb", XIII, 374.

²⁵⁶ Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'an", XIII, 380.

2.8. GARÎB KELİMELERE DAİR BAZI ESERLER :

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Erîb bimâ fi'l-Kur'ân mine'l-Garîb*;²⁵⁷

Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*;²⁵⁸

Hamdi Ubeyd ed-Dımaşkî, *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Tefsîru Garîbihî*;²⁵⁹

er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*;²⁶⁰

Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Umde fî Garîbi'l-Kur'ân*;²⁶¹

İbnü'l-Müneyyir, *et-Teysîrü'l-Acîb fî Tefsîri'l-Ğarîb*;²⁶²

İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*;²⁶³

Abdullâh b. Abbâs, *Garîbü'l-Kur'ân*;²⁶⁴

İbn Kutluboğa, *Garîbü'l-Kur'ân*;²⁶⁵

Hasaneyn Muhammed Mahlûf, *Kelimâtü'l-Kur'ân Tefsîr ve Beyân*;²⁶⁶

²⁵⁷ Bu eser 1979 yılında Medine'de neşredilmiş olup, Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından tahkik edilerek 1986 yılında Riyad'da yayımlanmıştır. **Yusuf Şevki Yavuz**, "İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec", *DİA*, XX, 548.

²⁵⁸ Kahire'de 1970'de 1. cildi neşredilen eserin tamamı daha sonra 1985-1989 yılları arasında Haydarâbad'da basılmıştır. Eserde yer alan kelimeler alfabetik olarak sıralanmış, madde başlıkları bablarla gösterilmiştir. Âyet ve hadislerde geçtiği kalıpla ele alınan kelimeler lugat, i'rab ve anlam açısından izah edilmeye çalışılmıştır. Garîb lafızların yer aldığı âyet ve hadis metinlerinin sadece ilgili kısmı zikredilmiş, bazan şiirlerden de örnekler verilmiştir. **Muhsin Demirci**, "HEREVÎ, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, XVII, 221.

²⁵⁹ 1963 yılında Dımaşk'ta baskısı yapılmıştır. **İsmail Cerrahoğlu**, "GARÎBÜ'L-KUR'ÂN", *DİA*, XIII, 380.

²⁶⁰ Kur'ân kelimelerinin alfabetik sıralanarak açıklandığı sözlük niteliğindeki bu eserin birçok baskısı yapılmış olup, eser günümüzde de yoğun olarak kullanılmaktadır. Eseri Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu 2006-2007 yıllarında İstanbul'da Türkçe'ye çevirmiştir. **Ömer Kara**, "Râgıb el-İsfahânî", *DİA*, XXXIV, 398.

²⁶¹ Kur'ân kelimelerini alfabetik olarak kısa bir şekilde açıklayan öz bir eserdir. 1981 yılında Beyrut'ta baskısı yapılmıştır. Yusuf Abdurrahman el-Meraşî tarafından da şerh ve ta'liki yapılmıştır.

²⁶² Kur'ân-ı Kerîm'deki garîb kelimeleri açıklayan manzum bir eser olup Süleyman Mollaibrahimoğlu'nun tahkikiyle 1994 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. **Süleyman Mollaibrahimoğlu**, "İbnü'l-Müneyyir" *DİA*, XXI, 157.

²⁶³ es-Sicistânî'nin Tefsîrü Ğarîbi'l-Ķur'ân'ını genişletmek ve daha kullanışlı hale getirmek amacıyla yazılmıştır. Müellif, garîb kelimelerin tefsirinde daha çok dile ağırlık verir ve bu çerçevede kelimenin sözlük anlamı ve etimolojisi üzerinde de durur. Bu hacimli eserin neşrini Fethî Enver ed-Dâbûlî gerçekleştirmiştir (Kahire 1412/1992). **İhsan Fazhoğlu**, "İbnü'l-Hâim" *DİA*, XXI, 65.

²⁶⁴ Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", XIII, 380; Ali Bulut, "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır) ", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12-13, 2001, 399.

²⁶⁵ İbn Cemâ'nın el-Beyân fî Ğarîbi'l-Ķur'ân ve Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Tuhfetü'l-Erîb adlı eserlerinin birleştirilmesiyle telif edilmiş olup Ahmed Muhammed el-Hammâdî tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır. **Talat Sakallı**, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 153.

²⁶⁶ Kur'ân sözlüğü niteliğinde olan ve sûrelerin mushaftaki tertibi dikkate alınarak hazırlanan eser Kahire'de 1965, 1979, 1994 yıllarında; Beyrut'ta ise 1984'te basılmış olup, Ramazan Işık tarafından Kelime

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*;²⁶⁷

Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kurân*;²⁶⁸

Zeccâc, *Me'âni'l-Kurân ve İ'râbüh*;²⁶⁹

Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'an*;²⁷⁰

Suyûtî, *Müfhimâtü'l-Akrân fî Mübhemâti'l-Kur'an*;²⁷¹

Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*;²⁷²

Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Ravzatü'l-Fesâha fî Garîbi'l -Kur'an*;

Mahmûd İbrâhîm, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*;

İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*;²⁷³

İbnü'l-Mülakkîn, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*;²⁷⁴

Kelime Kur'an-ı Kerim Lugatı ve Açıklaması adıyla 1991 yılında İstanbul'da Türkçe'ye çevrilmiştir. **Mâcide Mahlûf**, "MAHLUF, Haseneyn Muhammed", *DİA*, XXVII, 345.

²⁶⁷ Asıl adı Tefsîru Müşkili İ'râbi'l-Kur'an ve Meânîhi'dir. Kendinden sonrakileri en çok etkilediği husus lugavî ve filolojik açıklamalarıdır. Birçok kütüphanede yazma nüshası bulunan Meâni'l-Kur'an 1955, 1966 ve 1972 yıllarında Kahire'de üç cilt halinde basılmıştır. Daha sonra bu neşrin ofset baskısı 1980 ve 1983 yıllarında Beyrut'ta yapılmıştır. Eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. **Şükrü Aslan**, "Meâni'l-Kur'an", *DİA*, XXVIII, 208.

²⁶⁸ Dr. Fâiz Fâris'in tahkik ettiği ve 1979 yılında iki cilt halinde Kuveyt'te basılan eser ayrıca 1985 yılında Beyrut'ta Abdülemîr Muhammed Emîn el-Verd tarafından da neşredilmiştir. **İnci Koçak**, "AHFEŞ el-EVSAT", *DİA*, I, 526.

²⁶⁹ Eser beş cilt halinde Kahire ve Beyrut'ta neşredilmiş olup, mukaddimesinde müellif mâna-i'rab ilişkisinin zaruretini, i'rabın esas olduğunu, anlam ve yorumun bu esasa dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Çoğunlukla aynı harflerden meydana gelen kelimeler arasında etimolojik ilgi bulunduğuna dair özgün görüşünü bu eserinde uygulamış, Kur'an'da geçen kelimeleri lügat ve i'rab yönünden tahlil ederken etimoloji bakımından ilgili gördüğü diğer kelimeleri de zikretmiştir. Eser üzerine birçok çalışma yapılmış, hatta Türkiye'de de doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz., **Emrullah İşler**, "ZECCÂC", *DİA*, XXXIV, 173.

²⁷⁰ Garîbü'l-Kur'an ve Meâni'l-Kur'an türü eserler arasında, Kur'an'da geçen garîb kelime ve tabirlerin filolojik tefsiriyle Kur'an'ın üslûp özelliklerinin "Mecâzü'l-Kur'an" adıyla ilk ele alınan ve üzerine çalışmaların yapıldığı bir eserdir. Hatta M. Fuat Sezgin, Mecâzü'l-Kur'an'ı mevcut beş yazma nüshasını esas alıp doktora tezi olarak tahkik etmiş, geniş bir inceleme kısmı ve çeşitli indekslerle birlikte yayımlamıştır. Bkz., **Adem Yerinde** "MECÂZÜ'L-KUR'ÂN", *DİA*, XXVIII, 225-226.

²⁷¹ Konusunda son eser olarak kabul edilen ve çeşitli baskıları bulunan kitabı (Leiden 1839; Kahire 1309; Beyrut 1976) ayrıca İyâz Hâlid et-Tabbâ' (Beyrut 1986) ve Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk 1991) yayımlamıştır. **Mehmet Suat Mertoğlu**, "SÜYÛTÎ", *DİA*, XXXVIII, 200.

²⁷² Sicistânî'nin bilinen tek eseri olan Garîbü'l-Kur'an; Nüzhetü'l-Kulûb (Nüzhetü'l-Mekrûb) fî Tefsîri Ğarîbi'l-Kur'an, et-Tibyân fî Tefsîri Ğarîbi'l-Kur'an isimleriyle de anılmaktadır. Müellifin eser üzerinde uzun yıllar çalıştığı anlaşılmaktadır. Eser İbnü'l-Murahhal tarafından Nazmü Ğarîbi'l-Kur'an adıyla manzum hale getirilmiştir. Çeşitli baskıları bulunan kitap Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşli, Ahmed Abdülkâdir Salâhiyye ve Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemrân'ın tahkikleriyle neşredilmiştir. Bu eser ile ilgili birçok rivayet vardır. Bkz., **İsmail Cerrahoğlu**, "SİCİSTÂNÎ, Muhammed b. Uzeyz", *DİA*, XXXVII, 145.

²⁷³ Te'vilü Müškili'l-Kur'an'ın bir devamı olup Seyyid Ahmed Sakr tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1378/1958; Beyrut 1978). İbn Mutarrif el-Kinânî, Kitâbü Te'vili Müškili'l-Kur'an ile bu eseri el-Ğurtayn adıyla bir araya getirmiştir (Kahire 1355/1936). **Hüseyin Yazıcı**, "İBN KUTEYBE", *DİA*, XX, 147.

Fahredden et-Turayhî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*;²⁷⁵

Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tuhfetü'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'ân mine'l-Garîb*;²⁷⁶

Ahmed b. Yûsuf es-Semîn, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*;²⁷⁷

Abdullâh b. Abbâs, *Mesâilü Nâfi b. el-Erzak*;²⁷⁸

2.9. TÜRKİYE'DE YAPILAN BAZI GARİBÜ'L-KUR'ÂN ÇALIŞMALARI

Şükrü Arslan, *İbnu'l-Yezidi ve Garibu'l-Kur'ân'ı*, (basılmamış doktora tezi) Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1982.

Ali Rıza Kenanoğlu, *Ferişteoğlu'nun "Lugat-ı Kanun-ı İlahi" Adlı Eserinin Garîbü'l-Kur'ân Yönünden İncelenmesi*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1992.

Ali Özcan, *Tevbe Sûresindeki Garib Kelimelerin Tefsiri*, (basılmamış yüksek lisans tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 1996.

Ömer Acar, *Arap Dili'nde Ta'rîb Olgusu Açısından Garîbü'l-Kur'ân*, (basılmamış doktora tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa 2007.

Halit Zavalsız, *Kitâbü't-Tercümân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahkîk ve Talîki*, (basımı Türkçe'ye çevrilerek yapılmıştır), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2007.

Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", *DİA* Maddesi, 13. Cilt, İstanbul 1996.

²⁷⁴ Eserini hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Tuhfetü'l-Erîb'inden de önemli ölçüde faydalanmak suretiyle mushaf tertibine göre düzenlemiştir. Semîr Tâhâ el-Meczûb tarafından 1987'de Beyrut'ta neşredilmiştir. **Ahmet Özel** "İBNÜ'L-MÜLAKKIN", *DİA*, XXI, 152.

²⁷⁵ Muhammed Kâzım et-Turayhî tarafından 1953'te Necef'te; ayrıca 1986 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. **Adem Yerinde** "TURAYHÎ", *DİA*, XXXXI, 413-414.

²⁷⁶ Kaynaklarda İthâfü'l-erîb... adıyla zikredilen eser ilk defa 1926'da Hama'da yayımlanmıştır. Daha sonra Ahmed Matlûb ile Hadîce el-Hadîsî tarafından 1977'de Bağdat'ta, Semîr el-Meczûb tarafından ise 1983 yılında Beyrut'ta tahkik edilerek neşredilmiştir. Ayrıca Dâvûd Sellûm ve Nûrî Hammûdî el-Kaysî, eseri alfabetik şekilde tertip ederek aslında bulunmayan bazı kelimeleri de eklemek suretiyle Tertîbü Tuhfeti'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'âni mine'l-Garîb adıyla 1989'da Beyrut'ta yeniden yayımlamışlardır. **Mahmut Kafes**, "EBÛ HAYYÂN el-ENDELÜSÎ" *DİA*, X, 153.

²⁷⁷ Garîbü'l-Kur'ân konusunda yazılanların en geniş kabul edilen eserde kelimelerin önce kök harfleri kaydedilmiş, ardından kelime veya terkinin lügat ve tefsirî mânaları açıklanmıştır. Kıraat farklılıklarına kısaca işaret edilen eserde yer yer fıkıh ve kelâm konularına değinilmiştir. Muhammed Altuncî, tarafından 1993 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır. **Abdülaziz Hatif** "SEMİN el-HALEBÎ", *DİA*, XXXVI, 493.

²⁷⁸ Kur'an'da geçen anlaşılması güç 200 kadar kelime hakkında Hâricîler'in reislerinden Nâfi' b. Ezrak'ın sorduğu sorulara İbn Abbas tarafından verilen cevapları ihtiva etmektedir. Nüshaları ve daha geniş bilgi için bkz., **İ. Lütfi Çakan, Muhammed Eroğlu**, "ABDULLAH b. ABBAS b. ABDÜLMUTTALİB", *DİA*, I, 79.

Ali Bulut, *Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır), On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'*nde yayımlanan makalesi, 2001.

Muharrem Çelebi, *Meâni'l-Kur'ân ve ez-Zeccâc*, (basılmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1976.

İsmail Cerrahoğlu, *Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbü'l-Kur'ânı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makalesi, 22. Cilt, Erzurum.

Ahmet Bostancı, *Kur'ân-ı Kerîm'de Arapça Oldukları Tartışmalı Kelimeler*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'de yayımlanan makalesi, Samsun 2000.

Hüseyin Elmalı, *Zeynuddin Muhammed b. Ebu Bekr er-Razi "Hayatı, Eserleri ve Tefsir Garîbi'l-Kur'ânî'l-Azim'i"*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makalesi, İzmir 1995.

Osman Kara, *Ferâhî'nin Müfredâtü'l-Kur'ân'ı ve Garîbü'l-Kur'ân İlmindeki Yeri*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makalesi, Gümüşhane 2012.

Sadreddin Gümüş, *Garîbü'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makalesi, İstanbul 1993.

İsmail Cerrahoğlu, *İbn Hişam ve Sîresindeki Garîbü'l-Kur'ân*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan makalesi, Ankara 1977.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELÂLEYN TEFSİRİ'NDE GARİBÜ'L-KUR'ÂN ÖRNEKLERİ

Celâleyn Tefsiri'nin müellifleri olan Celâleddîn el-Mahallî ve Celâleddîn es-Süyûtî tarafından garîb görülen kelimeler seçilerek bir meâl tarzında tefsir edilmiştir. Biz de bu bölümde Müelliflerimizin seçerek tefsir ettiği garîb kelimelerden bazılarını ele alarak inceledik:

3.1. FÂTIHA SÛRESİ

1. Fâtiha Sûresi 1. Âyet “الله” Kelimesi

الله : Esmâü'l-Hüsna'nın hepsini kapsayan hak olan ilâha delâlet eden özel bir isimdir.²⁷⁹ Genel kabule göre türemeyen, sözlükte bulunmayan, hakikî mâbudun özel ismidir. Kelâmcılar Allah kelimesini, “varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan zâtın adı” şeklinde tanımlarlar.²⁸⁰ Bu nedenle bu isim, O'ndan başkası için kullanılamaz.²⁸¹ Ayrıca Allah Teâlâ'nın en büyük ismi yine “Allah”tır.²⁸²

Allah lafz-ı celâlinin aslı **الله** şeklinde olup, başındaki hemze kaldırılmış, başına elif-lâm getirilmiş ve Yüce Rabbimiz'in adına tahsis edilmiştir.²⁸³ İsmi Yüce Allah'a özel oluşunu yine kendisi, **هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا** “O'nun adıyla anılan bir başkasını biliyor musun?” âyetiyle anlatmaktadır.²⁸⁴

İlâh, Allah Teâlâ'nın kendisiyle birlikte, kendisinden başka mabud edinilen her şeydir. Bu anlamda Allah'tan başka ilahlar için **الله** şeklinde nekre olarak söylenirken;

²⁷⁹ Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî el-Huseynî el-Hanefî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (2. bsk.), (thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007, 91; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili I-X*, (Sadeleştiren: Heyet), Azim Yayıncılık, İstanbul 2011, I, 60-61,63; eş-Şevkânî Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenniyyi'r-Rivayeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr I-VI*, (thk. Abdurrahmân Umeyre), Dâru'l-Vefâ, y.y., t.y., I, 80.

²⁸⁰ Yazır, I, 60-61; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (2. bsk.), TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, 25; el-Mâverdî Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *En-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî I-VI*, (thk. es-Seyyid b. Abdulkasûd b. Abdurrahîm), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y., I, 50.

²⁸¹ Mâverdî, I, 50; Şevkânî, I, 80.

²⁸² Celâleddin es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr I-XVII*, (1. bsk.), (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Hicr Yayın, Kahire 2003, I, 40.

²⁸³ er-Râğîb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), (5. bsk.), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2011, 82; İsmail Karagöz, “Allah”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (5. bsk.), DİB Yay. Ankara 2010, 23; Mâverdî, I, 50; bkz., el-Âlûsî Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî, *Râhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânîl-XXX*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., I, 55.

²⁸⁴ İsfahânî, 82; İsmail Karagöz, “Allah”, 23.

Allah Teâlâ kastediliyorsa ma'rife olarak **الإله** şeklinde ifade edilmektedir. Çoğulu **الآلهة** kelimesidir. Yani putlar anlamına gelir.²⁸⁵

Allah lafzının şaşkınlık manasında kullanılan **أله** fiilinden geldiği de söylenmiştir. Bu isimlendirme Müminlerin Emîri Hz. Ali'nin “*O'nun sıfatlarının mükemmelliği karşısında yapılan bütün güzel tasvirler aciz kaldı; dillerin bütün ifadeleri burada şaşakaldı*” sözüne işaretidir. Bunun asıl sebebi; insanın, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını tefekkür ettiğinde bu konuda hayretler içinde kalmasıdır.²⁸⁶ Ayrıca Allah lafzı celâlinin her varlığın kendisine yönelmesi sebebiyle **ولا**, perde arkasında ve gizli kalma anlamına gelen **لا** fiilinden geldiği de söylenmiştir.²⁸⁷

اللهم ise, “Ya Allah!” yani “Ey Allahım!” anlamına gelip Allah Teâlâ'ya dua ederken kullanılmaya özeldir. Ayrıca bu ifadenin “bizi hayra sevket” takdirinde olduğu da söylenmiştir.²⁸⁸

Allah'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini, ihtiva eden celâl lafızdır. Bütün isimlerini ve sıfatlarını kapsar. Allah ve ondan başka ilahlar için ifade edilen ve çoğul olarak kullanılan “tanrı” kelimesi “Allah” Lafz-ı Celâli'nin yerini asla tutamaz. Çünkü Allah tektir ve çoğullanamaz. “*Allah, Allah'tır.*”²⁸⁹ Tanrı kelimesinin Allah adını tutmayacağı gibi, esirgeyen Rahmân ismini, bağışlayan da Rahîm isminin yerini tutmaz.²⁹⁰

إله kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de doksan altı kere müfred nekre haliyle, on beş kez izafet haliyle, iki yerde tesniye sîgasıyla, on sekiz defa nekre çoğul sîga ile, on altı kere nekre çoğul izafet sîga ile yer almaktadır. Allah Lafz-ı Celâli ise Kur'ân-ı Kerîm'de yaklaşık iki bin yedi yüz kere, **اللهم** kelimesi ise beş kez²⁹¹ zikredilmektedir. Müellifimiz, **الله** lafzının kendisine kulluk edilmeye gerçek manada layık olan bir zatın adı olduğu görüşündedir.²⁹²

²⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire t.y., I, 114; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sıhah*, (4. bsk.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010, 37-38.

²⁸⁶ İsfahânî, 83.

²⁸⁷ Bkz., İsfahânî, 83; bkz., Âlûsî, I, 56.

²⁸⁸ İsfahânî, 83.

²⁸⁹ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm I-III*, Dergah Ofset, İstanbul 2011, I, 12.

²⁹⁰ Kur'ân Yolu, I, 59; Yazır, I, 66.

²⁹¹ Bkz., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2007, 47-93.

²⁹² el-Mahallî, es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 1.

2. Fâtiha Sûresi 2. Âyet “رَبِّ” Kelimesi

{ رب العالمين } أي مالك جميع الخلق من الإنس والجن والملائكة والدواب وغيرهم وكل منها يطلق عليه عالم يقال عالم الإنس وعالم الجن إلى غير ذلك وغلب في جمعه بالياء والنون أولى العلم على غيرهم وهو من العلامة لأنه علامة على موجدته.

Celâleyn Tefsiri'nde : Alemlerin rabbi. İnsanlar, cinler, melekler, hayvanlar ve diğer yaratılmışların tamamının mâlikidir. Bunlardan; insanlar âlemi, cinler âlemi ve diğer âlemlere kadar herbirine âlem denilir. Âlem kelimesinin ya ve nun harflerinin getirilmekle cemi yapılmasında âküller gayri âküllere galebe etmiştir. عَالَمٌ kelimesi عَلَامَةٌ kökünden gelmektedir. Çünkü o kendisini îcat edenin (kudretinin) alametidir.²⁹³

رَبِّ : فَعَّلَ : رَبِّ vezninde zat ismidir.²⁹⁴ Arap dilinde kendisine itaat edilen efendi, bir şeyi ıslah eden, bir şeyin maliki ve sahibi anlamlarında kullanılmıştır. Rabb kelimesi, terbiye anlamında mastar iken mübalağa kastı ile terbiye ediciye (mürebî) isim olmuştur. Rab kelimesi:

1. İhtiyaçları gideren efendi, malik anlamında insanın sıfatı.²⁹⁵
2. İtaat edilen, sözü geçen, otorite sahibi, reis, efendilik ve üstünlüğü kabul edilen kişilerdir. Asıl rab; her şeyin rabbi, sahibi olan Allah azze ve celledir. Mahlûkatın tamamının terbiye edicisidir. Rab kelimesi Allah'tan başkası için ancak izafetle kullanılabilir. رَبُّ الْبَيْتِ dediğimizde evin sahibi anlaşılır.²⁹⁶
3. Melik ve sahip, yaratma, hidâyet etme, yedirme, içirme, şifa verme ve bağışlama anlamında Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır.²⁹⁷

Rab: Varlık âlemlerini yaratıp, terbiye eden maddî ve manevî olgunluğa ulaştıran Allah'tır.²⁹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de yaklaşık bin kere²⁹⁹ ve Allah lafzından sonra en fazla zikredilen ismidir.³⁰⁰

²⁹³ Mahallî, Süyûtî, 1.

²⁹⁴ Ahmed Muhtâr Ömer, *El-Mu'cemü'l-Mevsûl li Elfâz'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (1. bsk.), Müessesetü Südüru'l-Ma'rife, Riyâd 2002, 198.

²⁹⁵ İsmail Karagöz, “Rab”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (5. bsk.), DİB Yay., Ankara 2010, 541; Mâverdî, I, 54.

²⁹⁶ İbn Manzûr, III, 1546; Ebû Bekr er-Râzî, 213-214; İsfahânî, 336; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm I-V*, (thk. Ebu Abdullâh Abdulhalîm b. Mahmûd), (1.bsk.), Mektebetü Mısır, Kâhire 2010, I, 42; bkz., Yazır, I, 104-105; bkz., Mâverdî, I, 54; İsmail Karagöz, 541.

²⁹⁷ İsmail Karagöz, 541; bkz., Mâverdî, I, 54.

²⁹⁸ Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl I-III*, (thk. Yûsuf Ali Bedîvî), (5. bsk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2011, I, 30; Çantay, I, 12.

Rab kelimesi tek söylendiği zaman yalnızca her şeyin sahibi ve terbiye edicisi olan Allah anlaşılır.³⁰¹ Rab kelimesinin Süryanî asıllı olduğunu söyleyenler de vardır. Arap keliminde az bulunduğu için İsfahânî bunun güzel bir görüş olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca çocuk yetiştirip, terbiyesiyle meşgul olan kişinin yaptığı iş de rab kelimesinin mastarıyla “mürebbî” şeklinde söylenir. Dilimizde de, çocuk bakıcısına “mürebbî” adı verilmektedir. Bitkileri yağdırdığı yağmurla yetiştirmesinden dolayı buluta da “الرَّبَاب” adı verilmiştir. Aynı mantıkla yağmura süt denilmiş, bulut da süt veren dişiye benzetilmiştir.³⁰²

Ayrıca rab, ya kullarının varlıklarının devamını sağlamaları için ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle zahiri olarak ya da rahmetiyle abidlerin nefislerini şeriat hükümleriyle, iştiyak duyanların kalplerini tarikat âdâbıyla, muhîblerin sırlarını hakikat nuruyla, insanın da hayat yolculuğunda kat ettiği merhalelerle terbiye etmektedir.³⁰³

²⁹⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 350-367.

³⁰⁰ Topaloğlu, Çelebi, 256.

³⁰¹ Kur’ân Yolu, I, 61; İsfahânî, 336; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 26; Şevkânî, I, 86.

³⁰² Bkz., İsfahânî, 337-338.

³⁰³ Bkz., İsmail Hakkı el-Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur’ân I-X*, Dersâdet Osman Bey Matbaası, İstanbul 1330, I, 13.

3.2. BAKARA SÛRESİ

1. Bakara Sûresi 1. Âyet “الم” Kelimesi

Burada eserin müelliflerinden biri olan Celâleddîn es-Süyûtî'nin **Hurûf-u Mukattaa** ile ilgili görüşlerini vermekle yetineceğiz. Süyûtî, Arapların Kur'ân okunurken kulak vermediklerini, Allah Teâlâ'nın bu üslubu kullanmasıyla dikkatlerini celb ederek Kur'ân'ı dinlemelerine ve bu anlamı bilinmeyen harflerin arkasından verilen mesajları anlayıp kalplerinin yumuşamasına sebep olduğunu söylemektedir.

Bazı ulemanın her harfin ayrı bir kelimeyi temsil ettiği görüşünde olduğu; ancak gerçeğin bunun aksine bu harflerin kelimenin tamamını değil, bir parçası olduğu için de tam bir mana ifade etmediği görüşündedir. Ayrıca Kur'ân'ı oluşturan harflerin Arap Alfabesine ait olduğunu, Arapların da Kur'ân'ın bildikleri harflerden müteşekkil bir dil ile indirildiğini ve Huruf-u Mukattaa'nın da bu şekildeki ifade tarzı ile Arapların kendi acizliklerini anlamalarını sağladığını ifade etmektedir.³⁰⁴

Dolayısıyla söz konusu harflerin manası garib olup, bu harflerin gerçek anlamının da Allah ve O'nun bildirdiklerinden başkası tarafından bilinemeyeceği kanaatimizce de doğru olan görüştür.

2. Bakara Sûresi 7. Âyet “غشاوة” Kelimesi

{ غشاوة } غطاء فلا يبصرون الحق.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Ğışavet : “(Gözlerinin üzerinde) bir örtü vardır. Onun için de hakkı göremezler.”*³⁰⁵ “Murat, manevi nura ulaşmanın onlar için mümkün olmasıdır.”³⁰⁶

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ.

“Allah, onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”³⁰⁷

³⁰⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 27.

³⁰⁵ el-Mahallî, es-Süyûtî, 3.

³⁰⁶ es-Sâvî, Ahmed b. Ahmed, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn I-IV*, (thk. Abdullah el-Minşâvî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2011, I, 34.

³⁰⁷ Bakara, 2/7.

غَشَاوَةٌ: **فِعَالَةٌ** vezninde **غَشَا** fiilinin mastarıdır. Örtü, kaplayan şey anlamındadır.³⁰⁸ Kur'an-ı Kerim'de bu sığa ile sadece bu âyette geçmektedir. Nitekim "لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ" "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır"³⁰⁹ âyetinde de "örtü" anlamında kullanılmıştır.³¹⁰

Diğer Tefsirlerde : **غِشَاوَةٌ** : "غَشَاوَةٌ" kelimesi, bir şeyi örtmek ve bürümek manasındaki lâfzından alınmış olup, "فِعَالَةٌ" vezninde bir kelimedir. Bu kalıp bir şeyi kuşatmak, sarmak manasına gelir.³¹¹

Gözlerde olan kapalılık,³¹² şumüllü kapalılık,³¹³ perde,³¹⁴ hakikati görmeyi engelleyen manevi kapalılık³¹⁵ anlamlarına gelir. Hatm (mühür) kalpte ve kulakta, gışavet (perde) de gözde olur.³¹⁶

Bu hal gerçek bir kapalılık olmayıp, nefislerdeki ve gönüllerdeki bütün yönlerden gelen şeyleri idrake mani bir kapalılıktır.³¹⁷ Bu yüzden de görülen âlemdeki hiçbir şeyi bakmak isteseler bile göremezler, çünkü gözleri perdelidir. Onları gaflet, şehvet, kötülük ve bencillik perdesi bürümüştür. Bu da, onların gerçeği anlamak için ihtiyaçları olan kalp, akıl, sağlam duyular, işitme gibi ilim sebeplerinden mahrum olmalarına yol açmaktadır.³¹⁸ Doğal olarak gaflet halinde görürler, ibretle görmezler. Aydınlıklar içinde olsa da, Allah Teâlâ'nın âyetlerini küfürlerinin karanlıklarında görürler.³¹⁹

Sonuç olarak; Müfessirimiz diğer müfessirlerle yakın bir görüşe sahip olmakla birlikte tefsirinin genel karakteri gereği "غَشَاوَةٌ" kelimesini "hakki görmelerine mani olan bir perde" şeklinde tefsir ederek az sözle çok şey anlatmıştır.

³⁰⁸ İbn Manzûr, V, 3261; Haseneyn Muhammed Mahlûf, *Kelîmâtü'l-Kur'ân Tefsîr ve Beyân*, (3. bsk.), Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2002, 8.

³⁰⁹ A'râf, 7/41.

³¹⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, 337.

³¹¹ Râzî, II, 60.

³¹² Nesefî, 46; Şevkânî, I, 120; Muhammed b. Abdilazîz el-Huzayrî, *es-Serrâc fî Beyâni Ğarîbi'l-Kur'ân*, (1. bsk.), Riyad 2008, 8; Ebû Bekr Muhammed b. Azîz es-Sicistânî, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, el-Ezher 1963, 151; Muhammed b. İsmâîl el-Emîr es-San'ânî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Subhi b. Hasen Hallâk), (1. bsk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2000, 245.

³¹³ Mâverdî, I, 73.

³¹⁴ Çantay, I, 14.

³¹⁵ Zemahşerî, I, 51; Taberî, I, 272-273; Ebu'l-Âlâ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri I-VII*, (trc. Heyet), (2. bsk.), İnsan Yay., İstanbul 1991, I, 51.

³¹⁶ İbn Kesîr, I, 75-76; Şevkânî, I, 120.

³¹⁷ Bursevî, I, 49.

³¹⁸ Yazır, I, 243.

³¹⁹ Âlûsî, I, 136-137.

3. Bakara Sûresi 10. Âyet “مَرَضٌ” Kelimesi

{ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ } شَكٌّ وَنِفَاقٌ فَهُوَ يَمْرُضُ قُلُوبَهُمْ أَي يَضْعِفُهَا.

Celâleyn Tefsiri’nde : Maraz : “Onların kalplerine bir hastalık, şüphe ve nifak vardır. Bu da onların kalplerini hasta etmektedir (zayıflatmaktadır).”³²⁰

“Hissi hastalığa itlak olunur. Bu da hastalıktan dolayı duyulan ağrı, sızı, acı, el-em vs. hissî duygulardır. Manevi olarak da şekk ve nifaktır.”³²¹

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ.

“Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.”³²²

مَرَضٌ : فَعْلٌ vezninde mastardır. Hastalık, rahatsızlık, hasta olmak gibi anlamlara gelir.³²³ İnsanı günlük rutin hallerinden çıkaran, alıkoyan insanın maruz kaldığı her şey bir nevi hastalıktır.³²⁴ Bu da iki kısımda incelenir: Birincisi, *“hastaya da güçlük yoktur”³²⁵* âyetinde zikredilen herkesin bildiği bedenî rahatsızlıklar, ikincisi ise; maddemizde incelenen âyetin manasını da içine alan rezillikler, cehâlet, korkaklık, cimrilik, nifak vb. hasletlerin sözkonusu olduğu ahlaki ve rûhî hastalıklardır.³²⁶ Bunlara ilâveten yalanlama ve bile bile inkâr etme anlamları da içermektedir.³²⁷

Maraz kelimesi, Kur’an-ı Kerîm’de on üç yerde müfred, beş yerde de cem sîga ile zikredilmiştir.³²⁸ Âyette şekk ve nifak anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca *فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ* *“sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır”³²⁹* âyetinde de mecaz olarak fîsk ve fücûr manasında kullanılmaktadır.³³⁰

³²⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 3; Huzayrî, 8; Sicistânî, 171; San’ânî, 271.

³²¹ Bkz., Sâvî, I, 35.

³²² Bakara, 2/10.

³²³ İbn Manzûr, VI, 4181.

³²⁴ Cürçânî, 294; el-İsfahânî, 765; Şevkânî, I, 123.

³²⁵ Nûr, 24/61.

³²⁶ el-İsfahânî, 765.

³²⁷ Mahlûf, 8.

³²⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 762.

³²⁹ Ahzâb, 33/32.

³³⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, 420.

Diğer Tefsirlerde : Maraz : Riya, nifak, şekk, İslâm'da münafıklarda oluşan şekk, rics,³³¹ gam, keder³³² nifak ve şekk şeklinde tefsir edilmiştir. Çünkü şekk, iki şey arasında gelip gitmek, tereddüt etmektir. Münafık da mütereddittir. Hadiste de, “münafığın misali, iki koyun arasında gezinen, gidip gelen bir koyun gibidir”³³³ buyrulmuştur. Hasta da ölümle hayat arasında gidip gelmektedir. Çünkü hastalık, sıhhatin zıddıdır. Fesad da sıhhatin mükâbilidir. Maraz ise her türlü fesada isim olmuştur. Şekk ve nifak da kalpteki fesat³³⁴ ve bozukluktur.³³⁵

Maraz, bedeni normal halinden çıkarıp normal zamanlarda yaptığı işleri yapamaz hale getiren şeydir. Bu âyette ise; cehalet, bozuk itikad, hased, günah işleme sevgisi gibi küfrü gerektiren ve rûhani helake götüren ruhsal hastalıklardan mecazdır. Çünkü ruhanî hastalık dinin götüreceği bütün güzel yerlere erişmeye engeldir.³³⁶

Maraz kelimesinin kalp için hakikat ve mecazi anlamda kullanılması caizdir. Bu âyette mecazi anlamda kullanılan “maraz”dan maksat kalplerindeki itikad bozukluğu ve küfür ya da aşırma, hased ve buğzetmedir. Bunun sebebi de kalplerinin Allah Rasûlü ve müminlere karşı kinle dolu olmasıdır.³³⁷ Ayrıca مَرَضٌ kelimesinin tenvinli olması da, bunun insanların bilmediği bir hastalık türü olduğunu göstermektedir.³³⁸ Dolayısıyla, müfessirimiz de bu lafızdaki anlamını ifade edip diğer hakikat yani lugavî anlamına değinmemiştir.

³³¹ İbn Kesîr, I, 78; Mâverdî, I, 73-74.

³³² Mâverdî, I, 73-74.

³³³ Zekiyüddîn Abdilazîm b. Abdilkaviyyî'l-Münzirî, *Muhtasaru Sahîh-i Müslim*, (thk. Mustafa Dîbü'l-Buğâ), (1. bsk.), Dâru'l-Mustafâ, Dimâşk 2011, 583.

³³⁴ Neseffî, I, 49.

³³⁵ Taberî, I, 287-296.

³³⁶ Bursevî, I, 55; Âlûsî, I, 148-149.

³³⁷ Zemahşerî, I, 58; Şevkânî, I, 123.

³³⁸ Âlûsî, I, 149.

4. Bakara Sûresi 15. Âyet “طُغْيَانٌ” Kelimesi

{ فِي طُغْيَانِهِمْ } { بتجاوزهم الحد في الكفر. }

Celâleyn Tefsiri'nde : Tuğyân : “Küfürde haddi aşmaları sebebiyle.”³³⁹

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ.

“Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.”³⁴⁰

طُغْيَانٌ : فَعْلَانٌ vezninde mastardır. Belirlenen sınırı geçme, başkaldırma, küfürde ve isyanda haddi aşma,³⁴¹ suyun ve denizin dalgalanması, kabarması ve köpürmesi anlamlarına gelmektedir.³⁴² Kur’ân-ı Kerîm’de aynı sîga ile dokuz yerde geçmektedir.³⁴³ وَنُحَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا “Biz onları korkuturuz da, bu onlara, büyük bir azınlıktan başka bir şey sağlamaz.”³⁴⁴ Burada da “tuğyan” haddi aşma anlamına gelmektedir.³⁴⁵

Diğer Tefsirlerde : *Tuğyân* : Bir şeyde sınırı aşma anlamına gelen bu kelime; müfessirimizce münafıkların şaşkınlık, inkâr ve isyanları,³⁴⁶ pisliği içinde çırpınıp boğuldukları küfür ve dalâletleri,³⁴⁷ aşırılıkları ve küfürleri,³⁴⁸ azgınca taşkınlıkları³⁴⁹ şeklinde tefsir edilmiştir.

إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ “Şüphesiz, su bastığı vakit sizi gemide biz taşıdık”³⁵⁰ âyetinde de “suyun durması gereken yeri aşması anlamında” bu kelimenin mazi fiil sîgası ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla bir şeyde bilinen sınırı aşma manası vardır. Bu âyette de söz konusu kişilerden sâdır olan fiiller kendileri için konulan sınırı aşma niteliği taşımaktadır.³⁵¹

³³⁹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 3.

³⁴⁰ Bakara, 2/15.

³⁴¹ el-Cürcânî, 216; el-İsfahânî, 520; Mahlûf, 8.

³⁴² İbn Manzûr, IV, 2677-2678.

³⁴³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 524.

³⁴⁴ İsrâ, 17/60.

³⁴⁵ Ahmed Muhtâr Ömer, 293; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l-Müşekkel min Ğarîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1985, 24.

³⁴⁶ Taberî, I, 320-324.

³⁴⁷ İbn Kesîr, I, 82; Şevkânî, I, 128; Zemahşerî, I, 64; Sicistânî, 136.

³⁴⁸ Nesefî, I, 53; Yazır, I, 266-267; bkz., Bursevî, I, 63; San'ânî, 223; bkz., Mâverdî, I, 78.

³⁴⁹ Mevdûdî, I, 54; Çantay, I, 15.

³⁵⁰ Hâkka, 69/11.

³⁵¹ Bkz., Âlûsî, I, 160.

5. Bakara Sûresi 57. Âyet “الْمَنَّ وَالسَّلْوَى” Kelimesi

{ المن والسلوى } هما الترنجبين والطيور السمانى .

*Celâleyn Tefsiri'nde : Menn ve selvâ : “Bu ikisi Terencebin ile Sümânâ-bıldırcın kuşlarıdır.”*³⁵²

“Terancebin, beyaz bala benzeyen bir şeydir. Kuşları ise güney rüzgârı gönderirdi denilmiştir. İsrailoğullarına pişmiş olarak gelirdi denildiği gibi kendileri pişirirdi de denilmiştir. Bu bilinen bir kuştur denildiği gibi, kuş benzeri bir şeydir de denilmiştir.”³⁵³

وَوَظَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى...

“Bulutu üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bıldırcın indirdik...”³⁵⁴

الْمَنَّ فَعْل vezninde müfred (tekil) cins isimdir. Gökten ağaç üstüne çiy şeklinde indirilen, yapışkan, bal gibi tatlı olan,³⁵⁵ lügatte ihsan etmek, nimet vermek ve başa kakmak anlamlarına gelen menn; mantara benzeyen, İsrâiloğulları’na Tih Çözü’ndeiken indirilen; tefsircilere göre tatlı bir içecek olan gıdadır.³⁵⁶ Ayrıca seher vaktinde İsrailoğulları’nı doyurmak amacıyla indirildiği de³⁵⁷ söylenmiştir. Bu anlamıyla üç âyette zikredilmiştir.³⁵⁸ Terancebîn³⁵⁹ güneşin doğuşundan inmeye başlayan kar gibi olan ve her insan için bir sa’ olan gıda maddesidir.³⁶⁰

“Yunanca, Latince ve Batı dillerinde man veya manna (manne) olarak geçen kelimenin İbrânîce ve Ârâmîce’deki karşılığı mândır (Kohler - Baumgartner, II, 596-597). Bu yiyeceğin isminin, İsrâiloğulları’nın onu çölde ilk defa gördüklerinde Mûsâ’ya sordukları “mân hû (o nedir?)” sorusundan (Çıkış, 16/15, 31) veya Ârâmîce ve İbrânîce’de “ne, kim” anlamındaki “man”dan geldiği de ileri sürülmüştür (JE, VIII, 292). Öte yandan o bölgede yaşayan Araplar’ın ilgin (tamaris) ağacının salgıladığı tatlı

³⁵² Mahlûf, 11; el-Mahallî, es-Süyûtî, 8; Mekkî b. Ebî Tâlib, 24.

³⁵³ Sâvî, I, 70.

³⁵⁴ Bakara, 2/57.

³⁵⁵ el-İsfahânî, 778; Mahlûf, 11; Huzayrî, 10; Sicistânî, 173.

³⁵⁶ İbn Manzûr, VI, 4279.

³⁵⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, 428.

³⁵⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 773.

³⁵⁹ Neseî, I, 91; bkz., Âlûsî, I, 263; Mekkî b. Ebî Tâlib, 28.

³⁶⁰ Neseî, I, 91; bkz., Âlûsî, I, 263.

sıvı için “mennü’s-semâ” (göğün ihsanı) dedikleri, İbrânîce’ye buradan geçmiş olabileceği (Cohen, 440), Eski Mısırlılar’ın aynı maddeyi mennu diye adlandırdıkları belirtilmektedir (DB, IV/1, 657).”³⁶¹

وَالسَّلْوَى : **فَعْلَى** vezninde zat isimdir. Halil’e göre müfredi **سَلْوَاة**, Kisâf’ye göre de **سَلْوَى** müfred olup, cemisi ise **سَلَاوَى** kelimesidir. Ahfeş’e göre de cemisi ile müfredi aynı lafızdır. Ayrıca cemi olup, müfredinin olmadığı da söylenmiştir.³⁶² Bildircin denilen ve sümânâ gibi beyaz bir kuştur.³⁶³ Kelimenin aslı insanı teselli eden şeydir. Allah Teâlâ’nın kullarını rızıklandığı bir kuştur.³⁶⁴ Kur’an-ı Kerîm’de üç yerde geçmektedir.³⁶⁵ Allah Teâlâ onlara bu sümânâ kuşlarını güneyden gönderiyordu. Her kişi kendine yetecek kadarını kesiyordu.³⁶⁶

Her iki kelime de Allah Teâlâ’nın İsrâiloğulları’nı kendileriyle nimetlendirdiği rızık olduğuna işaret etmektedir.³⁶⁷

Diğer Tefsirlerde : Menn ve selvâ :

Menn: Müfessirler, kudret helvası anlamına gelen “menn”in ne anlama geldiği konusunda değişik görüşler belirtmişlerdir. İsrailoğulları’nın kendisiyle rızıklanması için ağaçlara (bazı rivayetlere göre zencefil ağacı) yağın ve yeyip beslendikleri yapışkan kıvamda, çiğ benzeyen bir yiyecektir. Ayrıca kar gibi inen, süttten daha beyaz, baldan daha tatlı bir gıda olup, fecr vaktinden başlayıp, güneşin doğuşuna kadar inen, insanların kendine yetecek kadar alıp, ihtiyaçlarından fazlasının bozulduğu bir yiyecektir.³⁶⁸ Başka bir görüşe göre ise; suyla karıştırılıp içilen bal gibi bir içecektir. Toz gibi veya iki kere çekilmiş hurma ekmeği gibi ince bir ekmek olduğuna dair bir görüş de vardır.³⁶⁹ Ayrıca mantar da kudret helvasındandır ve suyu da göz için şifalıdır.³⁷⁰ Hz. Ebu Hureyre mantar suyundan cariyesinin gözlerinin şifa bulunduğunu; yine İmam Ne-

³⁶¹ Ömer Faruk Harman, “Men ve Selvâ”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 107-108.

³⁶² Bkz., Âlûsî, I, 264.

³⁶³ Ahmed Muhtâr Ömer, 244; Huzayrî, 10; Sicistânî, 107.

³⁶⁴ el-İsfahânî, 424.

³⁶⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 439.

³⁶⁶ es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, I, 376; Neseî, I, 91.

³⁶⁷ el-İsfahânî, 778.

³⁶⁸ İbn Kesîr, I, 140-142; Şevkânî, I, 195; Mâverdî, I, 124; bkz., Bursevî, I, 142; bkz., Âlûsî, I, 263; Zemahşerî, I, 112.

³⁶⁹ İbn Kesîr, I, 140-142; Şevkânî, I, 195; Mâverdî, I, 124; bkz., Bursevî, I, 142; bkz., Âlûsî, I, 263.

³⁷⁰ Buhari, Tefsir, 4; es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, I, 375.

vevî, zamanında bir körün gözlerinin görmezken şifa bulup görmeye başladığını rivayet ederler.³⁷¹

Menn, cumartesi gününün haricinde her gün indirilmiş olup, her bir kişi her gün için kendisine yetecek miktar olan bir sa' almakla görevliydi. Cumartesiye hazırlık olması için Cuma günü haricinde fazladan alıp depolamaları da yasaklanmıştı.³⁷²

Şimdi diğer kutsal kitaplarda “menn” ile ilgili söylenenleri inceleyelim: “*Man, Sînâ yarımadasında sadece İsrâiloğulları'nın bulunduğu bölgeye gece boyunca çiğ gibi yağmış, çölde kaldıkları kırk yıl süresince bir rivayete göre Ken'ân diyarı sınırına, diğer bir rivayete göre ise Gilgal'e gelinceye kadar man yemişlerdir (Çıkış, 16/2-35; Yeşu, 5/12); sonraki nesiller bu nimeti görsünler diye Mûsâ, Hârûn'dan testi içinde bir ölçek man saklamasını istemiştir (Çıkış, 16/32-34). Manın kırağı şeklinde küçük ve yuvarlak, kişniş tohumu gibi beyaz ve ak günnük görünüşünde olduğu, lezzetinin ballı yufkaya benzediği belirtilmektedir (Çıkış, 16/14, 31). Man hiçbir işleme tâbi tutulmaksızın tabii haliyle yenebildiği gibi ondan çeşitli yiyecekler de yapılıyordu. İsrâiloğulları manı toplar, değirmende öğütür veya havanda döverek tencerede haşlar, pide yaparlardı ve bu taze yağ tadında olurdu (Sayılar, 11/8).*”

“*Rabbânî literatüre göre man yaratılış şabatının arefesinde şafak vakti yaratılan on şeyden biridir. O göklerde melekler tarafından öğütülmekte, dürüst insanların ileride kullanmaları için hazırlanmakta ve “meleklerin ekmeği” diye adlandırılmaktadır. Çünkü onu yiyenler melekler gibi güçlü olmaktadır. O yiyen kişinin sevdiği yemeğin tadını almakta, çocuk için süt, genç için et, yaşlı için bal tadına dönüşmektedir (The Mishnah, Aboth, 5/6). İsâ mandan “gökten gelen ekmeği”, Pavlus “ruhanî yiyecek” diye bahsetmektedir (Yuhanna, 6/31-65; Korintoslular'a I. Mektup, 10/3).*”³⁷³

Selvâ: Bildircına benzeyen bir kuş ya da bildircındır. Serçe kadar veya ondan biraz daha büyük, cennetteki kuşlara benzeyen, kırmızımtırak, güney rüzgârının getirdiği, İsrâiloğullarının kendilerine yetecek kadarını kestigi,³⁷⁴ zayıfken bırakıp semizleşince kestikleri kuştur.³⁷⁵ Bu kuşları güney rüzgârı topluyordu. Rüzgâr boğazlarını kesiyor,

³⁷¹ Bkz., Bursevî, I, 142.

³⁷² Bkz., Âlûsî, I, 263.

³⁷³ Harman, XXIX, 107-108.

³⁷⁴ Zemahşerî, I, 112; bkz., Mâverdî, I, 124; bkz., Âlûsî, I, 264.

³⁷⁵ İbn Kesîr, I, 143; bkz., Âlûsî, I, 264.

karınlarını yarıyor, tüylerini yoluyor; güneş de yenecek kıvamda pişiriyordu. Bundan sonra da pişen kuşları menn ile yiyorlardı.³⁷⁶ Güney rüzgârlarının getirdiği bu kuşların ihtiyaçları kadarını alıp, kalanını bırakıyorlardı. Bir rivayete göre de bu kuşlar, kendilerine pişmiş ve kızarmış olarak geliyordu. Sedûsî de; selvâ kelimesinin Kinâne lüğatinde bal anlamına geldiğini söyler. Bunu da şu şiirle destekler:

وَقَاسَمْتُهَا بِاللَّهِ جَهْرًا لِأَنَّكُمْ أَلْدُّ مِنْ (السَّلْوَى) إِذَا مَا نُشُورُهَا

“Allah’a açıkça yemin ettim ki: Siz, yayıldığında selvâdan daha lezzetlisiniz.”³⁷⁷

Selvâ’nın kuş olduğu konusunda müfessirlerin icması vardır. Ancak Kurtûbî icmanın olduğunu söylemenin doğru olmadığını söyler. Çünkü selvâ’nın bal olduğu da söylenmiştir.³⁷⁸

“Menn ve selvâ Allah’ın verimsiz arazide İsrailoğulları’nı doyurmak için verdiği nimetlerdi. Menn gökten çiğ damlası gibi dökülüyor, bildircina benzeyen selvânın ise binlercesi uçuyordu. Nimetler o denli boldu ki, İsrailoğulları’nın tümü kırk yıl boyunca açlık ve kıtlık çekmeksizin bu nimetlerle beslendiler. Bu bağlamda bugün zengin yeraltı kaynakları, iletişim ve ulaşım araçlarıyla çağdaş bir ülkenin birkaç milyon göçmeni barındırıp besleme konusunda zorluklarla karşılaşılacağı noktasına da dikkat edilmelidir. (bkz. Çıkış 16; 1: 7-9, 31-32; Yesu 5: 12, Sayılar 11: 7-9, 31-32.)”³⁷⁹

Şimdiye kadar “menn ve selvâ” kelimeleriyle ilgili yapılan değerlendirmeleri ayrı ayrı inceledik. Şimdi de her ikisiyle ilgili söylenenlere yer verip, âyetin manasının nasıl olacağına bakalım:

“Fecrin doğuşundan güneşin doğuşuna kadar, kar gibi, her kişi için bir sa’ kudret helvası yağdırmış, bildircin yollamıştır. Öyleki her insan, o bildircinlerden kendisine yetecek kadarını kesip yemiştir.”³⁸⁰

“Üstünüze hem kar gibi kudret helvası, hem de yel ve kuşu, bildircin indirdik.”³⁸¹

³⁷⁶ Bkz., Bursevî, I, 142.

³⁷⁷ Bkz., Âlûsî, I, 264.

³⁷⁸ Şevkânî, I, 195.

³⁷⁹ Mevdûdî, I, 77.

³⁸⁰ Râzî, III, 93.

³⁸¹ Yazır, I, 368; Çantay, I, 23.

6. Bakara Sûresi 63. Âyet “الطُّور” Kelimesi

{ رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ } الْجَبَلِ اقْتَلَعْنَاهُ مِنْ أَسْوَءِ عَالَمِكُمْ لَمَّا أَبَيْتُمْ قَبُولَهَا.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Tûr'u üzerinize kaldırdık: “Dağı da kabulünde direndiğiniz için kökünden söküp çıkarmış, üzerinize kaldırmıştık.”*³⁸²

*“Tûr, bütün dağlara verilen ortak isimdir. Ancak âyette murat edilen Filistin'de bulunan malum bir dağdır.”*³⁸³

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ.

*“Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr Dağı'nı da tepenize dikmiş ve “sakınasınız diye, size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun, onun içindekileri düşünün (gafil olmayın)” demiştik.”*³⁸⁴

الطُّور فُعْلٌ vezninde olup, bir dağa verilen özel isimdir.³⁸⁵ Tûr-u Sînâ adında Şam'da bir dağdır. Süryânice'de Tûrâ olarak geçmektedir. Tûr kelimesi Arapça dilinde “dağ” anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ'nın Musa a.s. ile konuştuğu³⁸⁶ ve adına yemin ettiği³⁸⁷ dağdır.³⁸⁸ İsrâiliyyattan sayılan bilgilere göre yeryüzünü kuşatan bir dağdır.³⁸⁹ Tûr kelimesi on âyette yer almaktadır.³⁹⁰

“Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın verildiği dağdır. Aynı adı taşıyan yarımadanın güneyinde bulunan dağla özdeşleştirilen Sînâ Yahudi, Hıristiyan ve İslâm geleneklerinde Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın verildiği yer olarak kabul edilir. Sînâ isminin Bâbil ay tanrısı Sin'den, dağın bulunduğu bölgenin Mısır sınırındaki Sin / Sun adlı kasabadan veya “yanan çalılık” anlamındaki İbrânice senehten geldiği şeklindeki görüşlerden ilki daha fazla kabul görmüştür. Ahd-i Atîk'te Sînâ dağı (Çıkış, 19/11; Levililer, 7/38; Sayılar, 3/1; Tesniye, 33/2; Nehemya, 9/13), Tanrı'nın dağı (Çıkış, 4/27; 18/5; Mezmurlar, 68/15), İbrânice “kuruluk, kuraklık” manasındaki hrb / v kökünden Horeb / v (Çıkış,

³⁸² el-Mahallî, es-Süyûtî, 10.

³⁸³ Bkz., Sâvî, I, 77; bkz., Râzî, III, 115.

³⁸⁴ Bakara, 2/63.

³⁸⁵ el-İsfahânî, 528; Ahmed Muhtâr Ömer, 297.

³⁸⁶ Nisâ', 4/164.

³⁸⁷ Tûr, 52/1; Tîm, 95/2.

³⁸⁸ İbn Manzûr, IV, 2718; Huzayrî, 10; San'ânî, 223.

³⁸⁹ el-İsfahânî, 528.

³⁹⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 527.

33/6), (Tanrı'nın) Horeb / v'deki dağı (Çıkış, 3/1, 17/6; Tesniye, 1/6; 4/10; I. Krallar, 19/8; Malaki, 4/4), Paran dağı (Tesniye, 33/2; bk. FÂRÂN) ve sadece dağ (Çıkış, 19/2, 3; 24/4) şeklinde ifade edilmiştir. Sînâ ve Horeb'in iki farklı dağ veya aynı sırada iki tepe olduğu, birincisinin bölgeyi, ikincisinin tepeyi tanımladığı ya da bu iki ismin tek bir dağ için kullanıldığı yolunda görüşler de ileri sürülmüştür (JE, XI, 381; EJD., XIV, 1597).³⁹¹

Diğer Tefsirlerde : Tûr :

1. Dağ³⁹² anlamına gelir. İbn Abbâs'tan bir rivayete göre; ot biten dağa tûr denirken, ot bitmeyene tûr denmez.³⁹³

2. Allah Teâlâ'nın Hz. Musa ile konuştuğu ve kendisine Tevrât'ın indirildiği dağdır. Süryânice'de bütün dağlara bu isim verilir.³⁹⁴

3. Bütün dağlar için kullanılır. Mücâhid Süryanice'deki bütün dağlar derken; Kattade de Arapça olduğunu söyler.³⁹⁵ Ayrıca Arapçalaşmış olduğu da söylenir.³⁹⁶

*"Allah Teâlâ ile İsrailoğulları dağın eteğinde ahid yaparlarken, korkunç bir manzara meydana gelmiş ve dağ âdeta İsrailoğulları'nın tepesine çökecek gibi görünmüştür... Bu olay Talmud'da şöyle anlatılır: "O Kutsal Varlık, Sina Dağı'nı büyük bir tekne gibi onların üstüne kaldırdı ve: "Tevrat'ı kabul ederseniz iyi olur, yoksa burası mezarınız olur" dedi. (Shab, 88)"*³⁹⁷

Sînâ Dağı'nın, dördüncü yüzyılda Bizanslı rahipler tarafından Sînâ çölünün güneyinde Saint Catherine manastırı yakınlarındaki Cebelimûsâ ile özdeşleştirilmekle beraber bunu destekleyecek delil bulunmadığı söylenmiştir. Dağın yeri İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkış güzergâhıyla da alâkalandırılmıştır. Yahudi geleneğinde dağın yeriyle ilgili kesin bir bilgi bulunmadığı ve Rabbânî kaynakların Tevrat'ın vahyedildiği mekândan çok içeriğiyle ilgilendiği görülmüştür.

³⁹¹ Mustafa Sinanoğlu, "Sînâ", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 221-222.

³⁹² Neseî, I, 95; Taberî, I, 700-710; Zemahşerî, I, 115; Sicistânî, 136.

³⁹³ İbn Kesîr, I, 152-153; Taberî, II, 48-51; Mâverdî, I, 134; Yazır, I, 383.

³⁹⁴ Şevkânî, I, 206; Mâverdî, I, 134; bkz., Bursevî, I, 154; bkz., Âlûsî, I, 280-281; Yazır, I, 383.

³⁹⁵ Mâverdî, I, 134; Yazır, I, 383.

³⁹⁶ Bkz., Âlûsî, I, 280.

³⁹⁷ Mevdûdî, I, 84.

“Ahd-i Atik’te Sînâ dağı ilk defa Rab Yahova’nın Mûsâ’ya yanan çalılıkların ortasından, “Kavmini Mısır’dan çıkardığında bu dağ üzerinde Tanrı’ya ibadet edeceksin” diyerek onu görevlendirdiği bölümde (Çıkış, 3/12) zikredilmektedir. İsrâiloğulları Mısır’dan çıkışlarının üçüncü ayında Sînâ çölüne gelmiş ve dağın karşısına konaklamışlardır (Çıkış, 19/1-2).”

“Rabbânî literatürde bu dağın Tanrı’nın dağı, Başan, Gavnunim, Horev ve Sînâ olmak üzere beş isminin bulunduğu belirtilmiş, ayrıca orijinal isminin Horev olduğu, Tanrı’nın buradaki yanan çalılıkta Mûsâ’ya görünmesinden sonra Sînâ adını aldığı ileri sürülmüştür. Bir rivayete göre yeryüzündeki dağlar, Tevrat’ın kendi üzerlerinde vahyedilmesi için aralarında tartışmışlardır, ancak üzerinde puta tapılmayan tek dağ olması sebebiyle Tanrı Sînâ’yı tercih etmiştir (Genesis Rabbah, 99/1). Diğer bir rivayete göre ise Sînâ tevazu göstererek bu şerefe lâyık olacak kadar yüksek olmadığını düşünmüş ve Tanrı da bunun üzerine onu seçmiştir (Numbers Rabbah, 13/3).”³⁹⁸

“Tûr” kelimesi Celâleyn Tefsiri’nde “dağ” olarak tefsir edilmiştir. Ancak bu dağ, kelimenin marife olması sebebiyle herhangi bir dağ olmayıp, bilinen bir dağdır.

³⁹⁸ Sinanoğlu, 221-222.

7. Bakara Sûresi 104. Âyet “رَاعِنَا” Kelimesi

{ رَاعِنَا } أمر من المراعاة وكانوا يقولون له ذلك وهي بلغة اليهود سب من الرعوناة فسروا بذلك وخطبوا بها النبي فنهى المؤمنون عنها.

Celâleyn Tefsiri'nde : Râinâ : “المراعاة” mastarından emirdir. Bu kelime Yahudi dilinde “الرعوناة” kökünden sövme anlamına gelip, Yahudiler bu şekilde konuşarak Hz. Peygamber'e sövüyorlardı. Hz. Peygamber'e bu şekilde hitapta bulunmak Yahudiler'i sevindirince, müminler böyle hitap etmekten nehy edildiler.”³⁹⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا نَنْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ.

“Ey iman edenler! “Râinâ (bizi gözet)” demeyin, “unzurnâ (bize bak)” deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır.”⁴⁰⁰

رَاعٍ vezninde emir fiildir. الرَّعِي akıllı olsun ya da olmasın başkasını, maslahatı için korumaktır.⁴⁰¹ Bizi gözet, bizi koru, (bizi) dinle(r misin!), (bize) bak(ar mısınız!) anlamına gelir. رَاعِنَا şeklinde kullanmak da bir hakaret olarak kabul edilir.⁴⁰² Dikkat ediniz! Hepiniz çobansınız (yöneticisiniz) ve güttüklerinizden (yönettiklerinizden) sorumlusunuz.⁴⁰³ Bu tabir gerçek manada kullanıldığında, hayvanları gütmeyi, onlara çobanlık etmeyi; mecaz anlamında kullanıldığında ise insanları idare etmeyi ve yönetmeyi ifade eder.⁴⁰⁴ Yahudilerce sövme ve küçültme anlamında kullanılmaktadır.⁴⁰⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir.⁴⁰⁶

“Râinâ” sözünü müslümanlar, “Allah Teâlâ'nın bizim idrakimizi açması için bize destek ol” şeklinde bir dua lafzı olarak kullanırlar. Bu sözü de Allah Rasûlü'nden vahyi dinlerken söylüyorlardı. المراعاة ise gözetme ve başkasını muhafazada mübalağa etmektir. Yahudilerin Hz. Muhammed'e sövme amacıyla kullanılması ise ahmak, cahil ve kıt akıllı demek olup, bu da “dinle a dinlenmeyesice” anlamına gelir. Bu şekilde kullanımı İbrânice ya da Süryânice'dir. Müfessire göre ise Arapça'dır. Bu kelimenin sövme anla-

³⁹⁹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 16; İbn Manzûr, III, 1676-1678; bkz., Âlûsî, I, 348; Mekî b. Ebî Tâlib, 32; Huzayrî, 12; Sicistânî, 97; San'ânî, 170.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/104.

⁴⁰¹ Bkz., Âlûsî, I, 348.

⁴⁰² İbn Manzûr, III, 1676-1678.

⁴⁰³ Münzirî, 367.

⁴⁰⁴ Mehmet Dağ, “Râinâ-Müphem Bir Kur'ân İbaresinin Otantik Anlamı-“, *Dinî Araştırmalar*, 2006, IX, 239.

⁴⁰⁵ Mahlûf, 15.

⁴⁰⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 396.

mında kullanıldığı hem âyetle hem de gelen şu rivayetle sabittir: Sa'd b. Muaz, bu sözü Yahudilerin Hz. Peygamber'e söylediklerini işitince; "Ey Allah'ın düşmanları! Allah'ın lâneti üzerinize olsun. Sizden bir kişinin bu sözü Allah Rasûlü'ne söylediğini duyacak olursam boynunu vururum" buyurmuştur. "Bunu söylemeyeceksiniz değil mi?" dediler. Âyet inince müminler bu sözü söylemekten kesin olarak nehy edildiler. Bunun yerine makbul olan "أَنْظِرُ الْيَنَّا" denilmesi emredilmiştir.⁴⁰⁷

Diğer Tefsirlerde : Râinâ :

Allah Rasûlü müslümanlara ilme dair bir şey anlattığında bu şekilde hitap ederek, kendilerinin ilâhî mesajı anlayıp, ezberleyene kadar beklemesini ve kontrol etmesini bu şekilde ifade ederlerdi.⁴⁰⁸ Bunu kötüye kullanmak isteyen Yahûdilerin Hz. Muhammed'i alaya alarak bize kulak ver demesi ile bu hitap Allah Teâlâ tarafından yasaklanmıştır.⁴⁰⁹ Süryânî ya da İbrânîce'dir.⁴¹⁰ Yasaklanmasının sebepleri de:

1. Bu kelime ile Yahudiler Allah Rasûlü'ne sövüyorlardı. İbrânî ve Süryani dillerinde "dinle a dinlenmeyesi, dinle a sözü dinlenmez herif" hakaret içeren bir sözdür. Bu da Nisâ' Sûresi'nde, "Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygambere karşı) "İşittik ve karşı geldik", "dinle, dinlemez olası", "râinâ" derler"⁴¹¹ âyetinde de bu konuya değinilmiştir.

2. Bu kelimenin farklı kullanımlarında ahmaklık ve kabalık manasında edebe aykırı olarak cinas vardır.⁴¹²

3. "Mürâât" riâyetten müfâale vezninde olduğu ve iki kişi arasında müşareket ifade ettiği için, taraflar arasında müsâvat, yani eşitlik var zannettirir. Bunu söyleyenler, sanki, "Sen bize riâyet et, sözümüze kulak ver ki, biz de sana riâyet edelim, biz de senin sözünü dinleyelim" demiş gibi olurlar. Böylece Resulullah'tan karşılıklı bir riâyet ve gözetim talep etmiş olurlar.⁴¹³

⁴⁰⁷ Sâvî, I, 101-102; bkz., Âlûsî, I, 348-349.

⁴⁰⁸ Nesefî, I, 117; bkz., Bursevî, I, 197; Sicistânî, 97; Çantay, I, 33; San'ânî, 170.

⁴⁰⁹ İbn Kesîr, I, 211; bkz., Bursevî, I, 197.

⁴¹⁰ Bkz., Zemahşerî, I, 134; Mâverdî, I, 169.

⁴¹¹ Nisâ', 4/46; bkz., Şevkânî, I, 248.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مَسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الَّذِينَ...

⁴¹² Şevkânî, I, 248; Mâverdî, I, 169; Mevdûdî, I, 102.

⁴¹³ Yazır, I, 449-452; Şevkânî, I, 248; Mâverdî, I, 169; Dağ, 240-241; Mevdûdî, I, 102.

4. *Mürââtın aslı olan ra'y ve riâyette hayvanî bir gözetme anlamı vardır. Nazâret ise katıksız bir insanî kavramdır.*⁴¹⁴

5. Yahudilerin bu sözleriyle "sen bizim koyunlarımızın çobanısın" demek istemektedirler. Bunun için de Allah, müslümanların böyle hitab etmesini yasaklamıştır.⁴¹⁵

6. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "*Kelâmımı dinle, gözet; ondan gafil olup başkasıyla meşgul olma!*" Ashâb, Hz. Peygamber'e sanki, "*sözünde ve açıklamalarında, anlayabileceğimiz kadar dur!*" demişlerdir.⁴¹⁶

Yahudiler ne zaman Hz. Peygamber'i (s.a.) görmeye gelseler, dış görünüşte O'na her tür saygıyı gösteriyorlar; fakat, O'na gizlice zarar vermek ve safdışı bırakmak için ellerinden geleni de yapıyorlardı. Kaypak sözler kullanıyorlar veya sözü hakaret anlamı taşıyacak şekilde yanlış telaffuz ederek anlamını değiştiriyorlardı.

Övme niteliğinde olup; fakat, kötü anlamlara çekilme ihtimali olan kaypak kelimeleri kullanmamaları için müminlere, kötü bir anlama sahip olmayan "unzurna" kelimesini kullanmaları tavsiye ediliyor. Aynı zamanda onlara Hz. Peygamber'i (s.a.) dikkatle dinlemeleri ve bu şekilde O'nun dikkatini bir tarafa çekmeye gerek duymamaları öğütleniyor.⁴¹⁷

Celâleyn Tefsiri'nde sövme anlamı verilen "râinâ" kelimesi kanaatimizce de alay etme, küçük düşürme ve hakaret anlamı içermektedir. Ayrıca bu sözün kullanılması ashâbı tarafından Hz. Peygamber'e emir verme manası taşımaktadır. Bunun için de nezakete uygun olan "unzurnâ" kelimesinin kullanılması talep edilmektedir.

⁴¹⁴ Yazır, I, 449-452; Taberî, II, 374-385; Râzî, III, 242; Mevdûdî, I, 102.

⁴¹⁵ Mâverdî, I, 169; Çantay, I, 33; Mevdûdî, I, 102.

⁴¹⁶ Râzî, III, 242.

⁴¹⁷ Mevdûdî, I, 102.

8. Bakara Sûresi 135. Âyet “حَنِيفٌ” Kelimesi

{ حَنِيفًا } مانلا عن الأديان كلها إلى الدين القيم .

*Celâleyn Tefsiri’nde : Hanîf : “Bütün (batıl) dinlerden kaçınıp, dosdoğru dine yönelen kimsedir.”*⁴¹⁸

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ.

“(Yahudiler) “Yahudi olun” ve (Hıristiyanlar da) “Hıristiyan olun ki; doğru yolu bulasınız” dediler. De ki: “Hayır, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyarız. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi.”⁴¹⁹

حَنِيفًا : فَعِيلٌ vezninde sıfat-ı müşebbehedir. Batıl olan bütün dinlerden hak olan dine yönelen kişidir.⁴²⁰ Bu kişi Hz. İbrahim’in dinine tâbî olup, Hz. Muhammed’in (s.a.v) dinine uyarak kible olan Beyt-i Haram’a yönelir. “*El-hanef*” kelimesi, ayağın eğrilğine, sağ ayağın başparmağının sola, sol ayağın başparmağının sağ tarafa eğik olmasına manasına gelir. Ayağı bu şekilde olan kişiye de “*el-ahnef*” denilmektedir.⁴²¹ İbrânî, Ârâmî ve Süryânî dillerinde birbirlerine yakın anlamda kullanılan üç kelimeye karşılık gelmektedir. İbrânî ve Ârâmîce’deki manası “*ahlaksız, dinsiz*”, Süryanice’deki anlamı ise “*murdar*”dır. Sonra, “*yalancı, riyakâr*” ve nihâyet“*müşrik*” manasına dönüşmüştür. Hıristiyan Süryani eserlerinde gerçek müminlerin, bütün Hıristiyan mezhepleri mutezilesi hakkında bu tabiri kullandıkları bilinmektedir.⁴²² Ancak, son hak din olarak İslâm’ın Hz. Peygamber’e gelmesinden sonra, Hz. İbrahim’in dini ve O’nun “milleti” anlaşılma ile birlikte, diğer peygamberlere de indirilen, müşrikliğin zıddı olan tevhid ve ihlâs dinine isim olmuştur.⁴²³ On yerde müfred (tekil), iki yerde de cem (çoğul) olarak geçmektedir.⁴²⁴ “*Diğer dinlere ait olan kitaplarda ise İslâm anlayışının zıddına olumsuz manalara gelmektedir. Tanah’ta yirmi dört kere tekrar edip, dinsizlik, tanrısızlık, kirlenmek, kirletmek gibi anlamlara gelirken; Matta, Markos, Luka, ve Yuhanna incillerinde yedi yerde geçmektedir. Burada da; Yahudi ve Hıristiyan olmayanlar, başka ulus-*

⁴¹⁸ el-Mahallî, es-Süyûtî, 21; Mahlûf, 17.

⁴¹⁹ Bakara, 2/135.

⁴²⁰ el-İsfahânî, 260.

⁴²¹ İbn Manzûr, II, 1025; Sicistânî, 73; San’ânî, 141.

⁴²² İsmail Cerrahoğlu, “Kur’ân-ı Kerîm ve Hanîfler”, *AÜİF Dergisi*, s.y., 1963, 82; Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 33.

⁴²³ Cerrahoğlu, “Kur’ân-ı Kerîm ve Hanîfler”, 92.

⁴²⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 270.

lar, Grekler, inanmayanlar, putperest anlamlarında kullanılmaktadır.”⁴²⁵ Oryantalistlerin “hanîflik” kavramı üzerine yaptıkları çalışmaların temelinde, İslâm’ın vahiy ürünü olmadığını ispatlama çabası vardır.⁴²⁶

“Julius Wellhausen hanîf kelimesini, hem “kendini Tanrı’ya, ibadete verme, putları devirip yıkma,” hem de “yemini bozma, yeminini tutmama, haksızlık” anlamlarına gelen hanithadan türetmektedir. F. Schulthess, Arapça hanîf kelimesinin Süryânîce hanpadan gelebileceğini, arada en azından başka bir şeklinin olması gerektiğini ileri sürerken (*Orientalische Studien*, 86; *IA*, V/1, 217) Jouon, bu kelimenin asıl anlamının “eğilmek, dönmek” olduğunu ve hanîfin de “dönen kişi” manasına geldiğini, bu kişinin hak veya bâtil dinden dönmesine göre kelimenin “putperest” veya “mümin” anlamı ifade edebileceğini belirtir (*Moubarac*, 153).”

“David Samuel Margoliouth, Kur’an’ın tertip edilmesi döneminde hanîfin manasını pek az kimsenin bildiğini, onu ilk kullanan şairin anlamını da Kur’an’dan aldığını ve İslâm’ın I. asrında hanîf tabirinin genellikle “müslim” manasında kullanıldığını ifade etmektedir (*JRAS* [1903], 483; Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’ân*, 114).”

“Ebû Züeyb, *Sahr el-Hüzeli* ve *Eymen b. Hureym*’in beyitlerinde geçen hanîf kelimesi Wellhausen’e göre “müttakî, zâhid”, Hubert Grimme’e göre “münkir ve kâfir” anlamlarına gelmektedir (*Margoliouth*, [1903], 481).”⁴²⁷

Eski Hıristiyan Arap eserlerinde hanîf, müşrikler ve Hıristiyan olsa bile Helen kültürüne sahip bir kişiyi ifade etmek üzere de kullanılmıştır. Arap toplumunda “hnf” kökünün türevleri ve bu arada hanîf kelimesinin şairler tarafından kullanımının yorumunda “hanîf” Hıristiyan zâhidini, kimilerine göre ise yine müslümanları ifade etmek için kullanılmaktadır. Denny’e göre; ehl-i kitap bir ümmet veya ümmetler topluluğu olarak düşünülebilirken Kur’an’da ve sonraki İslâmî kaynaklarda Hanîfliğin içine dahil edilmemiştir.⁴²⁸

⁴²⁵ Elif Arslan, “Oryantalistlerin Kur’ân’da Geçen Hanîf/Hunefa Kavramı Hakkındaki Bazı Düşünceleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 48, Sayı:2, t.y., 77-78.

⁴²⁶ Elif Arslan, 91.

⁴²⁷ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, XVI, 33.

⁴²⁸ Şaban Kuzgun, XVI, 34-36.

Diğer Tefsirlerde : Hanîf : Bütün batıl dinlerden, hak olan dine meyl edendir.⁴²⁹ Hanîf, meyleden demektir. Çünkü, iki ayağından her birinin parmaklarının diğerine meyletmış olduğu kimse için kullanılır. Buna göre mana, "Hz. İbrahim, Alah'ın dinine meyletti" şeklinde olur. Allah'ın, bu ifâdesinin manası, "Yahudi ve Hıristiyanlara muhalif olan, onlardan yüz çevirmiş olan İbrahim'in dinine tâbi oluruz" şeklinde olur.⁴³⁰

Katâde'ye göre Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet etmek ve sünnet olmak da hanîflik kapsamındadır.⁴³¹ Ayrıca hanîf; muhlis, ittiba eden, hacca giden, istikâmette olan anlamlarına da gelir.⁴³²

Cahiliyyede sünnet olan ve hacceden kişiye hanîf denirken, cahiliyyeden sonra da hanîf Müslümanların ortak adı olmuştur. Hz. İbrahim de, babasının ve kavminin taptıklarından Allah'a yöneldiği için bu şekilde isimlendirilmiştir.⁴³³

Ebu'l-Âliye'ye göre hanîf, namazında Beytullah'a yönelen ve yol bulduğu takdirde de orada hacceden kişidir. Bunun aksini savunan Taberî'ye göre de; hanîflik, Hz. İbrahim'in dininde dosdoğru olmak ve dinine uymaktır. Taberî, hanîfliğin hac yapmak anlamına gelmediğini, aksi halde hac yapan müşrikleri de hanîf saymak gerekeceği görüşündedir. Ayrıca hanîfliğin sünnet olmak manasına gelmediğini, aksi halde Yahudiler gibi bütün sünnet olanların da hanîf olduğu iddia edilmiş olur ki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in hanîf olduğunu ve müşriklerden olmadığını âyette buyurarak bu görüşe imkân bırakmamıştır.⁴³⁴ "İbrahim ne Yahudi idi ne de Hıristiyanı fakat o, doğruya yönelmiş bir Müslümandı. Müşriklerden de değildi"⁴³⁵ buyurmuştur. O halde, Hanîflik Hz. İbrahim'e dininde tam uymaktır. Ona dininde uymayanlara "Hanîf" ismi verilmez. Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi başka isimler verilir.⁴³⁶

وَكِنَّا خُلِقْنَا إِذْ خُلِقْنَا حَنِيفًا بَيْنَنَا عَنْ كُلِّ دِينٍ.

"Ancak biz yaratıldığımızda, dinimiz her dinden hanîf yaratıldık."⁴³⁷

⁴²⁹ Nesefî, I, 133; Taberî, II, 592-595; Zemahşerî, I, 149; bkz., Şevkânî, I, 279; bkz., Bursevî, I, 241; bkz., Âlûsî, I, 394; Yazır, I, 505.

⁴³⁰ Râzî, III, 88-89; bkz., Mâverdî, I, 194.

⁴³¹ İbn Kesir, I, 262; Taberî, II, 593-594.

⁴³² Mâverdî, I, 194.

⁴³³ Sicistânî, 73; San'ânî, 141.

⁴³⁴ Taberî, II, 593-594.

⁴³⁵ Âli İmrân, 3/67.

⁴³⁶ Taberî, II, 594; bkz., Mâverdî, I, 194.

⁴³⁷ Zemahşerî, I, 149.

Netice olarak; Allah'ın bütün peygamberleri tarafından gösterilen ve tüm çağlardaki iyi insanların uyduğu evrensel bir yol olarak kısaca tanımlamak mümkündür.⁴³⁸

Kur'an'da ve hadislerde geçen hunefâ hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:

1. Hanîfler Yahudi ve Hıristiyan olmayan bir dinî gruptur.
2. Hanîfler dinî bir grup değildir ve belirli bir dinî sistemleri yoktur.
3. Hanîfler Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan etkilenmiş bir Arap hareketini temsil eder.
4. Hanîflik müstakil bir Arap hareketidir.
5. Hanîflik Sâbîilik'le sıkı bir ilişki içindedir.

İslâm öncesi dönemde hangi inanca mensup ve nasıl bir cemaat oldukları hususunda çeşitli görüşler ileri sürüldüğü kendini "hanîf" olarak niteleyen kişilerin varlığından şüphe yoktur. Ancak bu kişilerin, o dönemde bilinen iki önemli din olan Yahudilik ve Hıristiyanlığı benimsemedikleri, putperestliği reddettikleri ve tevhid inancına bağlı buldukları anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgiler de aynı doğrultudadır.⁴³⁹ Bu kişiler bir nevi fetret döneminin müslümanlarıdır.

⁴³⁸ Mevdûdî, I, 118-119.

⁴³⁹ Şaban Kuzgun, XVI, 36-37.

9. Bakara Sûresi 228. Âyet "قُرُوء" Kelimesi

{ قُرُوء } تمضي من حين الطلاق (جمع قرء بفتح القاف وهو الطهر أو الحيض قولان) وهذا في المدخول بهن أما غيرهن فلا عدة عليهن لقوله { فما لكم عليهن من عدة } وفي غير الآيسة والصغيرة فعدتهن ثلاثة أشهر والحوامل فعدتهن أن يضعن حملهن كما في سورة الطلاق والإماء فعدتهن قرءان بالسنة.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Kurû': "قُرُوء" mastarının cemisi olup, tuhr veya hayız anlamına geldiğine dair iki görüş vardır. Boşama vaktinden itibaren geçen (üç kur beklesinler). Bu (üç kur' bekleme emri) kendileriyle (nikâhlı bir şekilde) gerdeğe girilmiş (cima edilmiş) kadınlar içindir. Kendileriyle gerdeğe girilmemiş (cima edilmemiş) kadınlar ise iddet beklemesler. Nitekim âyette, "sizin o kadınların iddetlerini beklemeniz gerekmez" buyrulmuştur. Bu âyet iddetleri üç ay olan, (hayız görmeyen küçük kız ile (adetten kesilmiş) yaşlı kadın), Talak Sûresi'nde buyrulduğu gibi iddetleri çocuklarını doğurmaları ile (bitecek olan) hamile kadınlar ile iddetleri sünnet ile iki kar' olan cariyeler haricindeki kadınlar hakkında geçerlidir."*⁴⁴⁰

*"Boşama anından itibaren geçen zamanı kadın doğrular. Çünkü kadın fercinden sorumludur. Üç kur'un geçmesiyle kadının âdeti biter. İmam Mâlik, Şafii ve Ahmed b. Hanbel'in görüşleri "قُرُوء" kelimesinin "tuhr" anlamına geldiğidir. Hayız görmeyen kadınlar ise iddet beklemesler. Bu kadınlar; âdetten kesilip menopoz olmuş ileri yaştaki kadınlar, âdet görmeye başlamamış küçük kızlardır. Bunların iddeti, üç aydır. Hamile olanların iddetleri ise doğumlarını yapmaları ile biter. Âdet gören cariyelerin iddeti de sünnetle iki kur'dur."*⁴⁴¹

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ...

*"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*⁴⁴²

قُرُوء : فَعْلٌ veznindeki zarf olan قَرَأَ kelimesinin cemisidir (çoğuludur). Hayz (adet) ve tuhr (temizlik) gibi iki zıt anlama gelmektedir. Burada kastedilen iki temizlik arasındaki hayz müddeti ile, iki hayz arasındaki temizlik müddetidir.⁴⁴³ Bu kelime sadece bu âyette geçmektedir.⁴⁴⁴ Toplamak anlamına gelir. Kur'ân'ın ismi de harflerini bir araya

⁴⁴⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 36.

⁴⁴¹ Sâvî, I, 196-197.

⁴⁴² Bakara, 2/228.

⁴⁴³ İbn Manzûr, II, 3563; el-İsfahânî, 668; Mekkî b. Ebî Tâlib, 41.

⁴⁴⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 650.

topladığı için bu kelimedenden alınmıştır. Ayrıca vakit anlamına da gelir. Belli bir şeyin belli bir vakitte mutad olarak gelmesi için kullanılır.⁴⁴⁵

Kurû' kelimesi ezdattan⁴⁴⁶ olup, Ebû Ubeyde'nin kavline göre; kur' Hicaz lügatinde "tuhr," Irak lügatinde ise "hayz" anlamında kullanılan müşterek bir lafızdır.⁴⁴⁷ Kar' bir şeyden başka bir şeye çıkmaktır. Kadının da; hayızdan tuhra, tuhrdan hayza çıkmasıdır. Kur' vakittir. Hayz ve tuhr belli vakitlerde gelmektedir. Allah Rasûlü istiha-zeli bir kadın için "kur' günlerinde namaz kılmaz" buyurmaktadır.⁴⁴⁸

Diğer Tefsirlerde : Kurû': Hem tuhr (temizlik) hem de hayz (adet) anlamlarına gelir. Ashâb-ı Kirâm bu konuda birçok görüş belirtmiş, birçok rivayet nakletmiş, Arap şiirinden delil getirilmiş; ancak kesin bir sonuca varılıp ittifak sağlanamamıştır.⁴⁴⁹ İmam Malik ve Şâfiî, bunu tuhr ile tefsir etmişlerdir.⁴⁵⁰ "Hayızlı olduğun günlerde namazı bırak"⁴⁵¹ hadisine binaen hayız anlamındadır. Yine, Ebu Davud ve Tirmizî ve Hz. Âişe'den rivayet olunan, "cariyenin talâkı iki talâk, iddeti de iki hayızdır"⁴⁵² hadisi de buna işaret eder. Burada iki tuhr dememiştir. "Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır"⁴⁵³ âyetinde aylar "tuhr"un yerine değil, "hayz"ın yerine konulmuştur. İddetten maksat rahmin beraetidir. Rahimler tuhr ile değil hayız ile berî olur. Bunun için cariye-nin istibrası hayız ile olur.⁴⁵⁴ Raşit halifeler, Abdullah'lar (abadile) Übeyy b. Kab, Muaz b. Cebel, Ebüdderda, Ubâde b. es-Sâmit, Zeyd b. Sâbit, Ebu Musa el-Eş'arî ve Ma'bed el-Cühenî hazretlerinin görüşleri de budur. Buna göre hür ve bâliğe olan boşanmış kadınlar tam üç âdet görünceye kadar kendilerini tutup bekleyeceklerdir.⁴⁵⁵ Bu konuyla ilgili bir Arap şiirindeki sözler "kurû'" kelimesinin "hayız" anlamına geldiğini vurgulamaktadır:

⁴⁴⁵ Bkz., Mâverdî, I, 291.

⁴⁴⁶ Ezdat: Tam kelime karşılığı "zıtlar" demektir. İki zıt anlama gelmesine rağmen aynı lafızla ifade edilen kelimelerdir.

⁴⁴⁷ Zeki Yıldırım, *Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîri'ndeki Fıkıh Usûlü Uygulaması*, (Doktora Tezi), Erzurum 1997, 187.

⁴⁴⁸ Sicistânî, 163; San'ânî, 259-260.

⁴⁴⁹ Bkz., İbn Kesîr, I, 382-384; bkz., Şevkânî, I, 409-412; Mâverdî, I, 291; bkz., Bursevî, I, 353; Mahlûf, 26; Çantay, I, 61.

⁴⁵⁰ Yazır, II, 115-116; bkz., Âlûsî, II, 131-133.

⁴⁵¹ Ali b. Ömer ed-Dârakutnî, *Sünenü'd-Dârakutnî*, (thk. Şuaybü'l-Arnâvût), (1. bsk.), Messesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, I, 394.

⁴⁵² Ebû Dâvûd, Talâk, 6.

⁴⁵³ Talâk, 65/4.

⁴⁵⁴ Bkz., Nesefî, I, 189; Zemahşerî, I, 207-208; bkz., Âlûsî, II, 131-133.

⁴⁵⁵ Yazır, II, 115-116; bkz., Âlûsî, II, 131-133.

لَمَّا ضَاعَ فِيهَا مِنْ قُرْوٍ نَسَانِكَا.

“O aylarda zâyi olan kadınlarının hayızlarıdır.”⁴⁵⁶

Taberî de bu kelimenin Arapça’da asıl manasının; "belli bir vakitte gelmesi mutat olan bir şeyin gelme vakti; gitmesi mutat olan bir şeyin de gitme vakti" olduğundan, hem âdet görme hem de âdetten temizlenme manalarında tefsir edilmeye müsait olduğu görüşündedir.⁴⁵⁷

Fakihler, bu âyetin tefsirinde farklı görüşler beyan etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas, Ebu Musa Eş'ari, İbn Mesud ve diğer bazı sahabîlerin de görüşünden yola çıkan Hanefî fakihlere göre; “kur” kelimesi “hayız” demek olup; kocca, karısı üçüncü âdetinden temizlenene kadar onunla tekrar birleşme hakkına sahiptir. Yine Hz. Aişe, İbn Ömer ve Zeyd b. Sabit’in görüşü ışığında hareket eden Şafiî ve Mâlîki fakihleri ise; “kur” kelimesinin “tuhr” anlamına geldiğini; dolayısıyla kocanın, karısının üçüncü âdet kanamasını görünceye dek tekrar birleşme hakkına sahip olduğu görüşündedirler.⁴⁵⁸ Bu görüş farklılığının doğal neticesi de iddet müddetinin; Şafiî’ye göre en kısa, Ebu Hanîfe ve O’nun görüşünde olanlara göre ise, en uzun süre olmasıdır.⁴⁵⁹

Kanaatimizce “kurû” kelimesinin hayz ve temizlik gibi iki zıt anlama gelmesi ve neticede beklenilecek zamanı değiştirmesi görüş belirtmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak, kocanın dönme kararını kadının (üçüncü âdeti devam ederken), yani kadınla cinsel ilişki imkânının olmadığı ve daha az ilgi duyulduğu bir zamanda alması erkeğin niyetinin daha ciddi olduğunu göstermektedir. Ayrıca yukarıda zikredilen Hadis-i Şeriflerde Allah Resulü’nün hayz için “kar” kelimesini kullanmış olması da; bu kelimeye “hayz (âdet)” anlamının verilmesinin daha tutarlı olacağına işaret etmektedir.

Türkçe’de de etap anlamında “kur” kelimesi kullanılmaktadır.

⁴⁵⁶ Zemahşerî, I, 207-208.

⁴⁵⁷ Taberî, III, 87-104.

⁴⁵⁸ Bkz., Râzî, VI, 95-98; Mevdûdî, I, 178; bkz., Bursevî, I, 353; bkz., el-Cessâs Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur’ân I-III*, (4. bsk.), (thk. Abdü’s-Selâm Muhammed Ali Şâhîn), Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut t.y., I, 440-447.

⁴⁵⁹ Bkz., Râzî, VI, 95-98.

10. Bakara Sûresi 248. Âyet “التَّابُوتُ” Kelimesi

{ التَّابُوتُ } الصندوق كان فيه صور الأنبياء أنزله الله على آدم واستمر إليهم فغلبهم العمالقة عليه وأخذوه وكانوا يستفتحون به على عدوهم ويقدمونه في القتال ويسكنون إليه.

Celâleyn Tefsiri'nde : Tâbût : “Allah Teâlâ'nın Hz. Adem'e indirdiği, içerisinde nebilerin sûretlerinin bulunduğu, Amelikalılar'ın kendilerine galip gelip de onu alıncaya kadar İsrailoğulları'nın elinde kalan, kendisiyle düşmanlarına karşı fetih istenen, savaşta önlerine koyup, kendisiyle sükûnete erdikleri sandıktır.”⁴⁶⁰

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ.

“Peygamberleri onlara: Onun hükümdarlığının alâmeti, Tâbût'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tâbût'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa ve Harun hanedanlarının miraslarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir alâmet vardır, dedi.”⁴⁶¹

التَّابُوتُ فَاعُولُ vezninde özel isimdir. Sandık, kutu gibi anlamlara gelir. Ağaçtan yapılmış, içinde hikmet bulunan ahşap bir sandıktır. Tâbût ismi verilmesinin sebebini Hz. Ömer “ilim dolu bir sandıktır” diyerek açıklar.⁴⁶² Bu sandık Hz. Musa'nın (a.s.) emriyle yapılmış ve içine de Ahd'in (Tevrat'ın) vahyi konulmuştur.⁴⁶³ Yani, Tevrat sandığıdır.⁴⁶⁴ İki âyette zikredilir.⁴⁶⁵

Tâbût, sandık demektir. Bununla birlikte müracaat demek olan "tevb" maddesinden mübalağa sığıması (kipi) olması bakımından dönüp dolaşıp gelinecek olan herkesin dönüş yeri meâlinde bir anlam da ifade eder. Bu tâbûtta maksat da Tevrat sandığıdır ki Hz. Musa'dan sonra İsrail oğullarının isyanıyla ellerinden çıkmış, (Allah tarafından) kaldırılmıştı.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 40; Zemahşerî, I, 224; Çantay, I, 68.

⁴⁶¹ Bakara, 2/248.

⁴⁶² İsfahânî, 162.

⁴⁶³ Ahmed Muhtâr Ömer, 109.

⁴⁶⁴ Mahlûf, 28; Huzayrî, 18.

⁴⁶⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 183.

⁴⁶⁶ Şevkânî, I, 454; Yazır, II, 155-156; Râzî, VI, 190-191.

“İbrânîce’de “aron ha-kodeş” denilen bu sandık, Eski Ahid’de “ahid sandığı” “şahadet sandığı” “Tanrı’nın sandığı” gibi muhtelif isimlerle anılmakta, Kur’an’da tâbût diye geçmektedir. Arapça’da ise tâbûtü’l-ahd denilmektedir.” Bir başka kavle göre “Allah ile İsrâiloğulları arasındaki ahdin sembolü olan, on emirin yazılı bulunduğu levhaların muhafaza edildiği sandıktır.”

Kitâb-ı Mukaddes’e göre ahid sandığının akasya ağacından, uzunluğu iki buçuk, eni ve yüksekliği birer buçuk arşın olarak yapılması, içi ve dışının altınla kaplanması, iki uzun kenarına ikişer altın halka konulması, bunlara akasya ağacından yapılmış ve altınla kaplanmış birer kol takılması emredilmiştir. Ayrıca halis altından ince bir levha ile sandığın örtülmesi, altından yapılmış kanatlı iki kerrûbî (melek) tasvirini bu kapağın iki tarafında yer verilmesi, bu sandığa on emirin yazılı bulunduğu levhaların (şahadet levhaları) konulması; ayrıca bir çadırın kurulup, sandığın çadırdaki özel yerine konulup, bir perde ile de saklanması da verilen emirler arasındadır.⁴⁶⁷

Tâbût ismiyle anılan sandık; şimşar ağacından, üç zira boyunda, iki zira eninde, altınla kaplanmıştı. Hz. Adem’in yanındaydı. İçerisinde peygamberlerin tamamının sûretleri vardı. Ayrıca Hz. Muhammed’in, evinin, ashâbının, aralarında namaz kılışının sûretleri vardı. Sonra Hz. Adem’in zürriyetinde Hz. Musa’ya varıncaya kadar nesilden nesile miras kaldı. Hz. Musa da o sandığın içine Tevrât’ı, kırılan levhaların kalanını koyuyordu. Hz. Musa’dan sonra İsrailoğulları aldı. Bir hususta muhakeme olacakları zaman buna müracaat ederler, aralarında hâkim olurdu. Savaşa çıktıklarında önlerine koyarlar, melekler de sandığı savaşanların başları üzerinde taşırlardı. Savaşa başlarlar, sayhayı duyduklarında ise zaferi elde ederlerdi. Peygamberleri ölünce de Allah Teâlâ onlara, fesat çıkardıkları için Amalikalıları musallat etmiştir. Onlar da sandığı ele geçirmişlerdir. Amalikalılar o sandığı tuvalet olarak kullanmaya başlayınca Allah Teâlâ Tâlût’u melik olarak göndermeyi murat etmiş ve onlara bir bela musallat etmiştir. Sandığın yanında işeyen herkes basür hastalığıyla imtihan edilmiştir. Bu hal, ülkelerinden beş belde çıkıncaya kadar sürdü. Sandıktan korkuları artınca, onu boş bir araziye bıraktılar. Diğer bazı tefsirlerde bu sandığı iki öküze yükletip bıraktıklarından da bahsedilir. Derken melekler sandığı alıp Tâlût’a getirdiler.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ Abdurrahman Küçük, “Ahid Sandığı”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 535.

⁴⁶⁸ Sâvî, I, 214; Yazır, II, 155-156; Râzî, VI, 190-191; Bursevî, I, 385; bkz., Âlûsî, II, 167-168.

Diğer Tefsirlerde : Tâbût : Ebatı 2x3 zira olan,⁴⁶⁹ Hz. Musa ve hanımının zamanından bu yana babadan oğula geçen,⁴⁷⁰ Hz. Musa ve Hz. Harun'un evinin kutsal emanetlerini ihtiva eden⁴⁷¹ ve İsrailoğulları'nın elinde bulunan bir sandıktır. Bu sandığın içinde Hz. Musanın asası, levhaların parçaları, Tevrat veya Tevratın orjinal nüshası veya bir bölümü,⁴⁷² nesillerin atalarına çölde lütfettiği nimetler için Allah'a şükretmelerini sağlamak üzere bir şişe kudret helvası,⁴⁷³ takunyalar ve Allah yolunda cihad etme emrinin bulunduğu konusunda da rivayetler vardır.⁴⁷⁴

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre; Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın vefatından sonra, İsrailoğulları'na kızdığı için, tâbûtu göğe çekip, onlardan almıştır. Tâbûtu, melekler ve öküzler taşımamış; tâbût, gökten yere inmiş, melek onu korumuş ve İsrailoğulları da o Tâbût'un, Tâlût'un yanına inişini seyretmişlerdir.⁴⁷⁵

Başka bir rivayette de; tâbûtun Hz. Musa'nın annesine indirildiği, Hz. Musa'yı içine koyup denize bıraktığı, İsrailoğulları da bozulana kadar yanlarında kalıp, kendilerine uğur getiren bir sandıktır.⁴⁷⁶

Ahid sandığı Hz. Mûsâ'dan sonra Hz. Hârûn'un yanında kalmış, İsrailoğulları tarafından korunmuş, bir ara Filistîler'in⁴⁷⁷ eline geçmiş, Tâlût zamanında ise geri alınmıştır. Bu sandık Hz. Dâvûd tarafından sarayda muhafaza edilmiş, Süleyman ise onu mâbedin "kudsü'l-akdes" denilen bölümüne yerleştirerek korumaya devam etmiştir. Ancak sandığı açtırdığında içinde sadece iki taş levha bulunduğu görülmüştür. Buhtunnasr, mâbedi tahrip ettikten sonra ahid sandığı kaybolmuş ve bir daha da sandıkla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Günümüzde Yahudiler, Tevrat tomarlarının muhafaza edildiği dolaba ismini aldığı sandıkla aynı ismi vererek ahid sandığı demektedir ve Tevrat'a gösterdikleri saygıyı bu dolaba da gösterdikleri bilinmektedir. Hıristiyanlık'ta da ahid sandığı, kilise babaları tarafından Hz. İsa'nın sembolü olarak yorumlanmaktadır.⁴⁷⁸

⁴⁶⁹ Mâverdî, I, 315.

⁴⁷⁰ Bkz., Taberî, IV, 457-467.

⁴⁷¹ Mevdûdî, I, 194-195.

⁴⁷² Bkz., Taberî, IV, 457-467; Râzî, VI, 190-191; Mevdûdî, I, 194-195.

⁴⁷³ Mevdûdî, I, 194-195.

⁴⁷⁴ Bkz., Taberî, IV, 457-467.

⁴⁷⁵ Râzî, VI, 190-191.

⁴⁷⁶ Âlûsî, II, 168.

⁴⁷⁷ Günümüzde yaşayan Filistinliler'in ataları geçmişte Filistîler adıyla anılmaktadır.

⁴⁷⁸ Abdurrahman Küçük, "Ahid Sandığı", I, 535.

3.3. ÂLİ İMRÂN SÛRESİ

1. Âli İmrân Sûresi 118. Âyet “بِطَانَةٍ” Kelimesi

{ بِطَانَةٍ } أَصْفِيَاءُ تَطَّلَعُونَ عَلَيَّ سِرِّكُمْ.

*Celâleyn Tefsiri’nde : Bitâne : “Sırrınıza muttali kıldığınız seçkin dostlar.”*⁴⁷⁹

*أَصْفِيَاءُ, “kişinin sırlarına muttali olduğu için elbisenin astarına benzetilmiştir.”*⁴⁸⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِّن دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خِيَالًا وَدُؤًا مَا عَنْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ
وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِن كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ.

“Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten, kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, âyetlerimizi size açıklamış bulunuyoruz.”⁴⁸¹

بِطَانَةٍ فعالة vezninde olup, elbisenin içi, astar kısmı, elbisenin sırt değil de göğüs veya ön kısmı gibi anlamlara gelir.⁴⁸² Kişi, mahrem (özel) işlerini paylaştığı⁴⁸³ için elbisenin astarından istiâre olarak sırdaş, yoldaş manalarında kullanılır.⁴⁸⁴ Bu sîga ile sadece bu âyette geçmektedir.⁴⁸⁵

Diğer Tefsirlerde : Bitâne : Kişinin sırdaşı ve yoldaşı, sıkı dostu, can yoldaşı, seçkin dostudur. Bitâne esasında elbisenin iç yüzündeki astar demektir. Bu sebeple bir kimsenin sırlarına vâkıf olan dostuna da "bitâne" denilir.⁴⁸⁶ Aynı zamanda sizden olmayıp da içinize giren dostlar anlamına da gelir.⁴⁸⁷

Ebu Hatîm, Esmâî'den rivayetle kelimenin aslının, dış yüzün tersi olan "batn", "karın" kelimesi olduğunu ve elbisenin asdarına da bu sebeple “bitâne” denildiğini söy-

⁴⁷⁹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 65.

⁴⁸⁰ Bkz., Sâvî, I, 314.

⁴⁸¹ Âli İmrân, 3/118.

⁴⁸² İbn Manzûr, I, 305.

⁴⁸³ Mahlûf, 40.

⁴⁸⁴ el-İsfahânî, 131.

⁴⁸⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 152.

⁴⁸⁶ Zemahşerî, I, 310; Yazır, II, 460; İbn Kesîr, I, 554; bkz., Âlûsî, IV, 37; Taberî, V, 708; Sicistânî, 47; Çantay, I, 103; San'ânî, 112; Neseî, I, 285; bkz., Bursevî, II, 85.

⁴⁸⁷ Sicistânî, 47.

ler. Netice olarak; kişinin kendisine yaklaştırmayı, sırdaşı edindiği kimseye ona olan yakınlıkta neredeyse onun karnı gibi olup, onunla içli dışlı olduğu kimsedir.⁴⁸⁸

وَهُمْ خُلَصَائِي كُلُّهُمْ وَبِطَانَتِي وَهُمْ عَيْبَتِي مِنْ دُونِ كُلِّ قَرِيبٍ

“Onların hepsi benim can ciğer dostlarım,
Her yakınım açamadığım ayıplarımı bilen sırdaşlarım.”⁴⁸⁹

2. Âli İmrân Sûresi 118. Âyet “خَبَالٌ” Kelimesi

{ لَا يَأْتُونَكُمْ خَبَالًا } أَي لَا يَقْصِرُونَ لَكُمْ فِي الْفَسَادِ.

Celâleyn Tefsiri’nde : “Habâl : Sizin için fesat çıkarmakta kusur etmezler.”⁴⁹⁰

“Fesat çıkarma konusunda hiç kusur etmezler. Bilakis bu, onların işidir.”⁴⁹¹

خَبَالًا : فَعَالٌ vezninde mastar olup; fesâd, şer ve sıkıntı veren şey anlamındadır.⁴⁹²

Akla, fikre tesir eden delilik ve hastalıktır. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v) bir hadislerinde “Sarhoşluk veren her şey haramdır. Kim sarhoşluk veren bir içkiyi içerse (cehennemde) o kişiye “tîneti’l-hibâl” içirmesi Allah Teâlâ üzerine bir haktır” buyurmuş; “tîneti’l-hibâl nedir ey Allah’ın Resûlü?” sorusu üzerine, “cehennem ehlinin teri ya da onların bedenlerinden akan kan ve irindir” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁹³ Uman lüğatinde olup, “azgınlık” manasındadır.⁴⁹⁴ Bu sîga ile iki âyette geçmektedir.⁴⁹⁵

Diğer Tefsirlerde : Habâl : Aslında insanın katıldığı fesattır. Hastalık ve delilik gibi bıraktığı ızdıraptır. Mutlak anlamda fesat olarak kullanılır.⁴⁹⁶ Buna göre âyetten fesat ve şerde, dininizi fesat ve zarara uğratma hususunda hiç kusur etmezler manası çıkmaktadır.⁴⁹⁷ Bilakis sizin zararınız için gayret gösterirler.⁴⁹⁸

⁴⁸⁸ Bkz., Râzî, VIII, 215-216; bkz., Şevkânî, I, 614; Mâverdî, I, 419.

⁴⁸⁹ Bkz., Şevkânî, I, 614.

⁴⁹⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 65; Huzayrî, 25.

⁴⁹¹ Bkz., Sâvî, I, 314.

⁴⁹² İbn Manzûr, II, 1096; Ahmed Muhtâr Ömer, 160.

⁴⁹³ Müslim, Eşribe, 72.

⁴⁹⁴ Süyûtî, el-İtkân, I, 361.

⁴⁹⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 278.

⁴⁹⁶ Bkz., Âlûsî, IV, 38.

⁴⁹⁷ İbn Kesîr, I, 554; Zemahşerî, I, 311; Mâverdî, I, 419; Çantay, I, 103; San’ânî, 154; Nesefî, I, 286; Yazır, II, 460; Mâverdî, I, 419; bkz., Râzî, VIII, 217; bkz., Şevkânî, I, 615; bkz., Bursevî, II, 85; bkz., Âlûsî, IV, 38.

Evs ve Hazrec kabileleri müslüman olmalarından önce Yahudilerle dostça ilişkiler içindeydiler ve İslâm'ı kabul ettikten sonra da bu dostane ilişkilerine devam ettiler. Müslümanların bu samimi tavırlarına rağmen, Hz. Peygamber'e ve getirdiklerine düşman olan Yahudiler, müslüman olmuş hiç kimseye dostluk göstermediler. İçlerindeki bu kine rağmen dışta Ensar'a dostmuş gibi görünerek müslümanlara olan azılı düşmanlıklarını hep gizlediler. Onlar, zahiren gösterdikleri dostluktan yararlanarak müslüman topluluğunda ayrılık ve karışıklık çıkarmaya uğraşıyorlardı. Bunun yanında Müslüman topluluğun sınırlarını öğrenip, hem onlara karşı haince planlar kuruyor hem de düşmanlara açıklamayı ihmal etmiyorlardı. Bu nedenle Allah, bu tip insanlara güvenmemeleri için müslümanları uyarmaktadır.⁴⁹⁹

3.4. NİSÂ' SÛRESİ

1. Nisâ' Sûresi 12. Âyet "كَلَالَةٌ" Kelimesi

{ كَلَالَةٌ } اي لا والد له ولا ولد.

Celâleyn Tefsiri'nde : Kelâle : "Babası ve çocuğu olmayan kişi."⁵⁰⁰

"Hem mirasçısı (babası, oğlu vs.) olmayan (tercih edilen tefsir budur), hem de mirasçısı olmayana mirasçı olan kişidir."⁵⁰¹

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ ...

"Eğer bir erkek veya kadının, anababası ve çocukları bulunmadığı halde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, her birine altıda bir düşer."⁵⁰²

كَلَالَةٌ : فعالة vezninde mastardır. Zayıflık sebebiyle kuvvetin gitmesidir. Çocuğu ve babası olmayan kişidir. Leys'e göre babası ve çocuğu olmayan herkes kelâledir. Aynı zamanda kendisine miras kalan zevi'l-erhâm (yakın akraba) cinsinden herkes

⁴⁹⁸ Bkz., Âlûsî, IV, 38.

⁴⁹⁹ Mevdûdî, I, 288.

⁵⁰⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 79; Huzayrî, 29; Çantay, I, 120.

⁵⁰¹ Bkz., Sâvî, I, 368.

⁵⁰² Nisâ, 4/12.

kelâledir.⁵⁰³ Mirasta hem ölene, hem de ölenin çocuk ve babasının dışındakilere verilen isimdir.⁵⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir.⁵⁰⁵

Diğer Tefsirlerde : *Kelâle* : **كَلِيل** kelimesinden türemiştir. Başı çevreleyen şey anlamına gelir. Burada “kelâle”den maksat mirasçısı usulünden (baba, dede...) ve fûrusundan (oğul, oğlun oğlu...) olmayıp yakın akrabalarından olan kişidir. Yine başka rivayetlerde “*çocuğu ve babası olmayan kişi kelâledir*” tanımı yer almıştır.⁵⁰⁶ Arkasında çocuk ve baba bırakmamış kişiye itlak olunur.⁵⁰⁷ Aslında **كَلال** anlamında mastardır. Bu da bitkinlikten kuvvetin gitmesi anlamındadır.⁵⁰⁸

Çocuğu ya da babası olmayan veya hem babası hem de çocuğu olmayan kişidir. Ayrıca bu ismin; ölmüş olan kişiyi, ölenin hayatta olan varisini, hem ölmüş kişiyi hem de onun hayatta kalan varisini ifade ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir.⁵⁰⁹

فَأَلَيْتُ لَا أَرْتِي لَهَا مِنْ كَلَالَةٍ.

“(Göçüp) gidiyorum (bu dünyadan), malımı bırakacak bir mirasçım bile yok.”⁵¹⁰

Kelâle; usul ve fûru zincirini oluşturan soy direğinin dışında bulunan akrabalık demektir. Bu kelime, aslında yorulup kuvvetten düşmek veya etraftan kuşatılmak manalarına bir mastar olup birincisinde kelâl (zayıflık), ikincide iklîl (taç) ile aralarında ilişki vardır. Bu yakınlık baba ve çocuk yakınlığına oranla zayıf veya onun başını yahut etrafını sarmış bulunduğundan bu isim ile adlandırılmıştır.⁵¹¹

Müfessir Râzî; Hz. Ebu Bekir'in kelâlenin, ölenin ebeveyni ile çocukları dışındaki akrabalarından olduğu görüşünü ve bu görüşün en doğru görüş olduğunu bildirir. Hz. Ömer de kelâlenin çocuklardan başkası olduğunu söylerken, Hz. Ebu Bekir'e muhalif bir görüş belirttiği için utandığını söyler.⁵¹²

⁵⁰³ İbn Manzûr, V, 3918; Ahmed Muhtâr Ömer, 396.

⁵⁰⁴ el-İsfahânî, 719-720; el-Cürcânî, 266.

⁵⁰⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 721.

⁵⁰⁶ İbn Kesîr, II, 644; bkz., Şevkânî, I, 697-698; Mâverdî, I, 461; bkz., Âlûsî, IV, 230; Sicistânî, 166; bkz., San'ânî, 263; Taberî, VI, 475.

⁵⁰⁷ Zemahşerî, I, 372; Neseî, I, 338; bkz., Şevkânî, I, 697-698; bkz., Bursevî, II, 175; bkz., Âlûsî, IV, 229; Mahlûf, 47; Mekkî b. Ebî Tâlib, 58; San'ânî, 263.

⁵⁰⁸ Zemahşerî, I, 372; Neseî, I, 338; bkz., Şevkânî, I, 697-698; bkz., Bursevî, II, 175; bkz., Âlûsî, IV, 229.

⁵⁰⁹ Mâverdî, I, 460-461.

⁵¹⁰ Zemahşerî, I, 372.

⁵¹¹ Yazır, II, 587.

⁵¹² Bkz., Râzî, IX, 229-231.

Elmalılı da Râzî gibi, bu konudaki görüşlerin en isabetlisinin Hz. Ebu Bekir'in görüşü olduğunu söyler. Buna göre kelâle; anne, baba ve çocuklardan başkasıdır. Hz. Ömer ise kelâlenin, baba ve çocuklardan başkası olduğu görüşündedir.⁵¹³

Celâleyn Tefsiri'nde ise "kelâle"nin, babası ve çocuğu olmadığı halde ölen kişinin kendisi olduğu görüşü benimsenmiştir. Bunun sebebi ise ayetin kendisine miras kalanın payını belirtip, miras bırakanın durumunu belirtmemiş olmasıdır.

2. Nisâ' Sûresi 25. Âyet "الْعَنْتَ" Kelimesi

{ الْعَنْتَ } { الزنا واصله المشقة سمي به الزنا لأنه سببها بالحد في الدنيا والعقوبة في الآخرة. }

*Celâleyn Tefsiri'nde : Anet : "Aslında meşakkat anlamında olmakla birlikte burada zina diye isimlendirilmiştir. Çünkü zina, dünyada haddin vurulmasına, ahirette ise, ukubete yani ceza verilmesine sebeptir."*⁵¹⁴

"Anet" kelimesinin ilk anlamının zorlamadan sonra kırmak, ikincisinin ise meşakkat olduğu, sonra da insanın çektiği bütün sıkıntılar için kullanıldığı; ahiretteki cezanın da, hadlerin esnekliğinden dolayı dünyada had uygulanmamışsa cereyan edeceği söylenmiştir.⁵¹⁵

ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنْتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

*"Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*⁵¹⁶

الْعَنْتَ : **فَعَلَ** vezninde mastardır. Meşakkat, zorluk, insanın sıkıntıyla muhatap olması, günahın ve zinanın vukû bulması gibi anlamlara gelir.⁵¹⁷ Ayrıca korku, helâk olma manaları verilir.⁵¹⁸ Bu kelime Huzeyl lügatinden olup, "günah" manasındadır.⁵¹⁹ Sadece bu âyette geçmektedir.⁵²⁰

⁵¹³ Yazır, II, 588.

⁵¹⁴ el-Mahallî, es-Süyûtî, 82.

⁵¹⁵ Bkz., Sâvî, I, 379.

⁵¹⁶ Nisâ, 4/25.

⁵¹⁷ İbn Manzûr, IV, 3120; Mahlûf, 49; Sicistânî, 140; San'ânî, 229.

⁵¹⁸ el-İsfahânî, Ragıb, 589; Sicistânî, 140; San'ânî, 229.

⁵¹⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 357.

⁵²⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 601.

Diğer Tefsirlerde : *Anet* : Zina yapmak, günaha girmek gibi insana sıkıntı verecek şeylerdir.⁵²¹ “Anet”in aslı, zorlamadan sonra kemiğin kırılmasıdır. Her meşakkat ve zarardan istiâredir. İbn Abbas’ın rivayetine göre; “helak sebebi olduğu için;”⁵²² dünyada had cezası ile, ahirette de azap ile cezalandırıldığı için meşakkattir.⁵²³

Dolayısıyla “cariye ile evlenme izninin” insanların şehveti üstün gelmesi sebebiyle bozulma, günaha girme, zina tehlikesine düşme korkusu bulunanlar hakkında olduğu, aşılın sınıırın da, din veya dünya hususundaki şiddetli zarar olduğu söylenmiştir.⁵²⁴ Âyette geçen, "anet" kelimesi, çok şiddetli ve büyük bir zarar anlamına gelip, âlimler, bu ifâdenin cariyelerle evlenme hususunda olduğunda ittifak ederken, müfessirlerin bu hususta şu iki görüşleri vardır:

1- “Çok şiddetli şehvet hissi ve cinsî münasebette bulunma arzusu, çoğu kez insanı zinaya sevkeder. Böylece insan, dünyada zina cezasına, ahirette de büyük bir azaba müstehak olur ki işte "anet" budur.

2- Bu şiddetli şehvet hissi ve cinsî münasebette bulunma arzusu, insanı bazan şiddetli hastalıklara götürür. Meselâ, kadınlarda bu duygu, rahmin boğulup daralmasına, erkeklerde de kasık ve sırt ağrılarına sebebiyet verir. Âlimlerin çoğu, anet kelimesine birinci manayı vermişlerdir. Çünkü Kur’ân’ın beyanına bu daha uygundur.”⁵²⁵

Celâleyn Tefsiri’nde de birinci görüş tercih edilmiştir.

3.5. EN’ÂM SÜRESİ (151. Âyet “إِمْلَاقٌ” Kelimesi)

{ إِمْلَاقٌ } فقر تخافونه.

Celâleyn Tefsiri’nde : *İmlak*: “Korktuğunuz fakirlik (fakir olma korkusuyla).”⁵²⁶

“İmlak; fakirlik, iflas ve ifsada hamlolunur. Burada ise fakirlik murat edilmiştir.”⁵²⁷

...وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِّنْ إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ...

⁵²¹ İbn Kesir, II, 670; bkz., Âlûsî, V, 12; Huzayrî, 31; Çantay, I, 125.

⁵²² Zemahşerî, I, 384; Neseî, I, 350; bkz., Şevkânî, II, 724; bkz., Âlûsî, V, 12.

⁵²³ Bursevî, II, 191; bkz., Âlûsî, V, 12.

⁵²⁴ Bkz., Mâverdî, I, 473; Yazır, II, 606.

⁵²⁵ Bkz., Râzî, X, 66.

⁵²⁶ el-Mahallî, es-Süyûtî, 148; Mahlûf, 81; Çantay, I, 211.

⁵²⁷ Sâvî, I, 633; Mekki b. Ebî Tâlib, 81; Huzayrî, 54; Sicistânî, 34; San’ânî, 94.

“...Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz...”⁵²⁸

إِمْلَاق : **إِفْعَال** veyninde mastar olup fakirlik anlamındadır.⁵²⁹ İhtiyacı kadarını bırakana kadar tüm malını harcama, bazen muhtaç olacak kadar çok harcama yapma manalarında da kullanılır. Aynı zamanda hiçbir şeyi olmayan kişi için de bu tabir kullanılır.⁵³⁰ Lahm lügatinden olup, “açlık” manasındadır.⁵³¹ Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde zikredilmiştir.⁵³²

Diğer Tefsirlerde : Fakir olma, besleyememe, onların rızıklarını temin edememe korkusu sebebiyle.⁵³³ İmlakla aynı kökten gelen Melak; iflas eden kişinin borcunu geciktirmesi umuduyla zengini ikna etmek için yalakalık yapmasıdır. Dolayısıyla imlak ile melak arasında fark olsa da anlamları birbirine yakındır.⁵³⁴ İmlak, bakmakla yükümlü olduğu kişilere karşı yokluk sebebiyle bu sorumluluğunu yerine getirememektir.⁵³⁵

Arapların bir kısmı cahiliyye döneminde, fakirlik endişesi, bazıları da kıskançlıktan dolayı kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı. Fakat fakirlik korkusu, bunun için daha umûmî olan bir sebep idi. Allah Teâlâ bu endişenin yersiz olduğunu, “sizi de onları da rızıklandıran biziz”⁵³⁶ âyetiyle beyan etmiştir. Babanın ve çocuğunun rızkının kefilisi Allah Teâlâdır. Yine ana-babaya da dünyaya gelen çocuklarının hayatta kalması için çaba göstermeleri ve onun rızkı hususunda Allah'a tevekkül etmeleri gerekir. Zaten bu âyet de bu izahatları teyit edercesine kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi yasaklamaktır.⁵³⁷

⁵²⁸ En’âm, 6/151.

⁵²⁹ İbn Manzûr, VI, 4265; Ahmed Muhtâr Ömer, 426.

⁵³⁰ İbn Manzûr, VI, 4265.

⁵³¹ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 361.

⁵³² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 769.

⁵³³ Zemahşerî, II, 61; Neseî, I, 547; bkz., Âlûsî, VIII, 54; İbn Kesîr, II, 1097; Yazır, III, 602; bkz., Bursevî, III, 117-118.

⁵³⁴ Mâverdî, II, 185-186.

⁵³⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Fürûku’l-Lügaviyye*, (thk. Muhammed İbrâhîm Selîm), Dâru’l- İlmi ve’s-Sekâfe, Kahire t.y., 178.

⁵³⁶ En’âm, 6/151.

⁵³⁷ Bkz., Râzî, XIII, 245; bkz., Şevkânî, II, 250.

3.6. A'RÂF SÛRESİ

1. A'râf Sûresi 54. Âyet "العَرْش" Kelimesi

{ استوى على العرش } هو في اللغة : سرير الملك استواء يليق به.

Celâleyn Tefsiri'nde : *Arş*: "Sözlükte; melikin şanına yaraşır bir şekilde istivâ ettiği tahtıdır."⁵³⁸ Âyette ise, Allah Teâlâ'nın şanına yaraşır bir manada arşa kurulmasıdır.⁵³⁹

İnsanlara göre çok yüce olduğu üzerine binebilecekleri bir şey olmadığından "arş" ismi verilmiştir. Burada arşın; bütün cisimleri kuşatan ve üstünde olan nurani bir cisim olduğu kastı vardır.⁵⁴⁰

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ...

"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ edenidir..."⁵⁴¹

العَرْش فَعْل : vezninde zat ismidir. Yükseklik, yüksek şey ve yüksek mekân, saltanat tahtı, ev, tavan ve tavanı olan şey, kadınların hevdecine (deve üzerinde konulan, içinde yolculuk yapmaya imkân veren kabin gibi korunaklı bir yapı) benzeyen görkemli eşya gibi anlamlara gelir. Ayrıca gücü temsil ettiği için sultan meclisine de arş denilmiştir.⁵⁴² Ayağın parmaklara doğru uzanan tümsek kısmı da bu anlamdadır.⁵⁴³ Allah Teâlâ Kur'ân'da Sebe melikesinin tahtından arş ismiyle bahsetmiştir. Nitekim vahyin başlangıcı ile ilgili Hadis-i Şerîf'te Allah Rasûlü "başımı kaldırıp baktığımda Cebrail'in havada arşın üzerine oturmuş olduğunu gördüm" buyurmuştur. Ayrıca bazı rivayetlerde Sahabe-i Kirâm evlerin tavanlarından bahsederken "arş" kelimesini kullanmışlardır.⁵⁴⁴ Konumuz ise soyut manada kullanılan ve Allah Teâlâ'nın şanına yaraşır bir şekilde istivâ ettiği "arş"tır.⁵⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi altı yerde zikredilmektedir.⁵⁴⁶

⁵³⁸ el-Mahallî, es-Süyûtî, 157; Sicistânî, 142; San'ânî, 231.

⁵³⁹ Mahlûf, 86.

⁵⁴⁰ Sâvî, II, 30; bkz., Mâverdi, II, 230.

⁵⁴¹ A'râf, 7/54.

⁵⁴² İbn Manzûr, IV, 2880-2881; el-İsfahânî, 558-559; bkz., Şevkânî, II, 298.

⁵⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, "Arş", *DİA*, İstanbul 1991, III, 406.

⁵⁴⁴ İbn Manzûr, IV, 2880-2881.

⁵⁴⁵ A'râf, 7/54.

⁵⁴⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 560.

Arş, esasen "sakf" demek olup, bir binanın veya yerin yüksek yeri için kullanılır. Bir eve nisbette tavanı, üstündeki çatısı, kubbesi, terasa varıncaya kadar birbiri üzerinde bulunan her şey arş anlamındadır. Ayrıca çadır ve çardak gibi yükselen ve gölge veren her şeye de arş denir. Binaenaleyh arş mefhumunun en gerekli unsuru ulvilik ve üstünlük manasıdır. Bunun içindir ki arş, hükümdarların oturdukları "taht" anlamında meşhur olmuş ve tahtın gereği olan mülkten, izzet ve saltanattan kinâye de yapılmıştır.⁵⁴⁷

Arş, İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre o Allah'ın yarattığı ilk varlıktır.⁵⁴⁸ Arş kelimesi Kur'ân ve Hadis ıstılahındaki manasının yanında çeşitli alanlarda başka anlamlar için de kullanılmaktadır. Tasavvuf alanında; *mutasavvıflara göre ilk ve en geniş varlık mertebesi, insân-ı kâmilin kalbi*,⁵⁴⁹ *Cezayir'de muhtelif kabilelerin toplu mülkiyetinde bulunan arazi hakkında kullanılan terim*⁵⁵⁰ olarak da kullanılmaktadır.

Diğer Tefsirlerde: *Arş*: Bu meseleyle ilgili oldukça fazla söz söylenmiştir. En doğrusu da selef-i sâlihînin yolundan gitmektir. Bu da bu âyetin keyfiyeti araştırılmadan teşbih ve iptale gidilmeden inzâl olduğu gibi bırakıp murâd-ı ilâhîye teslim olmaktır.⁵⁵¹ Arşın tefsiri, döşektir. Müşebbihe'nin, "*istivâ bir yerde karar kılmak suretiyle gerçekleşir*" görüşü Allah Teâlâ'nın, arşı yaratmadan önce de mevcut olması ve mekânının olmaması sebebiyle batıldır. Ezelde olduğu, ebedde olacağı gibi, şimdi de mekândan münezzehtir. Tağayyür, yaratanın değil, yaratılmışların vasıflarındandır. Sâdık, Hasan, Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'ten nakledilen "*istivâ mâlumdur, keyfiyeti meçhuldur, iman etmek vaciptir, inkârı küfürdür, sormak da bidattir*"⁵⁵² sözü bu meseleyi izah etmektedir.

Allah Teâlâ; arşa keyfiyeti meçhul, kendisi için caiz olmayan şeylerden münezzehe olmakla birlikte, şanına yaraşır bir şekilde istivâ etmiştir.⁵⁵³ Kâinatın yaratılmasından sonra Allah "arş" adını verdiği sınırsız hükümlerinin merkezi olarak bir yer tesbit ederek; oradan bütün âleme rahmetiyle muamele etmektedir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁷ Bkz., Mâverdî, II, 230; Yazır, IV, 54-55.

⁵⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, 408.

⁵⁴⁹ Süleyman Uludağ, "Arş", *DİA*, İstanbul 1991, III, 410.

⁵⁵⁰ İbrahim Harekât, "Arş", *DİA*, İstanbul 1991, III, 410.

⁵⁵¹ İbn Kesîr, II, 1143; bkz., Şevkânî, I, 298; bkz., Âlûsî, VIII, 135.

⁵⁵² Neseî, I, 573.

⁵⁵³ Bkz., Şevkânî, II, 298.

⁵⁵⁴ Mevdûdî, II, 42-43.

Âyetü'l-Kürsî'de açıklandığı üzere bazıları, "O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kaplamıştır"⁵⁵⁵ âyetindeki kürsî ile arşın her ikisini de "taht" manasında düşünmüşlerse de çoğunlukla nakledildiğine göre arş, kürsünün de üstündedir.⁵⁵⁶

Kaffâl bu hususta; "Araplar'ın, arşı kralların üzerinde oturduğu taht ve divan olarak kullanırken; tahtın gerektirdiği kudrete binaen melikin mülkünden kinâyeye yapılmıştır. Müfessir Râzî de bu görüşün doğru ve yerinde bir görüş olduğunu savunur. İstevâ kelimesi, "istila etti, hürümran oldu" anlamına gelmektedir.⁵⁵⁷

Bu âyette Allah Teâlâ'nın dilediği gibi tasarrufta bulunduğu, yörengeleri hareket ettirip, gezegenleri yürüttüğü, gece ve gündüzü düzene koyduğu, işleri hikmetince yerli yerine tedbîr ettiğini, sanatını icra etmede ve arşa istiva etmede kudretini kullanarak ustalığını gösterdiği anlatılmaktadır. Bunun sebebi de arşın mahlûkâtın en büyüğü, bütün cisimleri kuşatan bir cisim olmasıdır.⁵⁵⁸

Arş, kendisinin dışındaki bütün cisimleri kapsayan bir cisim olup, gök cisimlerinin yörengesidir. Yüksek olması ya da melikin tahtına benzemesi sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir. Nitekim âyette *وَرَفَعَ أَبْوَابَهُ عَلَى الْعَرْشِ* "ana ve babasını tahtının üstüne çıkartıp oturttu"⁵⁵⁹ ifadesi de bunu desteklemektedir. İzzetten ve saltanattan ve mülkten kinâyedir. İnsanların adını bilip kendisi görmedikleri ve özelliklerini bilmedikleri bir şey olup, insanların genelinin bildiği gibi kürsü değildir. Dünya cisimleri gibi hacmi de yoktur. Aksi takdirde Allah Teâlâ arşın üzerinde taşınıyor olurdu.⁵⁶⁰

"Arş" kelimesi, bazen Allah'ın kendisinde yönettiği veya elçi meleklerin O'nu taşıdığı kraliyet koltuğu (makamı) anlamına gelmektedir. Başka bir yerde arş, kral ve hakim olarak Allah'ın fonksiyonlarını simgeler. Fakat tüm kullanılışlarında "el-arş" şeklinde belli ve kesin bir karaktere sahip olan "arş", ilahi olanla yakın ilişkisiyle uyum içindeki bir ululuk ile ifade edilmiştir.⁵⁶¹

"Öyle görünüyor ki mahiyeti, Allah ve kâinatla ilişkisi ne olursa olsun, arşın ilâhî azamet ve saltanatın tasviri gibi mecâzi manası varsa da sadece bu manaya itibar ederek onun gerçek bir varlığı bulunan, meleklerce taşınıp çevresinde dönülen ulvî bir ma-

⁵⁵⁵ Bakara, 2/255.

⁵⁵⁶ Yazır, IV, 54-55.

⁵⁵⁷ Bkz., Râzî, XIV, 121; bkz., Bursevî, III, 174-175; bkz., Âlûsî, VIII, 135.

⁵⁵⁸ Bkz., Bursevî, III, 175.

⁵⁵⁹ Yûsuf, 12/100.

⁵⁶⁰ Bkz., Âlûsî, VIII, 134.

⁵⁶¹ Thomas J. O'shaughnessyJ., (çev. Ömer Kara), "Eskatolojik Bir Sembol Olarak Arş", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 10, 2002, 256.

*kam olduğunu inkâr etmek naslara aykırı düşmektedir; dolayısıyla ashap ve tâbiînden beri inanılabilen şekliyle arşın mevcudiyetini kabul etmek gerekmektedir.*⁵⁶²

Sonuç olarak; Celâleyn Tefsiri'nde "arş" kelimesi, melikin şanına yaraşır bir şekilde istivâ ettiği tahtı olarak tefsir edilmiştir. Burada melikten maksat da Melik ve Mâlik olan Allah Teâlâ'dır.

2. A'râf Sûresi 78. Âyet "الرَّجْفَةُ" Kelimesi

{ الرَّجْفَةُ } الزَّلْزَلَةُ الشَّدِيدَةُ مِنَ الْأَرْضِ وَالصَّيْحَةُ مِنَ السَّمَاءِ.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Racfe: "Yerden şiddetli bir sarsıntı gökten korkunç bir sayhadır.⁵⁶³ "Üç gün geçtikten sonra (racfe onları yakalayivermiştir). ف harfindeki takip özelliği zahirdir. Çünkü üç gün helâkın öncülleridir. Âyete göre, yer sarsıntısıyla sayha birlikte cereyan etmiştir."*⁵⁶⁴

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ.

"Bunun üzerine onları, o (gürültülü) sarsıntı yakaladı da; yurtlarında diz üstü donakaldılar."⁵⁶⁵

الرَّجْفَةُ : فَعْلَةٌ vezninde mastar binâi merradır. Zelzele, şiddetli sarsıntı, kıyamet sarsıntısı, meşakkat, şiddetli ve sıkıntı gibi birtakım anlamlara gelir.⁵⁶⁶ Nitekim Hz. Peygamberimiz "râcife"yi mahlûkatın tamamının ölümüne sebep olan (sûra) ilk üfürüş olarak beyân etmiştir.⁵⁶⁷ Bu sîga ile dört âyette zikredilmiştir.⁵⁶⁸

Diğer Tefsirlerde : Racfe : Şiddetli bir sarsıntı,⁵⁶⁹ ölüm,⁵⁷⁰ arzı sarsan ve insanları sıkıntıya düşüren sayha,⁵⁷¹ gökten gelen kalpleri parçalayıcı ve helak edici sayha ile şiddetli sarsıntı,⁵⁷² korkunç ses, şimşek, kulakları patlatan ses şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁷³

⁵⁶² Yusuf Şevki Yavuz, 409.

⁵⁶³ el-Mahallî, es-Süyûtî, 170; Mahlûf, 88.

⁵⁶⁴ Bkz., Sâvî, II, 40.

⁵⁶⁵ A'râf, 7/78.

⁵⁶⁶ İbn Manzûr, III, 1595; el-İsfahânî, 344.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl I-XII*, (thk. Abdü'l-Kâdir el-Arnâvût), Mektebetü'l-Halvânî, y.y. 1972, XI, 5-6.

⁵⁶⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 371.

⁵⁶⁹ Bkz., Râzî, XIV, 172; Yazır, IV, 81; Çantay, I, 228.

⁵⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, 85.

⁵⁷¹ Zemahşerî, II, 94; Nesefî, I, 582.

⁵⁷² Bkz., Taberî, X, 302-303; bkz., Şevkânî, II, 312; bkz., Mâverdî, II, 236; Huzayrî, 60; Sicistânî, 97; San'ânî, 170.

⁵⁷³ Mevdûdî, II, 59; bkz., Şevkânî, II, 312.

3.7. TEVBE SÛRESİ

1. Tevbe Sûresi 16. Âyet “وليجة” Kelimesi

{ وليجة } بطانة وأولياء، المعنى ولم يظهر المخلصون وهم الموصوفون بما ذكر من غيرهم .

*Celâleyn Tefsiri'nde : Velîce : “Sırdaş ve dostlardır. Âyetin manası; zikredilen vasıflarla vasıflanmış olan ihlaslı kullar diğerlerinden ayrılmadıkça demektir.”*⁵⁷⁴

*“Bilakis siz, sırf “iman ettik” söziünüzle savaşmaksızın bırakılacağınızı mı zannet-
tiniz. Yine siz; Allah, Rasûlü, ve müminler hakkında; Allah, Rasûlü ve müminlerin sev-
gisinden başka hiçbir şeyi kalbinizde bulundurmazsınız.”*⁵⁷⁵

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ
وَلِجَةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ.

*“Yoksa, Allah sizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını
kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah
yaptıklarınızdan haberdardır.”*⁵⁷⁶

وليجة فعيلة vezninde sıfat-ı müşebbehedir.⁵⁷⁷ Sırdaş, yoldaş, içli dışlı olunan dost gibi anlamlara gelir. Ferra, velîce kelimesine “müşriklerden edinilmiş sırdaş” derken; bir grubun arasına girip, onlarla aynı ortamı paylaşan anlamında da kullanılmıştır. Nitekim, “Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın”⁵⁷⁸ âyetinde de aynı anlamda kullanılmıştır.⁵⁷⁹ “Kendi milletinden veya dininden olmadığı halde insanın her konuda kendisine güvenip dayandığı kişidir” şeklinde de tarif edilmiştir.⁵⁸⁰ Bu kelime Huzeyl lügatinden olup, “yoldaş” manasındadır.⁵⁸¹ Velîce kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca bu âyette geçmektedir.⁵⁸²

⁵⁷⁴ el-Mahallî, es-Süyûtî, 189.

⁵⁷⁵ Sâvî, II, 129.

⁵⁷⁶ Tevbe, 9/16.

⁵⁷⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, 487.

⁵⁷⁸ Âli İmrân, 3/27.

⁵⁷⁹ İbn Manzûr, VI, 4913.

⁵⁸⁰ el-İsfahânî, 882-883; Mekkî b. Ebî Tâlib, 96.

⁵⁸¹ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 357.

⁵⁸² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 852.

Diğer Tefsirlerde : *Velîce* : Sırdaş, yoldaş, samimi dost,⁵⁸³ can ciğer dost⁵⁸⁴ gibi anlamlara gelir. Ayrıca sırdaş, yoldaş olmak, hainlik etmek, müşriklerin velâyetine girmek anlamlarına gelir.⁵⁸⁵

Ebu Ubeyde; "vülûc mastarından gelen ve kendi cinsinden olmayan bir şeyin içine girdirdiği her şeye "velîce" denildiği gibi; kendilerinden olmadığı halde, bir kavmin içine giren ve onlara katılana da "velîce" denildiğini söylemektedir. Buna göre, "velîce" kelimesi "dühûl" fiilinden gelen dâhile kelimesi gibi; vülûc fiilinden, faîle vezninde bir isimdir. Vahidî ise: "*Arapça'da, müfred ve çoğul olarak, "onlar benim dostumdur" denilir*" demiştir.⁵⁸⁶

فَبِئْسَ الْوَلِيَّةَ لِلْهَارِبِينَ وَالْمُعْتَدِينَ وَأَهْلِ الرَّيْبِ.

"Kaçanlar, haddi aşanlar ve şühpe içinde olanlar için ne kötü bir dosttur."⁵⁸⁷

2. Tevbe Sûresi 28. Âyet "عَيْلَةٌ" Kelimesi

{ عَيْلَةٌ } فَمَنْ بَانَ قَطَاعَ تِجَارَتِهِمْ عَنْكُمْ.

Celâleyn Tefsiri'nde : *Ayle* : "Onlarla aranızdaki ticaretinizin sona ermesi sebebiyle (oluşacak olan) fakirlikten (korkarsanız)."⁵⁸⁸

"Nüzul sebebi; Allah Rasûlü, Hz. Ali 'ye Tevbe Sûresi 'nin ilk âyetlerini müşriklere okumasını emrettiğinde; Mekke halkı fakirlik ve geçim sıkıntısı korkusuna kapıldılar. Bu korku; müşriklerin Mescid-i Haram'a girmeleri ve orada ticaret yapmaları yasaklandığı içindi."⁵⁸⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنِ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ.

⁵⁸³ Zemahşerî, II, 190; İbn Kesîr, III, 1310; Neseî, I, 668; Yazır, IV, 316; bkz., Bursevî, III, 396; bkz., Âlûsî, X, 64; Mahlûf, 103; Huzayrî, 75; Çantay, I, 275.

⁵⁸⁴ Bkz., Taberî, XI, 372-373.

⁵⁸⁵ Bkz., Mâverdî, II, 346.

⁵⁸⁶ Bkz., Râzî, XVI, 6; bkz., Şevkânî, II, 490; bkz., Bursevî, III, 396; bkz., Âlûsî, X, 64; Sicistânî, 209; San'ânî, 311-312.

⁵⁸⁷ Bkz., Şevkânî, II, 490.

⁵⁸⁸ el-Mahallî, es-Süyûtî, 191; Mahlûf, 104; Huzayrî, 76; Çantay, I, 277.

⁵⁸⁹ Sâvî, II, 134.

“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁵⁹⁰

عَيْلَةٌ : فَعْلَةٌ vezninde mastardır. Fakirlik, fakirleşmek, ihtiyaç, yoksunluk gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim Allah Teâlâ Peygamberimiz’e hitaben, “وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى” “Seni fakir bulup zengin etmedi mi?”⁵⁹¹ buyurmuştur.⁵⁹² Huzeyl lügatinden olup, “fakirlik” manasındadır.⁵⁹³ Bu sîga ile sadece bu âyette yer almaktadır.⁵⁹⁴

Diğer Tefsirlerde : Ayle : Fakir ve muhtaç olma durumuna düşmekten korkma anlamına gelir.⁵⁹⁵ Buna göre âyetteki ilâhî murat, müşriklerin hacdan men edilmeleri sebebiyle oluşacak olan fakirlikten korkmanın yersizliğini ve onların müslümanlara gelmelerinin ne ülfet katacağını ne de kazanç sağlayacağını belirtmek üzere⁵⁹⁶ “şâyet, kâfirlerin Mekke'den uzaklaştırılmaları sebebiyle, fakir düşeceğinizden korkarsanız, bilirsiniz ki Allah sizi kendi lütf-u keremiyle zenginleştirir” mesajını vermektir.⁵⁹⁷ Bu korkunun sebebi; müminlerin, müşriklere Mescid-i Haram’a girme yasağından sonra ticaret gelirlerinin eksilip fakirliğe düşeceklerinden korkmalarıdır. Allah Teâlâ da, müminlerin kalblerinden şeytanın vesvesesini çıkarmaları için “eğer yoksulluğa düşeceğinizden korkuyorsanız, yakında Allah dilerse sizi lütfuyla zenginleştirir” buyurarak bu korkuyu ortadan kaldırmayı murat etmiştir.⁵⁹⁸

مَتَى يُدْرِى الْغَنَى مَتَى يَعْجِلُ

وَمَا يُدْرِى الْفَقِيرُ مَتَى عَنَاهُ

“Fakir ne zaman zengin olacağını, Zengin de ne zaman fakir olacağını bilmez.”⁵⁹⁹

Gerek Tefsirimizdeki açıklama ve gerekse diğer tefsirlerin izah ve delilleri âyetteki “ayle” kelimesinin “fakirlik” anlamında kullanıldığı konusunda hiçbir şüpheye yer vermemektedir.

⁵⁹⁰ Tevbe, 9/28.

⁵⁹¹ Duha, 93/8.

⁵⁹² İbn Manzûr, IV, 3194; el-İsfahânî, 597.

⁵⁹³ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 357; Mekkî b. Ebî Tâlib, 96.

⁵⁹⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 607.

⁵⁹⁵ Bkz., Râzî, XVI, 27; Yazır, IV, 340; Sicistânî, 141; San’ânî, 230.

⁵⁹⁶ Zemahşerî, II, 196; Neseî, I, 673; bkz., Bursevî, III, 411; bkz., Âlûsî, X, 77.

⁵⁹⁷ Bkz., Râzî, XVI, 27.

⁵⁹⁸ Bkz., Taberî, XXI, 399-405.

⁵⁹⁹ Şevkânî, II, 501.

3. Tevbe Sûresi 114. Âyet “أَوَاهُ” Kelimesi

{ أَوَاهُ } كثير التضرع والدعاء.

Celâleyn Tefsiri'nde : Evvâh : Çokça yalvarıp yakaran ve dua eden kişidir.⁶⁰⁰

Evvâh; acı çekme ve çokça âh etmedir. Manası hakkında birçok görüş vardır: Huşû ve tazarru' sahibi, çok yalvaran, çok tövbe eden mümin, kullara çok acıyan, yakîn sahibi, çok tesbih eden, hayrı bilen, Allah Teâlâ'nın sevmediği her şeyden yüz çeviren, cehennemden korkan gibi tefsirler yapılmıştır.⁶⁰¹

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ.

*“İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.”*⁶⁰²

أَوَّاهٌ فعَّالِ veyninde mübâlağa sîgasındadır.⁶⁰³ Hüzünlü ve içli bir halde olma, mahzun olma durumu gibi anlamlara gelir.⁶⁰⁴ İbn Abbâs'ın “manasını bilmiyorum” dediği Kur'ân'daki dört kelimedenden biridir.⁶⁰⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde ve Hz. İbrahim'e (a.s.) has bir durum olarak geçmektedir.⁶⁰⁶ Korkarak ve şefkat göstererek çokça ah vah eden anlamındadır.⁶⁰⁷

Diğer Tefsirlerde : Evvâh : Çok dua eden, yakarıştta bulunan, (Habeş dilinde) yakîn sahibi olan, mümin, çok tövbe eden mümindir. Evvâh isminin verilmesinin sebebi; bu kişinin Kur'ân'da Allah'ı çokça zikredip, duâda sesini yükseltmesidir.⁶⁰⁸ Evvâh şefkatten ve ayrılıktan yakarıştta bulunan, merhamette ve incelikte ileri gidendir. Çünkü Hz. İbrahim, kâfir babasına bile oldukça şefkatli olmuş,⁶⁰⁹ babasının tüm huysuzluğuna rağmen onun için istiğfar etmiştir.⁶¹⁰

“Evvâh” yufka yürekli, ince ve yumuşak kalbli, alçak gönüllü, hüzünden mütees-

⁶⁰⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 205; Sicistânî, 12; Çantay, I, 300; San'ânî, 60.

⁶⁰¹ Sâvî, II, 178-179.

⁶⁰² Tevbe, 9/114.

⁶⁰³ Ahmed Muhtâr Ömer, 80.

⁶⁰⁴ İbn Manzûr, I, 178.

⁶⁰⁵ Bunlar; “غسلين”, “حنانا”, “أواه” ve “الرقيم” kelimeleridir. Süyûtî, *el-İtkân*, I, 272.

⁶⁰⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 126.

⁶⁰⁷ Mahlûf, 110; Mekkî b. Ebî Tâlib, 100.

⁶⁰⁸ İbn Kesîr, III, 1388-1389; bkz., Şevkânî, II, 580-581; bkz., Bursevî, III, 522.

⁶⁰⁹ Zemahşerî, II, 236; Nesefî, I, 714; bkz., Şevkânî, II, 580-581; bkz., Bursevî, III, 523.

⁶¹⁰ Zemahşerî, II, 236; bkz., Bursevî, III, 523.

sir ve Allah korkusundan kalbi ürperti içinde olan kimse demektir."⁶¹¹

"Evvâh", mübalağa sîgasıyla "çok ah eden" ifadesi bir acıya ve hüzne işaret etmek için kullanılır. İnsanoğlu şiddetli bir acı duyduğu zaman olayın vehametinden zarurî olarak bir ah çeker. Çok ah çekmek de Allah korkusuna işaret eder. Bu âyette de "evvâh" işte böyle bir mana ilişkisi sebebiyle kinâye olarak kullanılmıştır. Bu ruh haliyle yapılan dualar kabule şayan görülmüştür. İlk devrin müfessirleri olan Ashâb ve Tabiîn "evvâh" kelimesinin bu manasını birtakım ifadelerle açıklamışlardır:⁶¹²

1. "De'â' çok dua eden ve niyaz ile meşgul olan,
2. "Rahîm" çok merhametli, çok yumuşak kalpli ve yufka yürekli,
3. "Mümin" tüm kalbiyle inanan,
4. "Mûkin" inancında zerre kadar şüphe ve tereddüt bulunmayan,
5. "Evvâh" Allah'ı çokça zikir ve tesbih eden,
6. Allah'ın kitabını sürekli ve çok okuyan,
7. Allah korkusuyla ağlayıp sızlayan, ah vah eden,
8. Dindarlığın özüne vâkıf olan,
9. Huşû içinde yalvarıp yakaran,
10. Tevvab, bir hata yaptığının farkına vardığında, hemen istiğfar edendir.⁶¹³

Bu kelimenin, Habeşçe'den alındığı söylenmiştir. Manası hususunda kesin iman eden, çokça tesbih eden ve Allah'ı çokça zikreden, Kur'ân'ı çokça okuyan, fakih olan, huşu içinde Allah'a çokça yalvaran gibi rivayetler vardır.

Taberî; Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilen "dua eden" karşılığının "evvâh" kelimesi için daha doğru olacağı görüşündedir. Çünkü Hz. İbrahim, Kur'ân âyetlerinin ifadesiyle, babasının sırf hakka davet ettiği için kendisine yaptıkları karşısında bile Allah'tan af dileyip, dua etmeyi tercih etmiştir.⁶¹⁴

Evvâh kelimesi; bir kimsenin hüzünlendiğinde, kalbin içinde sıkışıp tıkanmaya,

⁶¹¹ Mevdûdî, II, 283.

⁶¹² Yazır, IV, 455.

⁶¹³ Yazır, IV, 455; Mâverdî, II, 410-411; bkz., Âlûsî, X, 64.

⁶¹⁴ Bkz., Taberî, XI, 34-46.

boğulmaya başlayıp alabildiğince yanarken insanın da, kendisinde bulunan bazı kederleri hafifletmek için, kalbinden bu yanan nefesini çıkarırken söylediği, "ah!" sözünden türemiştir. Hz. Peygamber'den, "evvâh, huşûlu olan ve yalvarıp yakaran demektir" hadisini rivayet edilmiştir. Hz. Ömer rivayetinde de Hz. Peygamber'in "çok dua eden" tefsiri yer almaktadır.⁶¹⁵ Dolayısıyla müfessirimiz, bu rivayetleri göz önüne alarak buna "çok dua eden, çok yalvarıp yakaran" anlamını vermiştir ki, bu yaklaşım kelimenin taşıdığı diğer anlamları da çağrıştırmaktadır.

3.8. HİCR SÛRESİ (16. Âyet "بُرُوج" Kelimesi)

{ **بُرُوجًا** } اثنتى عشر : الحمل والثور والجوزاء والسرطان والأسد والسنبلة والميزان والعقرب والقوس والجدى والدلو والحوت وهي منازل الكواكب السبعة السيارة : المريخ وله الحمل والعقرب والزهرة ولها الثور والميزان وعطارد وله الجوزاء والسنبلة والقمر وله السرطان والشمس ولها الأسد والمشتري وله القوس والحوت وزحل له الجدى والدلو.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Burûc : "Sayıları on ikidir: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova, Balık."*⁶¹⁶ "Bu burçlar dönen yedi yıldızın menzilleridir (yörüngeleridir): Koç ve Akrep, Merih Yıldızı'nın; Boğa ve Terazi, Zühre Yıldızı'nın; İkizler ve Başak, Utarit Yıldızı'nın; Yengeç, Ay'ın; Aslan, Güneş'in; Yay ve Balık, Müşteri Yıldızı'nın; Oğlak ve Kova, Zühal Yıldızı'nın (yörüngeleridir)."⁶¹⁷

Bu, Allah Teâlâ'nın tevhidinin delillerindendir. Burûcdan maksat; yörüngeler ve yedi yıldızın izlediği yollardır. On iki yıldızdan bazıları aşağıdaki dizelerde bir araya getirilmiştir:

حمل الثور جوزة السرطان و رمي الليث سنبل الميزان
و رمي عقرب بقوس لجدى نزع الدلو بركة الحيتان
زحل شرى مريخه من شمسه فتزاهرت لعطارد الأقمار

"Koç, boğa, ikizler, yengeç

Aslanın atışı, terazinin başağı,

Akrebin, oğlağa yayla atışı,

Kova, balığın bereketini kuruttu,

⁶¹⁵ Bkz., Râzî, XVI, 216.

⁶¹⁶ Bkz., Bursevî, IV, 447-448; bkz., Âlûsî, XIV, 22; el-Mahallî, es-Süyûtî, 263.

⁶¹⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 263; bkz., Şevkânî, III, 171.

Zühal, Merih'i, güneşinden satın aldı, Uydularıyla Utarit parıldadı.”⁶¹⁸

Zühal yedinci, Müşteri altıncı, Merih beşinci, Güneş dördüncü, Zühre üçüncü, Utarit ikinci, Ay birinci kat semada; o da dünyanın semasıdır. Burçlar yirmi sekiz menzile ayrılmıştır. Her burcun iki ya da üç menzili vardır. Güneş yılda bir kez, kamer ayda bir kez turunu tamamlar. Allah bu yıldızları süflî âlemde yeme, içme gibi faydalar sağlasın diye yaratmıştır. Fayda onların var olmasıyla olur, onlarla birlikte olmakla değil.⁶¹⁹

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَرَآئَهَا لِلنَّازِرِينَ.

“Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve seyr edenler için onu süsledik.”⁶²⁰

بُرُوجًا : فُغُولُ vezninde zat ismi olup, burc kelimesinin cem sîgası ile gelmiştir.⁶²¹

Burc⁶²² kelimesi de birden çok anlamda kullanılmaktadır. Bunlar; “*kale bedenleri üzerinde bir kısmı beden duvarlarının dışına taşacak şekilde inşa edilen savunma kuleleri*”,⁶²³ “*güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngenin içlerinden geçtiği belli sembollerle gösterilen on iki takımyıldızdan her biri*”⁶²⁴ olarak tanımlanmaktadır.

Feleğin burçlarından biri anlamına gelir. On iki tane burç olup, onların herbirinin ikişer menzili vardır. Üçte biri de ay için menzildir. Güneş için otuz derece vardır. Altısı batınca diğer altısı doğar. Her burcun bir ismi vardır...⁶²⁵ Ayrıca bunların kendilerine has menzilleri olup, isimlendirilmiş semâ burçlarıdır. Arz ve yıldız burçları demek de doğru olur.⁶²⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde geçmektedir.⁶²⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de burç

⁶¹⁸ Sâvî, II, 377; bkz., Şevkânî, III, 171; bkz., Bursevî, IV, 447; Mekki b. Ebî Tâlib, 126; Sicistânî, 46; San’ânî, 110.

⁶¹⁹ Sâvî, II, 377.

⁶²⁰ Hicr, 15/16.

⁶²¹ Ahmed Muhtâr Ömer, 90.

⁶²² İnsanlık tarihinde burçlarla ilgili en erken bilgilere Sümerler döneminde rastlanmış, daha sonra farklı birçok uygarlıkta ve Yahudi-İbranî literatüründe burçlarla ilgili bilgiler yer almıştır. Bu kaynaklarda burçların sayısının hem on iki olduğu bilgisi hem de daha fazla olduğunu söyleyenler olmuştur. Bu gün kullanıldığı şekliyle on iki burcun adları ise Latin literatüründe ortaya çıkmıştır. Davut Ağbal, “Kur’ân’da Burçlar, Mahiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında”, *AÜİFD*, Sayı: 38,2012, 253-254.

⁶²³ Semavi Eyice, “Burç”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 421.

⁶²⁴ Kürşat Demirci, “Burç”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 421.

⁶²⁵ İbn Manzûr, I, 243.

⁶²⁶ el-İsfahânî, 115.

⁶²⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 143.

kavramı; hisar, kale,⁶²⁸ süslenmek,⁶²⁹ gökyüzündeki burçlar⁶³⁰ bağlamında incelenmiştir.⁶³¹

Diğer Tefsirlerde : Burûc :

1. Gökteki içlerinde bekçileri bulunan saraylardır.
2. Güneş ve ayın yörüngeleridir.⁶³² Gezegenlerin (hareket halindeki yıldızların) yörüngeleridir.⁶³³
3. Büyük gezegenlerdir. Yani yörüngede seyreden gezegenlerdir.⁶³⁴
4. Yıldızlardır.⁶³⁵
5. On iki burçtur. Burûc'un aslı ortaya çıkmaktır. Kadın süslendiği ve güzelleştiği zaman *تبرجت المرأة* denir.⁶³⁶

Müfessirler genellikle burç kelimesinin “*zuhur eden, yüksekte olan; kale veya saray burcu*” anlamlarından hareketle göklerdeki burçlara benzetme yoluyla bu ismin verildiğini belirtmişlerdir.⁶³⁷ Bunların herbirine burç denir. Bu burçların herbiri otuz derece uzunlukta, bir kutuptan diğerine yüz seksen derece genişliktedir.⁶³⁸

Burçlarla ilgili olarak ana hatlarıyla yukarıya aktarılan bilgi ve yorumların İslâm kültür tarihinde nasıl geliştirilip sistemleştirildiğini ve Osmanlı Türkçesi'ndeki zengin literatüre nasıl yansındığını görmek için bir geç dönem eseri olan Mârifetnâme'yi incelemek yeterlidir (s. 52-54).⁶³⁹

Burc; yüksek köşk demek olup, gökte özel bir şekilde toplanmış birtakım yıldızların toptan görünüşlerine de bu mana ile burc denilmiştir ki, bu takımyıldızların meşhurları on ikidir. Güneşin bir yerden diğer bir yere geçme noktalarını sınırlayan Yengeç burcu yörüngesi ile Oğlak burcunun yörüngesi arasındaki kuşaktır.⁶⁴⁰

⁶²⁸ Nisâ', 4/78.

⁶²⁹ Ahzâb, 33/33; Nûr, 24/60.

⁶³⁰ Hicr, 15/16; Furkân, 25/61; Burûc, 85/1.

⁶³¹ Ağbal, 256-257.

⁶³² Mâverdî, II, 152; İbn Kesîr, II, 1601; Neseî, II, 186.

⁶³³ Taberî, XIV, 30-31; Mahlûf, 141; Huzayrî, 111.

⁶³⁴ Mâverdî, II, 152; bkz., Âlûsî, XIV, 22.

⁶³⁵ Mâverdî, II, 152; bkz., Âlûsî, XIV, 22; Neseî, II, 186; İbn Kesîr, II, 1601.

⁶³⁶ Mâverdî, II, 152; bkz., Râzî, XIX, 172.

⁶³⁷ İlhan Kutluer, “Burç” *DİA*, İstanbul 1992, VI, 422-423.

⁶³⁸ Bkz., Bursevî, IV, 448.

⁶³⁹ Kutluer, 423.

⁶⁴⁰ Yazır, V, 219.

Bu burçlardan altısı kuzey, üçü ilkbahar, üçü de yaz burcudur. Bunların başlangıcı da koçtur. Altısı güney, üçü sonbahar, üçü de kış burcudur. Bunların da başlangıcı terazidir. Her burcun kendine göre enlem ve boylam dereceleri vardır. Bu sebeple her burç kendi sarayı ve kalesinde bulunmaktadır. Aslında bunlar en büyük gezegenin parçalarıdır. Bunun lisanlarında Felekü'l-Atlas (gezegen haritası) ve Felekü'l-Eflâk (gezegenlerin yörüngesi) ismiyle sınırlı bırakılmıştır. Şer'î istilahta da tam tersi ile isimlendirilmiştir. Felekü'l-Atlas Felekü'l-Burûc diye adlandırılmıştır. Ayrıca Allah Teâlâ Felekü'l-Atlası on iki kısma ayırıp bunlara burûc demiştir. Her burca da bir meleği görevlendirmiştir. Her bir meleğin emrinde de otuz bekçi vardır. Bunlar da farklı ilimlere sahiptirler. Onlardan her biri rütbelere göre indirilirler. Nitekim Allah Teâlâ bu konuyla ilgili olarak *"Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz"*⁶⁴¹ buyurmuştur.⁶⁴²

Gökteki burçlar, on iki burçtan ibaret olmayıp, sayıları pek çoktur. Çoğu bu on iki burcun içinde ise de Büyükayı kümesi, Küçükayı kümesi gibi kutuplar bölgesinde olanlar da vardır. İkinci olarak bu köşkün maddesinde yıldızlar vardır. Üçüncü olarak yıldız manasında ışık anlamı vardır.⁶⁴³

*"Burçlar" Allah'ın âyetleridir, çünkü her uzay küresi görünmez sınırlarla çevrildiği için bir gökküreden diğerine geçmek imkânsızdır. Bu bağlamda Arapça burç kelimesinin "etrafi surlarla örülmüş bir yer" anlamına geldiği belirtilmelidir. Fakat astronomide teknik bir terim olan burç, güneşin göklerde yaptığı yolculuğun geçiş noktalarını belirten burçlar kuşağının oniki konağından birini kastetmek için kullanılır.*⁶⁴⁴

Hem astronomide hem de Kur'ân'daki anlamıyla burçlar takımyıldızlar halinde çıplak gözle bakıldığında hemen görülebilecek şekildedir.⁶⁴⁵

Netice olarak Celâleyn Tefsiri'nde "burûc"un kelimesinin dönen yedi yıldızın yörüngeleri olan on iki burç olduğu görüşü tercih edilmiştir.

⁶⁴¹ Hicr, 15/21.

⁶⁴² Bkz., Âlûsî, XIV, 21-22.

⁶⁴³ Yazır, V, 219.

⁶⁴⁴ Mevdûdî, II, 565.

⁶⁴⁵ Ağbal, 260.

3.9. KEHF SÛRESİ

1. Kehf Sûresi 9. Âyet “الْكَهْفُ” Kelimesi

{ أن أصحاب الكهف { الغار في الجبل.

*Celâleyn Tefsiri : Kehf : “Dağdaki mağaradır.”*⁶⁴⁶

Dağdaki mağara geniş olmazsa ğâr, geniş olursa kehf denir.⁶⁴⁷

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا.

“Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm'i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?”⁶⁴⁸

الْكَهْفُ : فَعْلٌ vezninde zat ismidir. Dağdaki mağaradan daha geniş olan büyük delik,⁶⁴⁹ dağda bulunan oyulmuş ev gibi olan, sığınak anlamına da gelen,⁶⁵⁰ dağdaki mağaradır.⁶⁵¹ Ashab-ı kehf ise, putperst bir kralın himayesinde bulunan birkaç gençten oluşan bir gruptur. Ancak bu gençler kralları gibi putperest değil, tek olan Allah'a kul olmuşlardır. Zamanla gençlerin inançlarını öğrenen kral hiddetlenerek gençleri çağırtmıştır. Bunun üzerine gençler memleketlerine yakın bir dağın mağarasına sığınmışlardır. O iman timsali gençlerin kıssaları Kur'ân-ı Kerîm yoluyla günümüze kadar ulaşmıştır.⁶⁵² Hepsi aynı anlamda olmak üzere Kehf Sûresi'nin altı âyetinde geçmektedir.⁶⁵³

Diğer Tefsirlerde : Kehf :

Kehf, büyükçe bir mağara demektir. Ashab-ı Kehf⁶⁵⁴ ise böyle bir mağaraya sığınan kimseler demektir.⁶⁵⁵ Küçüğüne ğâr denir. Türkçesi “in”dir.⁶⁵⁶ Mağara, sığınacak yer anlamına gelir.⁶⁵⁷

⁶⁴⁶ el-Mahallî, es-Süyûtî, 295; Sicistânî, 166; San'ânî, 264.

⁶⁴⁷ Sâvî, II, 509-510; bkz., Bursevî, V, 218; bkz., Âlûsî, XV, 209.

⁶⁴⁸ Kehf, 18/9.

⁶⁴⁹ İbn Manzûr, V, 3946.

⁶⁵⁰ Muhtârü's-Sıhah, 503.

⁶⁵¹ el-İsfahânî, 727.

⁶⁵² Ahmed Muhtâr Ömer, 398.

⁶⁵³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 723.

⁶⁵⁴ “Özellikle Avrupa ansiklopedilerinin hemen hemen hepsinde anılan Ashabu'l-Kehf; "Yedi Uyuyanlar" anlamına ""Seven Sleepers" "Sieben Schleäfer"; "Yedi Kardeş" anlamına "Sieben Brüder" şeklinde geçmektedir.” Hikmet Selçuk, “Ashâbu'l-Kehf”, Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, sayı: 5, 1998, 74.

⁶⁵⁵ Zemahşerî, II, 519; Neseî, II, 287; Mâverdî, II, 286; Mahlûf, 162; Mevdûdî, III, 153; Şevkânî, III, 377.

⁶⁵⁶ İbn Kesîr, III, 1765; Yazır, V, 382; bkz., Râzî, XXI, 82-83; Şevkânî, III, 377.

⁶⁵⁷ Hikmet Selçuk, 74.

2. Kehf Sûresi 9. Âyet “الرَّقِيم” Kelimesi

{ الرَّقِيم } : اللوح المكتوب فيه أسماءهم وأنسابهم.

Celâleyn Tefsiri'nde : Rakîm : “İçinde isimlerinin ve neseplerinin yazılı olduğu levhadır.”⁶⁵⁸ مَرْقُومٌ manasındadır. Kurşundan ya da taştan levha denilmiştir. Yapılan binanın altına, mağara kapısının yanına gömüldüğü, Ashâb-ı Kehf'in bulunduğu vadinin, yerleşim yerlerinin, dağın, yanlarındaki yazılmış kitabın ismi oldukları söylenmiştir. Onda Hz. İsa'nın şeriatinin olduğu ve yanlarında paraları veya köpeklerinin bulunduğu söylenmiştir. Levhaya babalarının, şehirlerinin, çıkış vakitlerinin, ne zamandan bu yana orada kaldıkları yazılmıştır.⁶⁵⁹

الرَّقِيم : فَعِيلٌ vezninde olup, مَفْعُولٌ anlamındadır. Buna göre مَرْقُومٌ anlamında kullanılmıştır. مَرْقُومٌ ise yazılmış, bitmiş; kendisine ne ziyade edilebilir, ne de kendisinden eksiltilebilir manasındadır.⁶⁶⁰ Nitekim “كِتَابٌ مَرْقُومٌ” “O, yazılmış bir kitaptır”⁶⁶¹ âyetinde bu vezinde, ism-i mef'ul olarak “yazılmış” anlamında gelmektedir. الرَّقِيمٌ ise; kalın hat, (bazılarına göre) kitabı noktalama,⁶⁶² yazı veya yazı malzemeleri⁶⁶³ anlamlarına gelmektedir.⁶⁶⁴ Bu sîga ile sadece bu âyette geçmektedir.⁶⁶⁵

Diğer Tefsirlerde : Rakîm : İbn Abbas'ın “manasını bilmiyorum” dediği dört Kur'ân kelimesinden biridir.⁶⁶⁶ Rakîm kelimesi; Ashab-ı Kehf'in terk etmek zorunda kaldıkları memleketleri,⁶⁶⁷ bir yerin (mağarası olan bir vadi, dağ, köyleri, Filistin'in aşağısındaki yerleri) ismi,⁶⁶⁸ Şam'da bulunan bir vadinin ismi, bir kısmı da Ashab-ı Kehf'in köpeklerinin ismi olduğu⁶⁶⁹ ve Rum lügatinden olduğu⁶⁷⁰ rivayetleri vardır.

وَصَيْدُهُمْ وَالْقَوْمُ فِي الْكَهْفِ هُمُذُ.

وَلَيْسَ بِهَا إِلَّا الرَّقِيمُ مُجَاوِرًا

⁶⁵⁸ el-Mahallî, es-Süyûtî, 295; Huzayrî, 130.

⁶⁵⁹ Sâvî, II, 510.

⁶⁶⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, 212.

⁶⁶¹ Mutaffifîn, 83/20.

⁶⁶² el-İsfâhânî, 362.

⁶⁶³ Ahmed Muhtâr Ömer, 212.

⁶⁶⁴ İbn Manzûr, III, 1709.

⁶⁶⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 397.

⁶⁶⁶ Bunlar; “غسلين”, “حنانا”, “أواه” ve “الرَّقِيم” kelimeleridir. Süyûtî, *el-İtkân*, I, 272; Şevkânî, III, 377.

⁶⁶⁷ Bkz., Râzî, XXI, 83; Şevkânî, III, 377.

⁶⁶⁸ ez-Zemahşerî, II, 519; Nesefî, II, 287; İbn Kesîr, III, 1765; Şevkânî, III, 377; Sicistânî, 98; San'ânî, 171.

⁶⁶⁹ ez-Zemahşerî, II, 519; Nesefî, II, 287; Şevkânî, III, 377; bkz., Âlûsî, XV, 209.

⁶⁷⁰ Bkz., Bursevî, V, 218.

“Orada eşiklerine bitişik, rakîmden başkası yoktu. O topluluk da geniş mağarada sükûnete ermişti.”⁶⁷¹

Bazı müfessirler de Rakim'in mağarada uyuyanlar anısına yapılan ve başından geçenlerin anlatıldığı taştan ya da kurşundan yapılmış olan levha veya yazıt (kitabe),⁶⁷² başından geçen olayları ve durumlarını anlatan yazma bir kitap,⁶⁷³ Rum diviti, Şirât halkından durumları Ashab-ı Kehf'in durumları gibi olan bir kavim,⁶⁷⁴ Ashab-ı Kehf'in isimlerinin yazılı olduğu, şehrin surlarına asılmış olan taştan bir levha,⁶⁷⁵ kehf'in içinde bulunanların isimlerinin ve kıssalarının yazılı olduğu bir levha⁶⁷⁶ olduğu rivayetleri de vardır. Ashab-ı Kehf ile Ashab-ı Rakîm'in aynı grup olmadığı da söylenmiştir.⁶⁷⁷

Bu cümleden olarak "rakîm" denilen ve Ashab-ı Kehf'in isim ve olayını içeren mağara önündeki "levha", sanki gizlice bütün dünyaya şu mısraları haykırıyordu:

*Hep İlahî bulutlar, yeşil ağaçlar arar,
Meyvasız, kupkurular, sadece ateşe yarar.
Zulme karşı direnen, devir değiştirmiştir
Menfaatle yol alan, bir anda yok olmuştur.
Allah için birleşen gönüllerden güç doğar,
Haksız yere sertleşen toplumlardan hiç doğar! ..
Aşk ile Allah diyen, ruhlar marada erer,
Başka şeyler isteyen, cehenneme post serer!
Gönüller bir olunca, mağara saray olur,
Allah yardım edince, zaman mekân yok olur! ..⁶⁷⁸*

Yemliha'nın evinden ayrıldığında Kıptî dilinde yazdığı bir yazıyı bir sandık içine kilitlediğini, ihtiyarın bu yazı vasıtasıyla bir zamanlar Yemliha ve kardeşlerinin başına gelenleri öğrendiği, içerisinde âyet de bulunan bu yazıyı zaman zaman çıkarıp okuduğu ve orada Yemliha'nın da Dakyanus'un da adının yazılı olduğu⁶⁷⁹ anlatılmıştır.

⁶⁷¹ Zemahşerî, II, 519.

⁶⁷² Mevdûdî, III, 153; ez-Zemahşerî, II, 519; Yazır, V, 382; bkz., Râzî, XXI, 83; Şevkânî, III, 377; Taberî, XV, 159-161; bkz., Âlûsî, XV, 209.

⁶⁷³ ez-Zemahşerî, II, 519; Neseî, II, 287; Şevkânî, III, 377; Taberî, XV, 159-161.

⁶⁷⁴ Mâverdî, III, 286-287.

⁶⁷⁵ Âlûsî, XV, 210.

⁶⁷⁶ Mahlûf, 163; Mekkî b. Ebî Tâlib, 141; Sicistânî, 98; San'ânî, 171.

⁶⁷⁷ Bkz., Âlûsî, XV, 210.

⁶⁷⁸ Hikmet Selçuk, 79.

⁶⁷⁹ Nuran Yılmaz, 59.

Celâleyn Tefsiri ise bütün bu görüşlerden mağaranın içinde bulunanların isimlerinin ve neseplerinin yazılı olduğu bir levha olduğu görüşünü benimsemiştir.

3. Kehf Sûresi 14. Âyet “شَطَطٌ” Kelimesi

{ إِلَٰهَا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا } أَي قَوْلًا ذَا شَطَطٍ أَي إِفْرَاطٍ فِي الْكُفْرِ إِنْ دَعَوْنَا إِلَيْهَا غَيْرَ اللَّهِ فَرَضًا.

*Celâleyn Tefsiri’nde : Şetat : “Saçma sapan bir söz; yani farz-ı muhal, Allah’tan başkasına ilâh diyecek olursak küfürde aşırı gitmiş oluruz.”*⁶⁸⁰

“Küfürde aşırı gitmek, haddi aşmaktır.”⁶⁸¹

وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا.

“Onların kalplerini metîn kıldık. O yiğitler (o yerin hükümdarı karşısında) ayağa kalkarak dediler ki: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başkasına tanrı demeyiz. Yoksa saçma sapan konuşmuş oluruz.”⁶⁸²

شَطَطًا : فَعَلٌ vezninde mastardır. Zulüm, aşırı gitme ve haktan uzaklaşma anlamlarına gelir.⁶⁸³ Her konuda sınırı aşmak, uzaklaşmaktır.⁶⁸⁴ Has’am lügatinden olup, “yalan” anlamına gelir.⁶⁸⁵ İki âyette zikredilmiştir.⁶⁸⁶

*Diğer Tefsirlerde : Şetat : Saçma sapan şey,*⁶⁸⁷ batıl söz,⁶⁸⁸ haktan uzaklaşmada haddi aşan sözdür.⁶⁸⁹ Ayrıca saçma sapan söz, zulümde aşırılık, akıldan ve haktan uzak⁶⁹⁰ haddinden fazla yalan⁶⁹¹ anlamlarına da gelir.

Buna göre âyetin manası, "Andolsun ki biz o zaman, haktan uzak olan bir söz söylemiş oluruz"⁶⁹² şeklinde olur.⁶⁹³

⁶⁸⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 296.

⁶⁸¹ Sâvî, II, 513.

⁶⁸² Kehf, 18/14.

⁶⁸³ Ahmed Muhtâr Ömer, 258.

⁶⁸⁴ İbn Manzûr, IV, 2263; el-İsfahânî, 435.

⁶⁸⁵ Süyûtî, el-İtkân, I, 360.

⁶⁸⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 469.

⁶⁸⁷ Taberî, XV, 179-180; Sicistânî, 121; San’ânî, 202.

⁶⁸⁸ İbn Kesîr, III, 1767.

⁶⁸⁹ Râzî, XXI, 99; Mahlûf, 163; Huzayrî, 130; Çantay, II, 534; Mevdûdî, III, 153.

⁶⁹⁰ Zemahşerî, II, 520; Nesefî, II, 289; Yazır, V, 387; Şevkânî, III, 380; bkz., Mâverdî, III, 289; bkz., Bursevî, V, 222; bkz., Âlûsî, XV, 219.

⁶⁹¹ Bkz., Yazır, V, 387; Şevkânî, III, 380; Mekkî b. Ebî Tâlib, 142.

⁶⁹² Kehf, 18/14.

⁶⁹³ Râzî, XXI, 99.

4. Kehf Sûresi 18. Âyet “الْوَصِيدُ” Kelimesi

{ بِالْوَصِيدِ } بَفَنَاءِ الْكَهْفِ وَكَانُوا إِذَا انْقَلَبُوا انْقَلَبَ هُوَ مِثْلَهُمْ فِي النَّوْمِ وَالْيَقَظَةِ.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Vasîd : “Ashab-ı Kehf her döndüğünde mağaranın girişindeki (avlusunda) köpekleri de -uykuda ve uyanırken- onlar gibi dönüyordu.”*⁶⁹⁴

Ayrıca “vasîd” kelimesinin mağaranın meydanı, kapı eşiği, kapı, toprak anlamlarına geldiği görüşleri vardır.⁶⁹⁵

وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعَتْ عَلَيْهِمْ لَوَالِيَتٌ مِنْهُمْ فِرَارًا وَكَلْمًا مِنْهُمْ رُعْبًا.

*“Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsa idin dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.”*⁶⁹⁶

الْوَصِيدُ فَعِيلٌ vezninde zat ismidir. Avlu anlamına gelir. Âyette de mağaranın girişi, eşiği anlamlarına gelmektedir.⁶⁹⁷ Ayrıca konağın ve evin avlusu,⁶⁹⁸ malın muhafazası için dağda yapılan oda⁶⁹⁹ anlamlarına da gelir. Müzhic lüğatinden olup, “avlu” manasındadır.⁷⁰⁰ Bu sîga ile sadece bu âyette zikredilmektedir.⁷⁰¹

Diğer Tefsirlerde : Vasîd : Kapı eşiği,⁷⁰² mağaranın avlusu,⁷⁰³ çit, parmaklık, top-
rağın üstü, kapı,⁷⁰⁴ mağaranın girişi, eşiği⁷⁰⁵ şeklinde tefsir edilmiştir.

بِأَرْضٍ فَضَاءٍ لَا يَسُدُّ وَصِيدُهَا عَلَيَّ وَمَعْرُوفِي بِهَا غَيْرُ مُنْكَرٍ.

⁶⁹⁴ el-Mahallî, es-Süyûtî, 296.

⁶⁹⁵ Bkz., Sâvî, II, 514.

⁶⁹⁶ Kehf, 18/18.

⁶⁹⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, 479.

⁶⁹⁸ İbn Manzûr, VI, 4848; Sicistânî, 209.

⁶⁹⁹ el-İsfahânî, 872.

⁷⁰⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 359.

⁷⁰¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 270.

⁷⁰² İbn Kesîr, III, 1769; ez-Zemahşerî, II, 521; Nesefî, II, 291; Şevkânî, III, 381; Mâverdî, III, 292; Bursevî, V, 226; bkz., Âlûsî, XV, 226; Mahlûf, 163; Mekkî b. Ebî Tâlib, 142; Sicistânî, 209; San'ânî, 312.

⁷⁰³ Zemahşerî, II, 521; Nesefî, II, 291; Şevkânî, III, 381; Mâverdî, III, 292; bkz., Âlûsî, XV, 226; Mahlûf, 163; Mekkî b. Ebî Tâlib, 142; San'ânî, 312.

⁷⁰⁴ İbn Kesîr, III, 1769; Mâverdî, III, 292; bkz., Âlûsî, XV, 226.

⁷⁰⁵ Bkz., Taberî, XV, 191-194; bkz., Yazır, V, 393; Bursevî, V, 226; Çantay, II, 535; Ali Namlı, “Tasavvuf Kültüründe ve Tasavvufî-İşârî Tefsirlerde Ashâb-ı Kehf Kıssası“, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 55, Erzurum 2013, 32.

“Alabildiğine geniş yeryüzününün kapısı bana kapanmaz.

*Bu benim dostluğumla olur, düşmanlığımla değil.”*⁷⁰⁶

Süddî; "vasîd" kelimesinin kapı anlamına geldiğini, mağaranın ise kapısı ve eşiği olmayacağını; dolayısıyla bu tabir ile onların köpeklerinin, mağaranın eşiği gibi yattığı murat edildiğini söylemiştir.⁷⁰⁷

“Allah onları öyle korumuştur ki, hiç kimse mağaranın içine giremedi. Çünkü mağaranın içi zifiri karanlıktı ve köpek mağaranın girişinde gözcülük yapıyordu. Eğer bir kimse mağaranın içine baksa ve onları görseydi, hırsız sanıp hemen dönüp kaçardı. İşte bu nedenle bu kadar uzun bir süre onların sığınakları dış dünyaya gizli kaldı.”⁷⁰⁸

Celâleyn Tefsiri’nde “mağaranın girişi (avlusu)” olarak tefsir edilen “vasîd” kelimesinin âyet bütünlüğü düşünüldüğünde isabetli bir değerlendirme olduğu açıktır.

3.10. MERYEM SÛRESİ

1. Meryem 13. Âyet “حَنَانٌ” Kelimesi

{ وَحَنَانًا } رَحْمَةً لِلنَّاسِ.

*Celâleyn Tefsiri’nde : Hanân : “İnsanlar için bir rahmet.”*⁷⁰⁹ “Kalbinde rahmet, incelik ve insanlara karşı şefkat göstermektir.”⁷¹⁰

وَحَنَانًا مِّنْ لَّدُنَّا وَرِكَاءٌ وَكَانَ تَقِيًّا.

“Tarafımızdan ona kalp yumuşaklığı ve temizlik de (verdik). O, çok sakınan bir kimse idi.”⁷¹¹

حَنَانًا : فَعَالٌ vezninde mastardır. Şefkat, rahmet sevgi ve yakınlık⁷¹² gibi anlamlara gelmektedir. Hannân (çok şefkat ve merhametli) Allah Teâlâ’nın Esmâü’l-Hüsni’ndandır.⁷¹³ Hanîn, bir annenin çocuğuna duyduğu şefkat, bununla birlikte

⁷⁰⁶ Zemahşerî, II, 521.

⁷⁰⁷ Bkz., Râzî, XXI, 102.

⁷⁰⁸ Mevdûdî, III, 159.

⁷⁰⁹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 306; Mekki b. Ebî Tâlib, 148.

⁷¹⁰ Sâvî, II, 554.

⁷¹¹ Meryem, 19/13.

⁷¹² Ahmed Muhtâr Ömer, 155.

⁷¹³ İbn Manzûr, II, 1029.

şefkat ve merhametle ortaya çıkan doğal bir ses ya da jest ve mimik hareketleridir.⁷¹⁴ İbn Abbâs'ın “manasını bilmiyorum” dediği Kur'ân'daki dört kelimedenden biridir.⁷¹⁵ Kur'ân-ı Kerim'de yalnızca bu âyette geçmektedir.⁷¹⁶

Diğer Tefsirlerde : *Hanân* : İbn Abbas'a sorulduğunda bilmiyorum dediği halde başka bir rivayette de “katımızdan bir rahmet” şeklinde tefsir etmiştir.⁷¹⁷

Ayrıca; şefkat, sevgi, muhabbet, kalp yumuşaklığı,⁷¹⁸ bereket, ta'zîm,⁷¹⁹ merhamet ve (günahlardan) paklık,⁷²⁰ ana babasına ve diğer insanlara şefkat ve merhametli olma (vasfı verilmiştir).⁷²¹ "حَنَانًا" hemen hemen "anne sevgisi" ile eş anlamlıdır. Başka bir deyişle Yahya (a.s) kalbinde Allah'a karşı bir çocuğun annesine duyduğu derin sevgiye benzer bir sevgi taşıyordu.⁷²²

Hanân kelimesinin aslı, hanîn'dir. Hanîn ise, sevinçten veya ayrılıktan dolayı feriyat etmek demektir.⁷²³

وَيَمْنَحُهَا بَنُو سَلْحِ بْنِ بَكْرِ
مَعِيرَهُمْ ، حَنَانُكَ ذَا الْحَنَانِ.

İmruü'l-Kays şiirinde şöyle söylemiştir:

“Selh b. Bekiroğulları, keçilerini bağıslıyor,
Bu şefkatin, senin şefkatli birisi olmandandır.”⁷²⁴

⁷¹⁴ el-İsfahânî, 259.

⁷¹⁵ Bunlar; “غسلين”, “حنانا”, “أواه” ve “الرقيم” kelimeleridir. Süyûtî, *el-İtkân*, I, 272.

⁷¹⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 270.

⁷¹⁷ İbn Kesîr, III, 1821; bkz., Şevkânî, III, 449; Mâverdî, III, 360; Bursevî, V, 319; Sicistânî, 77; San'ânî, 145.

⁷¹⁸ İbn Kesîr, III, 1821; bkz., Şevkânî, III, 449; Taberî, XV, 475-479; Mâverdî, III, 360; Bursevî, V, 319; bkz., Âlûsî, XVI, 72-73; Mahlûf, 172; Huzayrî, 139; Çantay, II, 552.

⁷¹⁹ Mâverdî, III, 360.

⁷²⁰ Yazır, V, 447.

⁷²¹ Zemahşerî, III, 8; Neseffî, II, 329; Mâverdî, III, 360.

⁷²² Mevdûdî, III, 211; Mâverdî, III, 360.

⁷²³ Bkz., Râzî, XXI, 193.

⁷²⁴ Bkz., Şevkânî, III, 449.

2. Meryem Sûresi 59. Âyet “عَيَّ” Kelimesi

{ عَيَّا } هو واد في جهنم أي يقعون فيه.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Ğayy: “Cehennemde içine düşecekleri bir vadidir. Yani oraya düşeceklerdir.”*⁷²⁵

*“Cehennemın diğer vadilerinin hararetinden Allah’a sığındığı vadidir.”*⁷²⁶

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ عَيًّا.

*“Nihâyet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler.”*⁷²⁷

عَيَّا : فَعَلَ vezninde mastardır. Dalâlet, hüsrân, cehalet,⁷²⁸ fesâd,⁷²⁹ fâsid bir itikattan kaynaklanan cehalet gibi anlamlara gelir. Bu âyette sapıklıkları sebebiyle cezaya çarptırılacakları için azap manasına gelmektedir.⁷³⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de bu sîga ile dört yerde geçmektedir.⁷³¹

Diğer Tefsirlerde : Ğayy : “Sözlükte “şaşırmak, hedefe ulaştıracak yoldan ayrılmak” manasındaki ğayy kökünden türemiş olup “şaşırtmak, azdırıp doğru yoldan uzaklaştırmak” anlamında kullanılır. İğvâyı gerek şeytana gerekse putlara izâfe eden âyetlerde kelime “bâtılı süsleyip hak gibi gösterme” manasına gelmektedir.”⁷³²

“Ğayy” kelimesi cehennemde şer ve başarısızlık,⁷³³ cehennemde bir vadi,⁷³⁴ günahkârların azgınlıklarının karşılığı⁷³⁵ şeklinde de tefsir edilmiştir. Bazı sahabîlere göre cehennemde çok derin ve gıdası da pis olan bir vadidir. Diğer bir gruba göre ise “ğayy” cehennemde kandan ve irinden bir vadidir.⁷³⁶ İbn Abbas ve İbn Mes’ud’dan gelen rivayetlere göre ise; zina yapmada, içki içmede, faiz yemede, hayra mâni olmada ve

⁷²⁵ el-Mahallî, es-Süyûtî, 309.

⁷²⁶ Sâvî, II, 568.

⁷²⁷ Meryem, 19/59.

⁷²⁸ Ahmed Muhtâr Ömer, 342.

⁷²⁹ İbn Manzûr, V, 3320.

⁷³⁰ el-İsfahânî, 620.

⁷³¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 618.

⁷³² Ramazan Bıçer, “İğvâ”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 525.

⁷³³ Huzayrî, 141.

⁷³⁴ Mahlûf, 174.

⁷³⁵ Çantay, II, 558; San’ânî, 241.

⁷³⁶ İbn Kesîr, III, 1841; Mâverdî, III, 380.

yalancı şahitlikte ısrar edenler için hazırlanmış olan cehennemdeki bir vadidir.⁷³⁷ Aynı zamanda cehennemin diğer bütün vadilerinin şerrinden Allah'a sığındığı bir vadidir.⁷³⁸

Ğayy bir karşılık olarak verilir. Araplara göre her şer “ğayy”, her hayır da “raşâd”dır.⁷³⁹ Ayrıca cennetin yolundan alıkoyan günahlardan mecazdır.

فَمَنْ يَلُوقْ خَيْرًا تَحْمَدِ النَّاسُ أَمْرَهُ وَمَنْ يَفْعُو لَا يَعْدُمْ عَلَى الْغَيِّ لَأَنَّمَا

“Kim bir hayır işlerse, insanlar onun işini över,

Kim de bir şer işlerse, kınama onun sapkınlığını yok etmez.”⁷⁴⁰

Taşkınlık, zarara uğramak, kötülük yahut cehennemde kan ve irinlerin aktığı bir vadi olduğu zikredilmektedir. Şehevî arzularına uyan bu insanlar ya hüsrana uğrayacaklar ya da yaptıklarının karşılığında layık oldukları kötülükleri bulacaklar yahut cehennemdeki ğayya kuyusuna atılacaklardır” denmektedir.⁷⁴¹ Peygamber Efendimiz’e “ğayy” sorulduğunda ise, “cehennemin en alt kısmında bulunan, ehlinin kan ve irinlerinin aktığı iki kuyudur” buyurmaktadır.⁷⁴²

3.11. TÂHÂ SÛRESİ (6. Âyet “الثَّرَى” Kelimesi)

{ الثَّرَى } هو التراب الندي والمراد الأرضون السبع لأنها تحته.

Celâleyn Tefsiri’nde : Serâ : “Nemli topraktır. Bundan murat da toprağın altındaki yedi kat yerdir.”⁷⁴³

“İçinde ıslaklık olan şeydir. Islak olmazsa toprak olur, serâ denmez.”⁷⁴⁴

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى .

“Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O’nundur.”⁷⁴⁵

⁷³⁷ Zemahşerî, III, 21; Neseî, II, 343; Bursevî, V, 345.

⁷³⁸ Zemahşerî, III, 21; Yazır, V, 458; bkz., Râzî, XXI, 236; Bursevî, V, 399.

⁷³⁹ Râzî, XXI, 236; Zemahşerî, III, 21; Neseî, II, 343; Mâverdî, III, 380; Bursevî, V, 345.

⁷⁴⁰ Zemahşerî, III, 21; Mâverdî, III, 380.

⁷⁴¹ Bkz., Taberi, 571-574; bkz., Şevkânî, III, 470.

⁷⁴² et-Taberânî Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemü’l-Kebîr I-XXV*, (thk. Hamdi Abdü’l-Mecîd es-Seleî), Mektebet-ü İbn Teymiyye, Kahire 1983, VIII, 206.

⁷⁴³ el-Mahallî, es-Süyûtî, 312.

⁷⁴⁴ Sâvî, II, 579.

⁷⁴⁵ Taha, 20/6.

النَّرى : فَعَلٌ vezninde tekil cins isimdir.⁷⁴⁶ Sıkı toprak, üzerine bevl edildiğinde cıvık çamura dönüşmeyen bir toprak manasına gelmektedir.⁷⁴⁷ Kur'ân-ı Kerim'de sadece bu âyette geçmektedir.⁷⁴⁸

Diğer Tefsirlerde : Serâ : Islak ve nemli olan her şey,⁷⁴⁹ arzın içindeki toprak,⁷⁵⁰ nemli toprak,⁷⁵¹ kuru toprak ya da yeryüzü,⁷⁵² toprağın ya da arzın arkasındaki şey⁷⁵³ anlamları vardır.

Yedi kat arzın altında bulunan ve bundan sonrasına ait bilgilerin Allah Teâlâ'dan başkası tarafından bilinmediği bir yerin üzerindeki tabaka veya⁷⁵⁴ yedi kat yerin altındaki şey ya da yedinci kat arzın altındaki kayadır.⁷⁵⁵ Ayrıca âlemin en son sathı, en alt tabakasıdır ve onun altında birşey bulunmaz⁷⁵⁶ denilmiştir.

İbn Abbâs'tan rivayetle arzlar (yerler) balığın sırtında, balık denizde, başı ve kuyruğu arzın altında karşılaşırlar. Deniz de semânın yeşilinden olan yeşil kayanın üzerindedir.⁷⁵⁷ Bunlara ilaveten, arzın öküz ve havanın da üzerinde olduğu zikredilir.⁷⁵⁸

Câbir b. Abdillâh kendisine arzın altında ne olduğu sorulunca; “su” suyun altında “karanlık”, karanlığın altında “hava”, havanın altında serâ olduğunu; bundan sonrasının da Allah'tan başkasına gizli olduğunu bildirmiştir.⁷⁵⁹ Bütün bu veriler insanın arzla ilgili ulaşabileceği bilginin son noktasını belirlemektedir.

“Serâ” kelimesi Müfessirimizce “nemli toprak” bundan kastın da yedi kat yerin altında bulunan bir toprak tabakası şeklinde tefsir edilmiştir. Diğer tefsirlerdeki bilgilere bakıldığında da bu şekilde yapılan tefsir öz ve isabetlidir.

⁷⁴⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, 116.

⁷⁴⁷ İbn Manzûr, I, 479.

⁷⁴⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 195.

⁷⁴⁹ Mâverdî, III, 394.

⁷⁵⁰ Yazır, V, 466; Mâverdî, III, 394; Huzayrî, 144; Sicistânî, 66; San'ânî, 134.

⁷⁵¹ Bkz., Taberî, XVI, 12; Mevdûdî, III, 239; bkz., Râzî, XXII, 8; bkz., Şevkânî, III, 491; Mâverdî, III, 394; bkz., Âlûsî, XVI, 161; Huzayrî, 144; Sicistânî, 66; Çantay, II, 564; San'ânî, 134.

⁷⁵² Bursevî, V, 366.

⁷⁵³ Mahlûf, 177.

⁷⁵⁴ İbn Kesîr, III, 1861-1862; bkz., Şevkânî, III, 491; bkz., Mâverdî, III, 394.

⁷⁵⁵ Zemahşerî, III, 40; Neseffî, II, 357; bkz., Âlûsî, XVI, 161; bkz., Taberî, XVI, 12.

⁷⁵⁶ Râzî, XXII, 8; Bursevî, V, 366.

⁷⁵⁷ Bursevî, V, 366.

⁷⁵⁸ Râzî, XXII, 8.

⁷⁵⁹ Bkz., Âlûsî, XVI, 161.

3.12. ENBİYÂ SÛRESİ (30. Âyet “رَتَّقَ” Kelimesi)

{ رَتَّقَا } سدا بمعنى مسدودة.

Celâleyn Tefsiri'nde : Ratkan : “Set çekilmiş (kapanmış).”⁷⁶⁰

“Set çekilmiş manasında set olduğu rivayet edilir.”⁷⁶¹

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ.

“İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”⁷⁶²

رَتَّقَا : فعلٌ vezninde mastardır.⁷⁶³ الرَّتَّقُ، الرَّتَّقُ kelimesinin zıddıdır. Ayrık, yırtık, kopuk bir şeyi açıklık tamamen kapanana kadar birleştirme, kaynatma, tamir etme gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁶⁴ "Ratk" tıkamak, tutmak, yapıştırmak; "fetc" ise, bitişik ve yapışık iki şeyin arasını yarıp ayırmaktır.⁷⁶⁵ Bu bitişiklik ve yapışıklık; yaratılış olarak mı yoksa, sanat olarak mıdır? âyette zikredilmektedir. الرَّتَّقَاءُ cariyenin cinsel organının ilişkiye imkân vermeyecek biçimde yapışık olması durumunda kullanılan bir ifadedir. Kişiler için de; bitişiren ve ayıran, düğümleyen ve çözen tabiri de kullanılmaktadır.⁷⁶⁶ Ayrıca ism-i mef'ûl manasında mastar olup, (semâ ve arzın her ikisi de birbirine) bitiştirilmiş anlamına gelir. Aralarında boşluk yoktur.⁷⁶⁷ Bu fiil ve sîga ile yalnızca bu âyette geçmektedir.⁷⁶⁸

Diğer Tefsirlerde : Ratkan : Bitişik halde iken (bir madde halinde, eczası gaz zerrelere şeklinde birbirine yapışıkken),⁷⁶⁹ tüm evren yalnızca su kütlesi iken, farklı parçalara ayrılarak; dünya ve diğer gök cisimleri olmuştur.⁷⁷⁰

“Ratk”; bir beden gibi birbirine yapışık,⁷⁷¹ arasında boşluk olmayan, yaratılış ve sanat açısından bitişik olan şeydir. Fetc ise; ratkın zıddı olup bitişik olan iki şeyin arası-

⁷⁶⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 324; Huzayrî, 153.

⁷⁶¹ Sâvî, II, 618.

⁷⁶² Enbiyâ, 21/30.

⁷⁶³ Ahmed Muhtâr Ömer, 116.

⁷⁶⁴ İbn Manzûr, I, 479.

⁷⁶⁵ Bkz., Râzî, XXII, 162-163.

⁷⁶⁶ İsfahânî, 341.

⁷⁶⁷ Zemahşerî, III, 85; Neseî, II, 401; Mahlûf, 186.

⁷⁶⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 369.

⁷⁶⁹ Çantay, II, 584.

⁷⁷⁰ Mevdûdî, III, 305.

nı ayırmaktır. İlk yaratılışında birbirinin üstünde olan yer ve gök; rüzgârla, bitkilerin yetişmesini sağlayan yağmurla,⁷⁷² havayla, yedi kat gök ve yedi kat yer ayrılmıştır. En başında semadan yağmur yağmayıp, yerden bitki yetişmezken; yağın yağmurla bitkiler yetişmeye başlamıştır.⁷⁷³ Nitekim İbn Abbas’a sorulduğunda “*gök yağmur yağdırmıyor, yer de bitki bitirmiyordu. Ne zaman ki Ademoğlu yeryüzünde yaşamaya başladı; gök yağmur yağdırmakla, yer de bitki bitirmekle ayrıldı*” cevabını vermiştir. Bu âyette zikredilen semâ ve arz mecâzi olup, İbn Abbâs’ın yaptığı tevil gibidir. Semadan kasıt bizim gördüğümüz dünya semâsı, arzdan kasıt da üzerinde yaşadığımız yer kabuğudur. Bu bitişiklik, top içinde bulunan kumaşların bitişikliği gibidir. Gökle yer arasındaki ufukların bitişik olmasıdır. Bugünkü batı bilim dünyasının tespiti de bu doğrultudadır.

Gökler ve yerler yok iken biz yoktan var ettik.⁷⁷⁴ Yer; dağ, dere, tepe gibi yeryüzü şekilleri; gök de; güneş, ay, gök cisimleri ve yıldızları olmayan tek bir bütün halindeydi. Başka bir deyişle; yer, gök cisimlerine bitişik, tek bir kütle halinde; gök de; cisimleri ve kütleleri arasında çeşitliliği söz konusu olmayan birbirine benzeyen birer madde idi. Ya da hepsi başlangıçta yoklukta ortak olan, dışta görünen ve farklı özellik gösteren bir varlık değildi.⁷⁷⁵

Bütün bu tefsirlerin yapıldığı, âyette işaret edilen göklerin ve yerin bir arada buldukları kâinatın ilk halini anlatan “Big-Bang” teorisini akla getirmektedir.⁷⁷⁶ Bu âyetin modern zamanlardaki tefsirlerinde, evrenin başlangıçta bir bütün yani tek bir kütle olduğu, bu kütlelerin sonradan bölünüp parçalara, yani dünyanın da içinde bulunduğu uzay cisimlerine ayrıldığı ifade edilmektedir. Kur’an’ın bu ifadesi ve bu doğrultuda yapılan tefsir çalışmaları günümüzde genellikle astrofizikçilerin evrenin oluşumu hakkında kabul ettikleri teoriyle paralellik arz etmektedir. Bu bilim adamlarına göre, “*uzaydaki cisimler önceleri bir gaz ve toz kütle halinde idi. Merkezi çekim sebebiyle büzüşüp muhtelif noktalarda yoğunlaşan bu gaz kütlelerinden zamanla küreler halinde parçalar koparak uzay boşluğuna fırlamış, merkezi çekim kuvvetinin etkisiyle dönmeye, uzayın soğukluğu sebebiyle de soğumaya başlamıştır. Bu dönüş esnasında yoğunlaşan ana*

⁷⁷¹ Bkz., Râzî, XXII, 162-163; İbn Kesîr, III, 1909; Sicistânî, 98; San’ânî, 171.

⁷⁷² Bkz., Bursevî, V, 470-471.

⁷⁷³ İbn Kesîr, III, 1909; bkz., Âlûsî, XVII, 35-36; Sicistânî, 98; San’ânî, 171; Yazır, V, 500; Mâverdî, III, 444.

⁷⁷⁴ Bkz., Âlûsî, XVII, 35-36.

⁷⁷⁵ Yazır, V, 500.

⁷⁷⁶ Zeki Yıldırım, “Enbiya, 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu”, *AÜİFD*, Sayı: 39, 2013, 59.

kütlelerden de bazı parçalar kopmuş, bunlar da ana kütlelerin etrafında dönmeye devam etmiştir. Böylece tek bir kütle, milyarlarca yıl ile ifade edilen zaman dilimlerinde galaksi ve güneş sistemlerine; bunlar da giderek yıldızlara, gezegenlere ve bunların uydularına dönüşmüş, nihâyet güneşin uydusu olan dünyamızın da içinde yer aldığı gezegenler iyice soğuyarak bugünkü şekillerini almışlardır.”⁷⁷⁷

Peki başlangıçta bitişik olan sema ve arzı ayırmadaki ilâhî murat nedir? Bütün semâvî kitaplarda yer alan bilgiye göre, yeryüzünü yerleşilebilir hale getirmektir.⁷⁷⁸

İkrime, Atiyye el-Avfi ve İbn Zeyd; göklerin ve yerin bitişik olduğu, önceleri delik olmadıkları, sonra Allah'ın, gökleri delerek oradan yağmur indirdiği, yerleri yararak oradan bitkiler çıkarıp sular fişkırttığını ve Allah Teâlâ'nın “içinde hâdiseler tekrarlanan göğe, yarılan yere yemin olsun ki, muhakkak Kur'ân, hak ile bâtili ayıran ilahî bir kelimadır”⁷⁷⁹ âyetinin bu konudaki ilâhî muradı anlamaya yardımcı olduğunu söylemişlerdir. Taberî de âyetin son bölümünü delil göstererek bu görüşü savunmaktadır.⁷⁸⁰

Zeccac, "ratk" mastar olup, âyetin "o ikisi ayrılan oldular" manasında olduğu görüşündedir. Mufaddal da, Allah Teâlâ'nın burada "ratkayn" demeyip; “biz onları yemek yemez birer beden olarak yaratmadık”⁷⁸¹ âyetinde olduğu gibi bir ifade kullandığını söyler. O halde âyetin manası; “yerle gök herhangi bir yarık, boşluk ve çatlak olmaksızın, katı halde iken; Cenâb-ı Hak gökten yağmuru yağdırmak, yerden de bitkiler bitirmek için, onları birbirinden ayırmıştır” şeklinde olur.⁷⁸²

Ratk, set çekilmiş, fetk ise yarılmış demektir. Birbirinin zıddı kelimelerdir. Bununla ilgili Abdurrahmân b. Hassân şiirinde şöyle der:

يَهُونُ عَلَيْهِمْ إِذَا يَعْضَبُونَ نَ سَخَطَ الْعَدَاوَةِ وَإِرْغَامَهَا
وَرَتَّقُوا الْفُتُوقَ وَفَتَّقُوا الرُّثُومَ قِ وَنَقَضُوا الْأُمُورَ وَإِبرَامَهَا.

“Onlar kızdığında; ne düşmanın kini, ne de zorlaması ehemmiyet vermez,

⁷⁷⁷ Zeki Yıldırım, 61.

⁷⁷⁸ İbn Kesîr, III, 1909; bkz., Âlûsî, XVII, 35-36; Sicistânî, 98; San'ânî, 171.

⁷⁷⁹ Târık, 86/11-13.

⁷⁸⁰ Bkz., Taberî, XVI, 255-260.

⁷⁸¹ Enbiyâ, 21/8.

⁷⁸² Bkz., Râzî, XXII, 162-163.

*Delikleri yamama, yamaları sökme; işleri bozma, işleri yapma.*⁷⁸³

*İşte evren büyük patlama ile yaratıldıktan sonra genişlemeye başlamış ve halen o genişlemeye devam etmektedir. Bilim adamları evrenin kütlesi yeterli miktara ulaştığında, çekim kuvvetleri nedeniyle bu genişlemenin duracağını ve bunun evrenin kendi içine çökmeye, büzülmeye başlamasına sebep olacağını belirtmektedirler. Büzülen evrenin sonunda “Big Crunch” (büyük çöküş) denilen çok yüksek bir ısı ve sıkışma ile son bulacağını ifade etmektedirler. Bu ise, bildiğimiz tüm yaşam şekillerinin yok olması anlamına gelmektedir.*⁷⁸⁴

Âyetin anlaşılması için üzerinde yoğunlaşılacak “feth” fiilini mahiyet ve hakikat itibarıyla birbirine kaynaşmış nesnelere ayrılması ve kopan dev parçaların korkunç mesafelere gidebilmesi için, patlatıp bölme gibi hakiki anlamda yorumlamak daha doğru olacaktır. Ayrıca bulutsu kütle parçalarının patlama sırasında, çok fazla dağılmayıp hedeflenen yer küreleri oluşturabilmeleri için belli bir yoğunlukta olmaları gerekmektedir. Aksi halde, bir göğü veya bir yıldızı oluşturacak olan bölünmüş kütle, atom parçacıkları birbirlerine tutunamayıp, her hangi bir kütle oluşturamayacak biçimde evrenin sonsuz boşluğuna dağılıp giderlerdi. Âyetteki “retk” kelimesine bazı müelliflerin “birbirine kaynaşmış” anlamını vermeleri, bunun belli bir yoğunluk olmadan mümkün olmayacağındandır.⁷⁸⁵

Bu âyet, muhataplarının anlayış seviyelerine göre; fen bilimlerine fazla âşina olmayan bir kişinin gözlem ve basit bir akıl yürütmesiyle, muhakkik bir hekimin tefekkürü sonucundaki hayranlığıyla, çağdaş bir filozofun da modern bilmin ışığında tabiat şirkinden kurtulmasıyla anlaşılır.⁷⁸⁶ Müfessirimiz kendi çağındaki bilgilere göre bir yorum yapmıştır. Kanaatimizce de “ratk” kelimesi “arasında boşluk olmayacak şekilde yapışık ve bitişik olan” anlamında kullanılmıştır.

⁷⁸³ Mâverdî, III, 444.

⁷⁸⁴ Zeki Yıldırım, 53.

⁷⁸⁵ Zeki Yıldırım, 60-61.

⁷⁸⁶ Zeki Yıldırım, 66.

3.13. MÜ'MİNÜN SÛRESİ (100. Âyet “بِرْزَخ” Kelimesi)

{ بِرْزَخ } حاجز يصدّهم عن الرجوع.

Celâleyn Tefsiri'nde : Berzah : “Onları dönmekten alıkoyan bir engel.”⁷⁸⁷

“Ölümden, yeniden dirilişe kadar geçen süredir. Onlarla dönüş arasında bir perde bir engel vardır. O da ölümdür.”⁷⁸⁸

لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بِرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ.

“Ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım.” Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.”⁷⁸⁹

بِرْزَخ فَعْلَلٌ vezninde zat ismi olup, iki şey arasındaki engel ve sınır anlamına gelir. Âyette ifade edilen bu engel kabirdir. Çünkü dünya ve ahireti birbirinden ayırmaktadır. Ölümle yeniden diriliş arasında bir fetrettir.⁷⁹⁰ Her iki şey arasında bulunan şeydir. Haşrdan önce ölüm vaktinden yeniden diriliş vaktine kadar dünya ve ahiret arasında bulunan (engel türünden) şeydir.⁷⁹¹ Ölen kişinin gireceği yer berzaktır (kabirdir).⁷⁹² Kıyamette berzah ise; ahirette insan ile ulaşmak istediği yüksek menziller arasındaki engeldir. Bu da Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen “akabe (sarp yokuş)” kelimesine işarettir. Ayrıca berzah için “ölüm ile kıyamet arasındaki şeydir” denilmiştir.⁷⁹³ Berzah kelimesi Kur’an-ı Kerîm’in üç âyetinde zikredilmektedir.⁷⁹⁴

Sözlükte “iki şey arasındaki engel” manasına gelen berzah kelimesi, eski bir coğrafî terim olarak “bir kara parçasının iki deniz arasında kalan dar kısmı (kıstak)” anlamında da kullanılmıştır.⁷⁹⁵

Diğer Tefsirlerde : *Berzah* : “O ikisi (iki deniz) arasında bir berzah var”⁷⁹⁶ âyetindeki “berzah” kelimesi gibi iki şey arasındaki engel olup;⁷⁹⁷ ölümden başlayarak,

⁷⁸⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 348; Mahlûf, 201; Huzayrî, 170; Çantay, II, 626.

⁷⁸⁸ Sâvî, III, 56.

⁷⁸⁹ Mü’minün, 23/100.

⁷⁹⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, 91; bkz., Şevkânî, III, 678; Sicistânî, 44; San’ânî, 107.

⁷⁹¹ el-Cürcânî, 104; Mekkî b. Ebî Tâlib, 165.

⁷⁹² İbn Manzûr, I, 479; Sicistânî, 44; San’ânî, 107.

⁷⁹³ el-İsfahânî, 118.

⁷⁹⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 144.

⁷⁹⁵ Cüneyt Gökçe, “Berzah”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 525.

⁷⁹⁶ Rahmân, 55/20.

⁷⁹⁷ Yazır, VI, 88; Mâverdî, IV, 66.

diriliş gününe kadar devam edecek bir engel olan kabir hayatı ve kabir âlemidir.⁷⁹⁸ Yani, onlar yapamadıkları ibadetleri telâfi etmelerine manî olan, bir araya gelmelerini engelleyen bir durum olan ölümlle yüzleşmişlerdir. Bu, diriliş gününde dönecekleri anlamına gelmeyip, bunu anladıkları zaman tamamen ümitlerini keseceklerdir. Diriliş gününde ahiretten başka bir yere de dönmeyeceklerdir.⁷⁹⁹

Berzâhla ilgili rivayetler:

1. Ölümle yeniden diriliş arasındaki engeldir.
2. Mücâhid'e göre, dünya ve âhîret arasındaki engel; Muhammed İbn Kâ'b'e göre, dünya ile âhîret arasındadır. Dünya halkından olmayıp, yeyip içmeyen, âhîret ehlinde olmayıp, amelleri ile cezalandırılmayan ve amellerinin karşılığını görmeyenlerin bulunduğu yerdir.
3. Ebu Sahr'e göre berzah; dünya ve ahirette olmayıp, diriltilecekleri güne kadar kalacakları kabirlerdir.⁸⁰⁰ Ölülerle dünyaya dönüş arasındaki, yeniden diriliş gününe kadar devam edecek engeldir.⁸⁰¹
4. Kelbî'ye göre, her iki sûra üfleme arasında geçecek olan süredir. Bu süre ise kırk yıldır.⁸⁰²

Tasavvuf düşüncesinde âlem; akıl ve duyuyla bilinebilen maddî âlem, bu yollarla bilinmeyen manevî âlem ve ikisi arasında köprü vazifesi gören berzah âlemi olmak üzere üçe ayrılır. Kur'ân-ı Kerîm'de berzah kelimesinin yer aldığı her iki ayette de⁸⁰³ adı geçen "iki deniz" ile maddî ve manevî âlem, bu ikisi arasındaki "berzah" ile de "âlem-i berzah" kastedilmiştir. Ayrıca berzah; küçük kıyamet olan ölümden sonra insan ruhunun büyük kıyamete kadar kalacağı ve onun dünyada iken işlediği her türlü fiilin manevî karşılıklarının meydana getirdiği "misâlî beden" olarak değerlendirir. Bu misâlî beden, ölen her insanın dünyada işlediği amellere göre azap gördüğü ya da mükâfatlandırıldığı gerçek mezarıdır.⁸⁰⁴

Ele aldığımız "berzah" kavramının anlamları itibariyle odak noktası nerede, ne zaman ve ne şekilde tezahür ederse etsin "bir şeye mani olmak, engel olmak"tır. Dolayı-

⁷⁹⁸ Bkz., Taberî, XVI, 109-111.

⁷⁹⁹ Râzî, XXIII, 122.

⁸⁰⁰ İbn Kesîr, IV, 2031; bkz., Mâverdî, IV, 67; bkz., Bursevî, VI, 106; bkz., Âlûsî, XVIII, 64.

⁸⁰¹ Zemahşerî, III, 155; Neseî, II, 481; Mevdûdî, III, 434; bkz., Bursevî, VI, 106; bkz., Âlûsî, XVIII, 64.

⁸⁰² Bkz., Mâverdî, IV, 67.

⁸⁰³ Furkân, 25/53; Rahmân, 55/19-20.

⁸⁰⁴ Gökçe, V, 525.

sıyla müfessirimiz “onları dünyaya dönmekten alıkoyan bir engel” anlamını vererek kavramın tüm anlamlarına bir göndermede bulunmuştur.

3.14. NÛR SÛRESİ (43. Âyet “الْوَدُق” Kelimesi)

{ الوُدُق } المطر.

Celâleye Tefsiri'nde : *Vedk* : “Yağmur.”⁸⁰⁵

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدُقَ يُخْرَجُ مِنْ خِلَالِهِ...

“Görmez misin ki; Allah birtakım bulutları (çıkartıp) sürüyor; sonra onları bir araya getirip üstüste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunlar arasından yağmur çıkıyor ...”⁸⁰⁶

الْوَدُق : **فَعْلٌ** vezninde tekil ve cins anlamında kullanılan bir isimdir. Yağmur ya da bulutların arasından çıkan şimşek anlamlarına gelir.⁸⁰⁷ Sağanak ve sakın yağın yağmur gibi bütün yağmur çeşitlerini kapsar.⁸⁰⁸ Yağmur ve yağması anında oluşan toz bulutu benzeri şeydir. Şiddetli sıcakta havada ortaya çıkan şey için **وَدِيقَةٌ** denir görüşü de vardır.⁸⁰⁹ Cürhüm lügatinden olup, “yağmur” manasındadır.⁸¹⁰ Aynı sîga iki âyette zikredilmektedir.⁸¹¹

Diğer Tefsirlerde : *Vedk* : Yağmur,⁸¹² sağanak yağmur, çiseltisinden sağanağına bütün yağmur çeşitleri⁸¹³ ve bütün yağış çeşitleri⁸¹⁴ olduğuna dair görüşleri vardır. İmrü'l-Kays bu hususta şu dizeleri dile getirmiştir:

وَسَكَبَ وَتَوَكَّأَتْ وَتَنَهَمَانِ. فَذَمَّعُهُمَا وَدُقٌّ وَسَحٌّ وَدِيمَةٌ

“İkisinin gözyaşı yağmur, sel, kan olmuş;

Dökülmüş, akmuş, yağmur gibi yağmış.”⁸¹⁵

⁸⁰⁵ el-Mahallî, es-Süyûtî, 355.

⁸⁰⁶ Nûr, 24/43.

⁸⁰⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, 475.

⁸⁰⁸ İbn Manzûr, VI, 4800.

⁸⁰⁹ el-İsfahânî, 861.

⁸¹⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 359.

⁸¹¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 838.

⁸¹² Bkz., Taberî, XVII, 336; İbn Kesîr, IV, 2095; Zemaşerî, III 188; Nesefî, II, 511; bkz., Yazır, VI, 37; Mevdûdî, III, 553; bkz., Şevkânî, IV, 56; bkz., Mâverdî, IV, 113; Mahlûf, 206; Mekki b. Ebî Tâlib, 169; Huzayrî, 174; Sicistânî, 210; Çantay, II, 637; San'ânî, 313.

⁸¹³ Bkz., Bursevî, VI, 165; bkz., Âlûsî, XVIII, 190.

⁸¹⁴ Râzî, XXIV, 272.

⁸¹⁵ Bkz., Şevkânî, IV, 57; bkz., Mâverdî, IV, 113.

Ayrıca “vedk” için şimşek de denilmiştir.

أَثْرَنَ عَجَاجَةً وَخَرَجْنَ مِنْهَا خُرُوجَ الْوَدْقِ مِنْ خَلَلِ السَّحَابِ.

“Toz bulutu bıraktılar ve oradan; şimşegin, bulutun arasından çıktığı gibi çıktılar.”⁸¹⁶

3.15. ŞUÂRÂ SÛRESİ

1. Şuârâ Sûresi 54. Âyet “Şirzîme” Kelimesi

{ إن هؤلاء لشِرْذِمَةٌ طائفة. }

Celâleyn Tefsiri’nde : *Şirzime* : Tâife, topluluk,⁸¹⁷ bölük pörçük bir cemaat⁸¹⁸ anlamlarına gelmektedir. İsrailoğulları altı yüz yetmiş bin kişi iken, Firavn’ın yalnızca öncü birliğinin yedi yüz bin kişi olduğu söylenir. Firavn, kendi ordusu İsrailoğulları’na göre sayı olarak çok fazla olduğu için, onların sayılarını bu ifade ile azımsamıştır.⁸¹⁹

إِنَّ هَؤُلَاءَ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ.

“Esasen bunlar, sayıları az, bölük pörçük bir cemaattir.”⁸²⁰

فِغْلَةٌ : *Şirzîme* vezninde çoğul olarak kullanılan bir lafız olup, az sayıdan oluşan topluluk,⁸²¹ az sayıda insan topluluğu, bir şeyden bir parça⁸²² anlamlarına gelir. Ayrıca Cürhüm lüğatinden olup, “küçük grup” manasındadır.⁸²³ Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyette geçmektedir.⁸²⁴

Diğer Tefsirlerde : *Şirzime* : İnsanların gerek sayı, gerek asalet ve gerekse düzenli bir orduları olmayışı açısından en düşüğü ve en değersizidir. Bu kelimenin geçtiği şii- rinde Dahhâk şöyle demektedir:

وَهُمُ الْأَعْبُدُ فِي أَحْيَانِهِمْ لِعَبِيدٍ وَتَرَاهُمْ شِرْذِمَةً.

⁸¹⁶ Bkz., Şevkânî, IV, 57; bkz., Mâverdî, IV, 113; bkz., Âlûsî, XVIII, 190.

⁸¹⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 369; Mevdûdî, IV, 28.

⁸¹⁸ Yazır, VI, 111; Huzayrî, 183.

⁸¹⁹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 369.

⁸²⁰ Şuârâ, 26/54.

⁸²¹ Ahmed Muhtâr Ömer, 256.

⁸²² İbn Manzûr, IV, 2231; el-İsfahânî, 450.

⁸²³ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 359; Sicistânî, 123; San’ânî, 206.

⁸²⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 464.

“Hayatlarında kullara daha fazla kulluk etmişlerdir,

(Bu sebeple) onları, küçük ve değersiz bir grup olarak görürsün.”⁸²⁵

Tâife, topluluk,⁸²⁶ döküntü azınlıkları,⁸²⁷ az bir topluluk, her değersiz şeyin kalasını,⁸²⁸ azar azar bir cemaat⁸²⁹ anlamlarına gelir. Azlık kemiyet açısından değil, keyfiyet açısındandır.⁸³⁰ Çünkü İsrailoğullarının altı yüz yetmiş bin kişi olduğu söylenir.⁸³¹

"Şirzime" az olan grup, topluluk anlamına gelir. Araplar iyice eskimiş, çürümüş ve paramparça olmuş elbiseye **ثَوْبٌ شَرَّادِمٌ** derler.

Firavun Hz. Musa'nın kavminin azlığını “şirzime” kelimesiyle ifade etmiş, hemen ardından **قَلِيلُونَ** diyerek bir kez daha az olduklarını vurgulamıştır. Sonra da, bu azlığı çoğul yaparak onlardan her bir grubun çok az sayıda olduğunu söyleyerek küçümsemiştir.⁸³²

Firavn boğulduğunda Hz. Musa'yı takip ettiği, herbirinin mahiyetinde yetmiş bin askerin bulunduğu yetmiş komutanı vardı. Dolayısıyla Firavn'ın ordusu Hz. Musa'nın beraberindekilerin yaklaşık yedi katıydı.⁸³³

Celâleyn Tefsiri ise; İsrailoğulları'nın altı yüz yetmiş bin kişilik (asker olmayan) bir topluluğuna karşılık Firavn'ın yalnızca öncü birliğinin yedi yüz bin kişi olduğu rivayet edilen dev bir orduya sahip olması sebebiyle sayı açısından azımsayarak bu ifadeyi kullandığı görüşünü benimsemiştir.

⁸²⁵ Bkz., Mâverdî, IV, 170.

⁸²⁶ Bkz., Taberî, XVII, 572; bkz., Âlûsî, XIX, 81.

⁸²⁷ İbn Kesîr, IV, 2154; bkz., Âlûsî, XIX, 81.

⁸²⁸ Bkz., Âlûsî, XIX, 81; Mahlûf, 213.

⁸²⁹ Çantay, II, 659.

⁸³⁰ Zemahşerî, III, 239; bkz., Bursevî, VI, 277.

⁸³¹ Neseî, II, 564; bkz., Şevkânî, IV, 137; bkz., Bursevî, VI, 277; Taberî, XVII, 573.

⁸³² Râzî, XXIV, 137.

⁸³³ Bkz., Şevkânî, IV, 137; bkz., Bursevî, VI, 277.

2. Şuârâ Sûresi 128. Âyet “رِيع” Kelimesi

{ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ مكان مرتفع. أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةٌ تَعْبَثُونَ.

“Siz her yüksek yere bir alâmet dikerek eğleniyor musunuz?”⁸³⁴

Celâleyn Tefsiri’nde : Rî’ : “Yüksek bir mekân, yer.”⁸³⁵

رِيع : فعل vezninde zat ismi olup, yoldan ve yerden yükselen şey anlamına gelir.⁸³⁶ الرَّيْعُ çoğalma ve artma; geri dönme, yüksek mekân,⁸³⁷ uzaktan görünen yüksek yer anlamlarına gelir.⁸³⁸ Ayrıca Cürhüm lügatinden olup, “yol” manasındadır.⁸³⁹ Bu sîga ile sadece bu âyette yer almaktadır.⁸⁴⁰

Diğer Tefsirlerde : Rî’ : Yol,⁸⁴¹ yüksek mekân,⁸⁴² küçük tepe,⁸⁴³ çarşı, pazar, dağlar arasındaki geniş yollar,⁸⁴⁴ yolların yanlarındaki yüksek yerler,⁸⁴⁵ yüksek mevki, büyük saray ve yüksek köşk gibi aşırı gösterişli bina,⁸⁴⁶ yerden daha yüksek yerler ve dağlar⁸⁴⁷ olarak tefsir edilmiştir. Ayrıca Atâ’ su pınarı görüşünü rivayet etmiştir.⁸⁴⁸

فِي الْأَلِ يَرْفَعُهَا وَيَخْفِضُهَا رِيعٌ يَلُوحُ كَأَنَّهُ سَحْلٌ.

“Yükselen ve alçalan yüksek yer, dostların yanında sanki düpedüz görünür”.⁸⁴⁹

Arapların, "yüksekliği ne kadardır" anlamındaki" arazinin yüksekliği, rakımı ne kadardır" sözleri de yüksek yer manasını doğrulamaktadır.⁸⁵⁰ Netice olarak âyete "ihtişam ve şanınuzun göstergesi anıtlar olmaktan başka bir yarar ve amaç taşımadıkları halde, sırf servet ve gücünüzü göstermek için büyük büyük binalar dikersiniz" manası verilebilir.⁸⁵¹

⁸³⁴ Şuârâ, 26/128.

⁸³⁵ el-Mahallî, es-Süyûtî, 372; bkz., Zemahşerî, III, 246; bkz., Neseî, II, 574; Mahlûf, 215; Huzayrî, 184.

⁸³⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, 217.

⁸³⁷ İbn Manzûr, III, 1793.

⁸³⁸ el-İsfahânî, 372.

⁸³⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 359.

⁸⁴⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 404.

⁸⁴¹ Zemahşerî, III, 246; bkz., Âlûsî, XIX, 109; Mahlûf, 215; Sicistânî, 103.

⁸⁴² Zemahşerî, III, 246.

⁸⁴³ Bkz., Taberî, XVII, 607-610.

⁸⁴⁴ Bkz., Bursevî, VI, 295; bkz., Âlûsî, XIX, 109; bkz., Taberî, XVII, 607-610.

⁸⁴⁵ İbn Kesîr, IV, 2162; bkz., Bursevî, VI, 295; bkz., Taberî, XVII, 607-610; Sicistânî, 103; San’ânî, 177.

⁸⁴⁶ Yazır, VI, 119; bkz., Bursevî, VI, 295.

⁸⁴⁷ Mevdûdî, IV, 51, 180; bkz., Âlûsî, XIX, 109.

⁸⁴⁸ Bkz., Âlûsî, XIX, 110.

⁸⁴⁹ Zemahşerî, III, 246.

⁸⁵⁰ Râzî, XXIV, 157.

⁸⁵¹ Mevdûdî, IV, 51, 180; bkz., Âlûsî, XIX, 109.

3.16. NEML SÜRESİ (44. Âyet “الصَّرْح” Kelimesi)

{ الصَّرْح } هو سطح من زجاج أبيض شفاف تحته ماء عذب جار فيه سمك.

Celâleyn Tefsiri'nde : Sarh : “Şeffaf beyaz camdan, altında yüzen balıklarla dolu tatlı su bulunan bir zemindir.”⁸⁵²

“Sarh; köşk, saray ve konağın billurdan zeminidir. Hz. Süleyman onun yapılmasını şeytanlara emretmiştir. Sarnıç gibi bir kuyu kazdılar. Onun içinden su akıttılar ve oraya balık, kurbağa ve diğer deniz hayvanlarından koydular. Tavanını şeffaf cam yaptılar. Su ve içindekiler bu camdan görünür oldu. Onun bu halini bilmeyen –böyle olmamakla beraber- suyun açık olduğunu ve içine daldığını zanneder.”⁸⁵³

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَتْ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِّن قَوَارِيرٍ ...

“Ona: Köşke gir! dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini yukarı çekti. Süleyman: Bu, billûrdan yapılmış, şeffaf bir zemindir, dedi.”⁸⁵⁴

الصَّرْح : فَعْلٌ vezninde zat ismidir. Görkemli saray anlamına gelir. Hz. Süleyman’ın sarayının tabanı su manzaralı, şeffaf camdan zemine sahipti. Bunun için (Sebe melikesi Belkis) zemine bakıp suyu görünce derin bir su zannederek eteğini toplamıştı.⁸⁵⁵ Ayrıca münferiden, büyük, yüksek bina edilmiş bir ev ve saray anlamlarına da gelir. Yüksek ve büyük olan her binadır.⁸⁵⁶ Köşk de denilir.⁸⁵⁷ Himyer lügatinden olup, “ev” manasındadır.⁸⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de dört kere zikredilmiştir.⁸⁵⁹

Diğer Tefsirlerde : Sarh : Hz. Süleyman şeytanlara emredince, onlar da; billurdan, zemini şeffaf beyaz camdan, altından suyun aktığı, vâkıf olmayan kişinin zeminini su zannettiği büyük bir saray yapmışlardır.⁸⁶⁰ “Sarh”ın, saray veya evin avlusu,⁸⁶¹ köşk, kule gibi yüksek bina, konağın sahası, sahnı, avlusu, alanı ve meydanı,⁸⁶² zemininde

⁸⁵² el-Mahallî, es-Süyûtî, 381; Huzayrî, 190.

⁸⁵³ Sâvî, III, 172.

⁸⁵⁴ Naml, 27/44.

⁸⁵⁵ Ahmed Muhtâr Ömer, 273.

⁸⁵⁶ İbn Manzûr, IV, 2426; el-İsfahânî, 482; bkz., Bursevî, VI, 353; Sicistânî, 127; San’ânî, 210.

⁸⁵⁷ Çantay, II, 680.

⁸⁵⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 358.

⁸⁵⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 500.

⁸⁶⁰ İbn Kesîr, IV, 2194; bkz., Mâverdî, IV, 216.

⁸⁶¹ Neseî, II, 609.

⁸⁶² Yazır, VI, 160; bkz., Âlûsî, XIX, 208; Mahlûf, 219.

balık türü hayvanların da bulunduğu suyun aktığı şeffaf, billurdan bir saray ya da köşk olduğuna dair rivayetler vardır.⁸⁶³

Vehb b. Münebbih kavline göre; Hz. Süleyman, Seba Melikesi'nin geleceğini düşünce cinlere, kristalden bir köşk yapmalarını, köşkün altından su akıtmalarını ve suyun içine çeşitli deniz hayvanları koymalarını emretmiştir. Kendisi de tahtını köşkün ortasına koyarak üzerine oturmuş ve Belkıs'ın yanına gelmesini beklemiştir. Belkıs gelince köşke girmiş, kristalden yapılmış köşkün altından akan suya basacağını zannetmiş ve bacaklarını sıvamıştır. Hz. Süleyman kendi saltanatının, Melike'nin saltanatından daha büyük olduğunu göstermek veya Melike'nin zekâsını ölçmek ya da Melike'nin bedeni hakkındaki söylentilerin doğru olup olmadığını öğrenerek onunla evlenip evlenemeyeceğine karar vermek istediği için böyle bir köşk yaptırmıştır.⁸⁶⁴

Bir diğer kavle göre sarh kelimesi, tıpkı, وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ ^{الأسباب} "Ey Hâmân, benim için yüksek bir kule yap"⁸⁶⁵ ifadesinde olduğu gibi, köşk, yüksek saray ve kule demektir. Evin eyvanı manasına geldiği de söylenmektedir.⁸⁶⁶

Celâleyn Tefsiri'nde de belirtildiği üzere, âyetteki cümlelerin tamamı düşünüldüğünde "sarh" kelimesinin; "billûrdan yapılmış, şeffaf bir zemini olan köşk" şeklindeki tefsiri daha tutarlıdır.

⁸⁶³ Zemahşerî, III, 280; bkz., Şevkânî, IV, 187; bkz., Âlûsî, XIX, 209; Mekkî b. Ebî Tâlib, 179.

⁸⁶⁴ Bkz., Taberî, XVIII, 81-84.

⁸⁶⁵ Mü'min, 40/36.

⁸⁶⁶ Râzî, XXIV, 200.

3.17. SEBE SÛRESİ

1. Sebe Sûresi 11. Âyet “سَابِغَاتٍ” Kelimesi

{ سَابِغَاتٍ } دروعا كوامل يجرها لابسها على الأرض.

Celâleyn Tefsiri’nde : Sâbiğât : “Giyen kişinin yerde sürüyeceği tam (geniş) zırhlardır.”⁸⁶⁷

أَنْ اَعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاَعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.

“Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü yap. (Ey Davud hanedanı!) İyi işler yapın. Kuşkusuz ben, yaptıklarınızı görmekteyim, diye (vahyettik).”⁸⁶⁸

Sَابِغَاتٍ : فَاعِلَاتٌ vezninde ismi fâil olup cem’ müennes sâlim olarak gelmiştir. Uzun geniş zırhlar,⁸⁶⁹ tam, yeterli olan ve yere doğru uzayan her şey olup, ayrıca اَسْبَغَ fiili, bir işi tastamam yapma anlamı taşır. Abdestte kullanıldığında abdesti gerektiği gibi güzel bir şekilde alma anlaşılır.⁸⁷⁰ Abdestin mükemmelliğinde ve nimetin bolluğunda kullanılması istiâredir.⁸⁷¹ Bu sîga ile sadece bu âyette zikredilmektedir.⁸⁷²

Diğer Tefsirlerde : Sâbiğât : Sâbiğât, geniş ve tam zırhlar,⁸⁷³ bütün bedeni örtecek uzun zırhlar⁸⁷⁴ şeklinde tefsir edilmiştir. اِسْبَاغُ التَّعْمَةِ ve اِسْبَاغُ الوُضُوءِ den istiareddir.⁸⁷⁵

Bol bol, geniş geniş zırhlı elbise parçalarını birbirine ölçülü biçimde tak, dokunuşunu ve biçimini iyi ölç anlamlarına gelmektedir.⁸⁷⁶

Hız. Dâvûd, âyette de emredildiği gibi zırhları çok güzel yapar ve bunları satardı. Nitekim Hz. Dâvûd’un bir zırhı dört bine sattığı, (o parayı) kendisi, ailesi ve fakirler için harcadığı rivayet edilmiştir. Hz. Dâvûd bir gün tebdil-i kıyafet yaparak halkın içine çıkmış. İnsanlara, kendisini nasıl bildiklerini sormuş ve insanların da kendisinden övgüyle bahsettikleri, ancak; kendisindeki bir hasletin bu kadar iyi bir insana yakışmadığı

⁸⁶⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 429; bkz., Bursevî, VII, 267; bkz., Âlûsî, XXII, 114-115; Mahlûf, 244; Huzayrî, 223; Sicistânî, 112; San’ânî, 188.

⁸⁶⁸ Sebe, 34/11.

⁸⁶⁹ Ahmed Muhtâr Ömer, 229.

⁸⁷⁰ İbn Manzûr, III, 1927.

⁸⁷¹ el-İsfahânî, 395.

⁸⁷² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 418.

⁸⁷³ Zemahşerî, III, 435; Neseî, III, 55; Şevkânî, IV, 417.

⁸⁷⁴ Çantay, II, 761.

⁸⁷⁵ Bkz., Bursevî, VII, 268.

⁸⁷⁶ Râzî, XXV, 247; Yazır, VI, 392; bkz., Mâverdî, IV, 436.

cevabını almıştır. Bu hasletin de; ailesinin geçimini devlet hazinesinden yapıyor olması olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Dâvûd, kendisine bir sebep kılmasını ve hazineye ihtiyaç duymadan kendisi ve ailesi için kazanç elde edebilmeyi rabbinden niyaz etmiştir. Böylece Allah Teâlâ kendisine zırh yapma sanatını öğretmiştir.⁸⁷⁷ Böylece ilk zırh yapan Hz. Dâvud (a.s) olup, Allah Teâlâ O'na demiri yumuşatmış ve bu sanatı öğreterek kazancını temin etmesini sağlamıştır. Zırhların dokumasını sağlam tutmasını, çivi ve halka bağlantılarını ölçülü yapmasını emretmiştir.⁸⁷⁸

Katade; zırhlar teneke şeklinde yapılırken zırhları ilk defa halkalar şeklinde yapının Hz. Davud olduğunu rivayet etmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ âyette, Hz. Davud'a zırhın nasıl dokunacağını öğreterek halkaları birbirine denk yapmasını veya halkaları birbirine bağlayan çivilerin halkalarla uyum sağlamasını emretmektedir.⁸⁷⁹

Bu, Allah'ın Hz. Davud'u demiri kullanmada usta kıldığını ve özellikle korunma amacıyla ona zırh yapma sanatını öğrettiğini gösterir. Bu gerçek, arkeolojik ve tarihi araştırmalarla da desteklenmekte olup, araştırmalara göre demir devri, M.Ö. 1200 ile 1000 yılları arasında başlamış olup, bu da Hz. Davud'un yaşadığı dönemdir. İlk önce Suriye ve Anadolu'da M.Ö. 2000-1200 yılları arasında yaşayan Hititlerin, demiri eritip şekil vermek için bir metod icat ettikleri; fakat bunu diğer insanlardan gizledikleri, bu nedenle de demirin yaygın bir kullanıma geçmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Filistîler'in⁸⁸⁰ bunu keşfedip, yine bir sır olarak sakladıkları bilinmektedir. Hükümdar Seul'den (Talut) önce İsrailoğulları'nın Hititler ve Filistîler'e defalarca yenilmelerinin nedeni karşılındakinin savaşlarda demiri kullanmasıyla açıklanmaktadır.

“M.Ö. 1020'de Talut, Allah'ın emri ile İsrailoğulları'nın hükümdarı olduğunda (M.Ö. 1004-965) sadece tüm Filistin'i ve Ürdün'ü değil, Suriye'nin bir bölümünü de İsrail krallığına kattı. İşte o zaman Hititlerin ve Filistîlerin bu kadar gizledikleri zırh yapımı sırrı açığa çıktı ve demirden günlük ucuz eşyalar bile yapılmaya başlandı. Filistinin güneyinde demir madenleri bakımından zengin bir bölge olan Edom'da yapılan yeni arkeolojik kazılar, demir eritme ve şekil verme işleminde kullanılan ocakları açığa çıkarmıştır. Akabe Körfezi'nde, Elat'ın yakınlarında, Süleyman (a.s) zamanında bir liman olan "Ezion-Geber"de yapılan kazılarda açığa çıkan bir ocağın, bu günkü modern

⁸⁷⁷ Zemahşerî, III, 435; Neseî, III, 55.

⁸⁷⁸ İbn Kesîr, IV, 2433.

⁸⁷⁹ Bkz., Taberî, XIX, 223-225.

⁸⁸⁰ Günümüzde yaşayan Filistinliler'in ataları geçmişte Filistîler adıyla anılmaktadır.

eritme fırınlarında kullanılan ilkelere uygun bir şekilde inşa edildiği sanılmaktadır. O halde Davud'un (a.s) bu keşfi ilk önce savaş gayesi ile kullanılmış olması doğaldır. Çünkü kısa bir süre öncesine kadar hükümdarlığının altında yaşayan Kenanlılar halkını rahatsız ediyorlardı. Kitab-ı Mukaddes'de Davud'un (a.s) savaşta kullanılmak üzere demiri eritme ve kullanmada usta olduğunu belirtir. (Bkz. Yeşu, 17: 16 Hakimler, 1: 19, 4: 2-4)”⁸⁸¹

Müellifimizin “sâbiğât” kelimesini “uzun ve geniş zırhlar” olarak tefsir etmesi hem diğer tefsirlerdeki görüşlerle hem de tarihi verilerle örtüşmektedir.

2. Sebe Sûresi 12. Âyet “الْقَطْرِ” Kelimesi

{ عين القطر } أي النحاس فأجريت ثلاثة أيام بلياليهن كجري الماء وعمل الناس إلى اليوم مما أعطي سليمان.

Celâleyn Tefsiri'nde : Kıtır : “Bakır, üç gün üç gece suyun akması gibi akıtıldı. İnsanlar bugüne kadar Hz. Süleyman'a verilen (bu nimeti) kullanmışlardır.”⁸⁸²

“Bakırı, yerden kaynayan pınar gibi madeninde akar hale getirdik. Bu kaynak Yemen'deydi. Bir kere üç gün boyunca akıtılmıştır. Her ay üç gün akıtıldığı da söylenir.”⁸⁸³

وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غَدُوها شَهْرٌ وَرَوَّاحُها شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقَطْرِ...

“Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik ve onun için erimiş bakır kaynağından sel gibi akıttık...”⁸⁸⁴

الْقَطْرِ : فَعْل vezninde tekil cins isimdir. Erimiş bakır⁸⁸⁵ veya demir,⁸⁸⁶ sıcaklığı son haddine gelen bakır⁸⁸⁷ anlamına gelir. Bu anlamda iki âyette kullanılmıştır.⁸⁸⁸

⁸⁸¹ Mevdûdî, III, 322-323.

⁸⁸² el-Mahallî, es-Süyûtî, 429.

⁸⁸³ Sâvî, III, 328.

⁸⁸⁴ Sebe, 34/12.

⁸⁸⁵ el-İsfahânî, 677.

⁸⁸⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, 374.

⁸⁸⁷ İbn Manzûr, V, 3669.

⁸⁸⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 656.

Diğer Tefsirlerde : Kutr : Erimiş bakır pınarı,⁸⁸⁹ İbn Abbâs'ın da içinde bulunduğu bir gruba göre bu bakırdır. Katâde'ye göre ise, bu olay Yemen'de cereyan etmiştir. İnsanlar her şeylerini Allah Teâlâ'nın Hz. Süleyman'a çıkardığı bakırdan yapıyorlardı. Süddî de, bakırın Hz. Süleyman'a üç günden başka akıtılmadığını söylemiştir.⁸⁹⁰ Yine başka rivayetlere göre bakır madeni, sarı madeni alaşım olup, akıtılmıştır. Bir ay içinde üç gün suyun akıtıldığı gibi akıtılmıştır. Hz. Süleyman'dan önce erimemiş,⁸⁹¹ Hz. Davûd'a demirin yumuşatıldığı gibi bakır da akıtılmıştır.⁸⁹² Allah Teâlâ dilediği şeylerin yapılmasında kullanması için Hz. Süleyman'a erimiş bakır pınarı gibi akıtmıştır.⁸⁹³

İlk müfessirlerden bazıları, bunun Hz. Süleyman için yeryüzündeki su kaynağından su yerine erimiş bakır madeni akıtıldığı anlamına geldiğini söylemişlerdir. Ancak bu âyet, Hz. Süleyman zamanında çeşitli işlerde kullanılmak üzere eritilen bakırların büyük ölçeklerin içine akıtılıp kalıplandığı anlamına da gelebilir.⁸⁹⁴

Tefsirimizdeki tercih ise “bakır pınarı”dır. Tarihi devir ve gelişmeler dikkate alındığında Hz. Davud'a demir ile ilgili eritme ve eşyaya dönüştürme nimeti verildiğine göre Hz. Süleyman'a da bakır ile ilgili işlemlerin öğretilmesi ve madenin bulunmasına izin verilmesi gayet doğaldır.

⁸⁸⁹ Râzî, XXV, 248; Çantay, II, 762; Yazır, VI, 392; bkz., Taberî, XIX, 228-229; Mekkî b. Ebî Tâlib, 195.

⁸⁹⁰ İbn Kesîr, IV, 2434; bkz., Âlûsî, XXII, 117-118.

⁸⁹¹ Zemahşerî, III, 435; Neseî, III, 56; bkz., Şevkânî, IV, 418; bkz., Mâverdî, IV, 437; bkz., Bursevî, VII, 271; bkz., Âlûsî, XXII, 117-118; Mahlûf, 244; Huzayrî, 224.

⁸⁹² Zemahşerî, III, 435; bkz., Şevkânî, IV, 418; Mâverdî, IV, 437; bkz., Bursevî, VII, 271; bkz., Âlûsî, XXII, 117-118.

⁸⁹³ Bkz., Şevkânî, IV, 418.

⁸⁹⁴ Mevdûdî, IV, 505.

3. Sebe Sûresi 14. Âyet “مِنْسَأَةٌ” Kelimesi

{ تَأْكُلُ مِّنْسَأَتَهُ } عصاه لأنها ينسأ يطرد ويزجر بها.

*Celâleyn Tefsiri'nde: Minsee: “Asası, bastonu ile uzaklaştırıp, kovuyordu.”*⁸⁹⁵

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِّنْسَأَتَهُ...

“Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi...”⁸⁹⁶

مِنْسَأَةٌ : مَفْعَلَةٌ vezninde ism-i âlettir. Ağır asa (baston) anlamına gelir.⁸⁹⁷ نَسَأَ fiili ise bir şeyin gecikmesi; kadının hayzının gecikmesi, Allah'ın kulunun ecelini geciktirmesi gibi anlamlara gelir. Ribe'n-nesîe (gecikme sebebiyle faizin cereyan etmesi) de bu kabildendir. Nitekim âyette *إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ* “(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir”⁸⁹⁸ buyrulmuştur. مِّنْسَأَةٌ, ucu sivri olan ve olmayan, çobanın yanında bulundurduğu büyük değnek ya da asadır.⁸⁹⁹ Hadramevt lügatinden olup “asası” manasındadır.⁹⁰⁰ Sadece bu âyette geçmektedir.⁹⁰¹

Diğer Tefsirlerde : Minsee : Hz. Süleyman'ın dayandığı asasıdır.⁹⁰² Habeş dilinde asa'dır. Koyunları sürmekten (ürkütmekten) alınmıştır.⁹⁰³ Çobanın yanında bulunan, kendisiyle vurulan büyük asadır.⁹⁰⁴

Şair de bu kelimeyi anlatan şu dizelerini söylemiştir:

ضَرَبْنَا بِمِنْسَأَةٍ وَجْهَهُ فَصَارَ بِدَاكٍ مُّهِينًا ذَلِيلًا.

“Yüzüne asayla vurduk da, alçak ve zelil oldu.”⁹⁰⁵

Hz. Süleyman gecesiyile gündüzüyle tam bir gün ibadet ediyor, bazen de bunu artırıyor. O'nun, Rabbinin huzurunda iken üzerine yaslanacağı bir asası bulunuyordu.

⁸⁹⁵ el-Mahallî, es-Süyûtî, 429; Zemahşerî, III, 436; Nesefî, III, 57; Sicistânî, 197; San'ânî, 298.

⁸⁹⁶ Sebe, 34/14.

⁸⁹⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, 441; Mekki b. Ebî Tâlib, 196.

⁸⁹⁸ Tevbe, 9/37.

⁸⁹⁹ İbn Manzûr, VI, 4403; el-İsfahânî, 804.

⁹⁰⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 360.

⁹⁰¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 792.

⁹⁰² Bkz., Taberî, XIX, 237-243; Çantay, II, 762.

⁹⁰³ Şevkânî, IV, 419; bkz., Mâverdî, IV, 441; bkz., Bursevî, VII, 278; bkz., Âlûsî, XXII, 121-122; Mahlûf, 245; Huzayrî, 224.

⁹⁰⁴ Bkz., Âlûsî, XXII, 121-122.

⁹⁰⁵ Şevkânî, IV, 419.

Bir gün rabbine ibadet ederken ölüverdi. Cinler O'nun hala ibadetle meşgul olduğunu düşünerek çalışmaya devam ettiler. Hz. Süleyman bu şekilde aylarca kaldı. Sonra Allah Teâlâ durumu cinlere göstermeyi murat edince bir ağaç kurdunun onun asasını yemesini takdir buyurdu. Hz. Süleyman yere düşünce bu durumu da anlaşılmiş oldu.⁹⁰⁶ Cinler, onun öldüğünü anlayınca yaptıkları işi bırakarak dağılmışlar, böylece gaybı bildiklerine dair iddiaları da boşa çıkmış ve yalancı oldukları ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁷

Mevdûdî bu konuya farklı bir açıdan yaklaşarak şunları söylemiştir: “Neden bu apaçık ve hiç şüpheye yer bırakmayan ifadeden, ağaç kurdunun Hz. Süleyman'ın oğlunun ehil olmayışına, değneğin Hz. Süleyman'ın güç ve kudretine, vücudunun yere düşüşünün ise krallığının yıkılışına delâlet ettiğini savunan bir yorum çıkarılmaya çalışılıyor? Eğer Allah bunları anlatmak istemiş olsaydı, Arap dilinde kelime kıtlığı diye bir sorun yoktu. Kur'an hiçbir yerde böyle bilmece gibi muammalı ifadeler kullanmamıştır. Bu âyetlerin ilk muhatabı olan Araplar acaba bu muammayı nasıl çözebilirlerdi?”⁹⁰⁸

Gerek Tefsirimizin, gerekse diğer tefsirlerin tercihleri doğrultusundaki kanaatimiz “minsee” kelimesinin dayanmak için kullanılan baston, asa ya da değnek olduğu yönündedir.

4. Sebe Sûresi 16. Âyet “الْعَرْمَ” Kelimesi

{ سِيلُ الْعَرْمِ } جمع عرمة وهو ما يمسك الماء من بناء وغيره إلى وقت حاجته أي سيل واديهم الممسوك بما ذكر فأغرق جنتيهم وأموالهم.

Celâleyn Tefsiri'nde : *Arim* : “عَرْمَةٌ kelimesinin çoğuludur. Suyu ihtiyaç vaktine kadar tutan baraj vb. bina türü şeylerin, yani bendlerle tutulmuş olan vadilerinin selini (baraj sularını) üzerlerine saldı, iki bahçelerini ve mallarını sular altında bıraktık.”⁹⁰⁹

Rivayete göre Sebe' halkının⁹¹⁰ yüksek dağların arasında geniş bir vadileri vardır. Belkıs, bu vadinin etrafına kaya ve zift ile bir set yaptırır, o sete de birbiri üzerine üç kapak koydurur. Her yönden, arkasına dağlardan su dökülen seddin; önce yukarıdaki

⁹⁰⁶ Râzî, XXV, 251; İbn Kesîr, IV, 2436; Mevdûdî, IV, 515.

⁹⁰⁷ Bkz., Taberî, XIX, 237-243.

⁹⁰⁸ Mevdûdî, IV, 515.

⁹⁰⁹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 430; Huzayrî, 225.

⁹¹⁰ Yemen'de büyük bir şehrin ve orada yaşayan kavmin ismidir. Bu şehir, Neml suresinde (27/23-44) kendisinden söz edilen melike Belkıs'ın hükmettiği ülkenin başkenti idi. Kurucusu Sebe' olduğu için, belde ve halkı onun adıyla anılmıştır. Heyet, *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, (6. bsk.), TDV Yay., Ankara 2013, 420.

kapağından, su seviyesi düştükçe orta ve sonrasında alt kapağından sulama yaparlar. Arim'in, bir rivayete göre bu seddin adı olduğu, diğer bir rivayete göre ise bu seddi delen farenin ismi olduğu söylenmektedir. Kehanetlerine göre, sedlerini bir farenin yıkacağını iddia ederek, iki kaya arasında bir açıklık bırakmazlar. Seddin yanına bir kedi bağlarlar. Kırmızı fare, taşın üzerine çıkıp, sıçrayarak kedinin yanındaki yarıktan içeri girer. Sonunda sel olması için onlar farketmeden taşı oyarak iyice zayıflatınca, sel gelip, bu oyuğa girer. Nihâyet sedde ulaşarak, mallarını ve evlerini selin altında bırakır.⁹¹¹

فَاعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرْمِ وَبَدَّلْنَا لَهُمْ جَنَّاتٍ ذَاتِ آيٍ كَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِّنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ.

“Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı ilginli ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik.”⁹¹²

العَرْم : **فَعِل** vezninde çoğul cins isimdir. **عَرْمَة** kelimesinin cemisi olup, sed ya da suyu tutan her şey anlamındadır. Karşı koyulamayan şiddetli yağmur demektir. Bunlara ilaveten bir vadi ismi olduğu ve bu vadiden gelen sel ile Sebe halkının helak edildiği anlatılır.⁹¹³ Ayrıca **العَرْمَة** huysuz, ters ve sıkıntılı bir karakterde olmayı ifade eder. Fiille ortaya çıkar.⁹¹⁴ Bu kelime sadece bu âyette geçmektedir.⁹¹⁵

“Arim” kelimesi "baraj, set" anlamına gelen ve Güney Arapçasında kullanılan "arimen" kelimesinden türemiş olup, “seylel-arim”; bir set yıkıldığında meydana gelen sel felaketi anlamına gelmektedir.⁹¹⁶

Diğer Tefsirlerde : **Arim** : Tefsirlerde Arim'in; üst üste konulmuş taşlar,⁹¹⁷ karşı koyulamayan şiddetli yağmur,⁹¹⁸ sular, vadi, erkek fareler, kaynak suyu,⁹¹⁹ şiddetli yağmur, vadi ismi, güvenliklerini sağladıkları şeyi delen sıçan,⁹²⁰ o seddin harap olmasına sebep olan köstebekler⁹²¹ şeklindeki rivayetlerin yanısıra, Kur'ân-ı Kerîm'de Sebe

⁹¹¹ Sâvî, III, 333; Râzî, XXV, 252; bkz., Bursevî, VII, 283; Şevkânî, IV, 423.

⁹¹² Sebe, 34/16.

⁹¹³ İbn Manzûr, IV, 2914; Ahmed Muhtâr Ömer, 314; Mahlûf, 245.

⁹¹⁴ el-İsfahânî, 562.

⁹¹⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 563.

⁹¹⁶ Mevdûdî, IV, 517.

⁹¹⁷ Zemahşerî, III, 439; Râzî, XXV, 252; bkz., Bursevî, VII, 283.

⁹¹⁸ Bkz., Bursevî, VII, 282-283.

⁹¹⁹ İbn Kesîr, IV, 2440-2441; bkz., Âlûsî, XXII, 126-127.

⁹²⁰ Zemahşerî, III, 439; Nesefî, III, 59; bkz., Bursevî, VII, 283; bkz., Âlûsî, XXII, 126-127; Şevkânî, IV, 423.

⁹²¹ Râzî, XXV, 252; bkz., Bursevî, VII, 283.

halkının cezalandırıldığı bildirilen büyük sel baskını sırasında yıkılan Sebe Devleti'nin eski merkezi olan Me'rib şehri yakınındaki Me'rib, Sebe ya da Arim Seddi veya Barajı,⁹²² Allah Teâlâ tarafından gönderilen ve seddi yıkan kırmızı suyun adı, iki şey arasında engel olan her şey⁹²³ olduğu yönünde rivayetler yer almaktadır.

Sebe' halkı azınca, Allah Teâlâ başlarına bir fare musallat etmiş, o da (sedlerinin) temelini delince; (baraj suyunun sele dönüşmesi ile) o azgın kavim (sular altında kalarak) boğulmuştur.⁹²⁴

Aralarında İbn Abbâs, Vehb b. Münebbih, Katâde ve Dahhâk'ın da bulunduğu birçok kişiye göre de; Allah Teâlâ, onları Arim seliyle cezalandırmayı murat edince, sedlerine topraktan çıkan bir canlı musallat ederek seddi deldirmiştir. Vehb b. Münebbih; onların kendi kitaplarında sedlerinin bu erkek fareler tarafından yıkılacağını bildikleri, bu sebeple de uzun bir süre sedlerini kedilerle kontrol ettikleri görüşündedir. Ecelleri gelen kedilere, fareler galip gelip, setlerini delince; setleri yıkılmıştır. Katâde ve diğerlerine göre ise; gözleri kör olan fareler seddin alt kısmını delerek zayıf düşürdükleri seddi, sel zamanı dolan sular taşarak yıkmıştır. Su, vadinin alt kısmına yayılarak önünde bulunan evleri, ağaçları yıkıp, harap etmiş, dağın iki tarafında bulunan ağaçlıklar susuz kalınca kuruyup yıkılmışlardır.⁹²⁵

Barajın tabii sebeplerle yıkıldığını belirtenlerin yanında, doğruluğu kabul edilme- se de genel olarak İslâmî kaynaklarda yer alan ve bunun tabiatüstü başka sebeplere dayandıran bir rivayet şöyledir: *“Ezd kabilesinden, kendisine Muzaykiyâ da denilen hü- kümdar Amr b. Âmir, Zarîfe adlı bir kâhine ile evlenir. Zarîfe birtakım kehanetler gös- termekte ve bunları yorumlamaktadır. Nitekim ona ileride vuku bulacak korkunç olaylar bildirilince o da Amr'ı uyarır ve barajı kontrol etmesini eğer barajda taşları yuvarlayan bir fare görülürse felâketin mutlaka ve yakın bir zamanda vuku bulacağını söyler. Amr baraja gider ve orada “huld” adı verilen demir dişli, büyük pençeli dev bir farenin bü- yük kayaları yuvarlayıp barajı yıkmaya çalıştığını görür. Bunun üzerine malını mülkünü satarak akrabaları ile birlikte bölgeyi terkeder.”*⁹²⁶

⁹²² Ömer Faruk Harman, “Arim”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 373-374; Râzî, XXV, 252; bkz., Bursevî, VII, 283.

⁹²³ Şevkânî, IV, 423.

⁹²⁴ Zemahşerî, III, 439; Nesefî, III, 59; bkz., Bursevî, VII, 283; bkz., Âlûsî, XXII, 126-127.

⁹²⁵ İbn Kesîr, IV, 2440-2441; bkz., Âlûsî, XXII, 126-127.

⁹²⁶ Ömer Faruk Harman, “Arim”, III, 373-374.

3.18. FÂTİR SÛRESİ (13. Âyet “قَطْمِيرٍ” Kelimesi)

{ قَطْمِيرٍ } لغافة النواة.

Celâleyn Tefsiri'nde : Kıtmîr : “Çekirdek zarı.”⁹²⁷

Çekirdeğin üzerindeki ince zardır. Çekirdek denilince dört şey anlaşılır:

1. Fetîl : Çekirdeğin ortasındaki şeydir.
2. Kıtmîr : Zar, kabuk.
3. Nakîr : Hurma çekirdeğinin üzerindeki yarık.
4. Sefrûk : Çekirdekle çanağı arasındaki şey.⁹²⁸

...ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قَطْمِيرٍ.

“...İşte (bütün bunları yapan) Rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp da kendilerine taptıklarınız ise, bir çekirdek kabuğuna bile sahip değillerdir.”⁹²⁹

قَطْمِيرٍ : قَطْمِيرٍ vezninde zat ismi olup, hurma çekirdeğinin etrafını saran ince beyaz kabuk (zar) ya da çekirdek parçası anlamına gelir.⁹³⁰ Bu kelime sadece bu âyette zikredilmektedir.⁹³¹

Diğer Tefsirlerde : Kıtmîr : Hurma çekirdeğinin zarı,⁹³² çekirdeğin üzerinde bulunan kabuk⁹³³ ya da hurma çekirdeği üzerindeki çok ince olan zar için kullanılır. Burada ise, müşriklerin mabudlarının hakir bir şeye bile sahip olmadıklarına işaret içindir.⁹³⁴ Sarımsak kabuğu da denilmiştir.⁹³⁵

“Bu âyetin çeşitli meallerinde “bir çekirdek zarına” veya “bir çekirdek kabuğuna” ifadeleri kullanılmaktadır. Bazı İngilizce meallerde bile bu ifade “seed's shell” olarak çevrilmiştir. Burada anlatılmak istenen şeyin tüm açıklamalarda çekirdeğin ka-

⁹²⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 436; San'ânî, 262; İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, (2. bsk.), (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Dâru't-Türâs, Kahire 1973, 105.

⁹²⁸ Sâvî, III, 354.

⁹²⁹ Fâtır, 35/13.

⁹³⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, 375; İbn Manzûr, V, 3682; Muhtârü's-Sıhah, 473; el-İsfahânî, 678; Huzayrî, 229.

⁹³¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 657.

⁹³² Bkz., Taberî, XIX, 349-350; İbn Kesîr, IV, 2464; Zemahşerî, III, 460; Nesefî, III, 82; bkz., Yazır, VI, 420; Mahlûf, 250; Sicistânî, 165; Çantay, II, 773.

⁹³³ Mekkî b. Ebî Tâlib, 199.

⁹³⁴ Mevdûdî, IV, 551; Râzî, XXVI, 12; Şevkânî, IV, 454; bkz., Bursevî, VII, 332; bkz., Âlûsî, XXII, 182.

⁹³⁵ Bkz., Âlûsî, XXII, 182.

buğu-zarı, çekirdeği saran şey, çekirdeğin üstündeki şey, çekirdeğin dışında kalan kısım olduğu anlaşılmaktadır. Bazı yerlerde ise en küçük şeyi temsil etmektedir. Peki neden Allah güneş ve ayın belli bir zamana kadar belli yörüngelerde akıp gitmesinden bahsettikten sonra bir çekirdek zarını ya da kabuğunu örnek vermektedir?”⁹³⁶ Burada ifade edilen çekirdek zarından sanki atomun çekirdeğine işaret edilmiştir. Çünkü atomun bir çekirdeği olup, bu çekirdeğin etrafı elektronlarla sarılmıştır. Atomun etrafına yerleştirilen elektronların yerleşimleri modern fizik ve kimyada da kabuklar olarak adlandırılmaktadır. Atomda çekirdeği saran şey elektronlardır. Çekirdeğin üstünde ve dışında elektronlar bulunmaktadır. Ayrıca kabuklar olarak adlandırılan uzay alanları elektronların yörüngelerini temsil etmektedir.⁹³⁷

⁹³⁶ Mehmet Emin Şeker, “Kur’an’da Heisenberg Belirsizlik İlkesi: Fatır Suresi (35) 13. Âyetin Anlattıkları”, *Kelam Araştırmaları*, Sayı: 11:1, y.y. 2013, 477.

⁹³⁷ Şeker, 477-478.

3.19. SÂFFÂT SÛRESİ

1. Sâffât Sûresi 47. Âyet “غَوْلٌ” Kelimesi

{ لَا فِيهَا غَوْلٌ } مَا يَغْتَالُ عَقُولَهُمْ.

Celâleyn Tefsiri'nde : Ğavl : “Akıllarını alan şeydir.”⁹³⁸

“Ğavl akılların bozulması ve başın ağrmasıdır.”⁹³⁹

لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ.

“O içkide ne sersemletme vardır ne de onunla sarhoş olurlar.”⁹⁴⁰

غَوْلٌ : فَعَلَ vezninde mastardır. Aklı, bilinçten gafil kılan şeydir.⁹⁴¹ Helâk etme, beklemediği bir yerden yakalama, sarsma sersemletme gibi anlamlara gelir.⁹⁴² Cennet içkisinin vasfını anlatmaktadır.⁹⁴³ Bu kelime yalnızca bu âyette geçmektedir.⁹⁴⁴

Diğer Tefsirlerde : Ğavl : Bir şeyin helak ve ifsat etmesi rivayetini الغضب غَوْلُ الْحِلْمِ “öfke hilmi (yumuşak huyluluğu) yok eder” Arap atasözü oldukça iyi anlatır.⁹⁴⁵

Âyette geçen sözkonusu içkinin, cennetliklere ikram edilen içki olduğu, dünya içkileri gibi insanın aklını örtmediği,⁹⁴⁶ içenlerde sıvı olması sebebiyle çok sancılı bir karın ağrısı ve benzeri hastalıklara sebep olan dünya içkilerinin tesirini göstermediği anlaşılmaktadır. Ayrıca âyetteki “ğavl” kelimesi ile burada baş ağrısının kastedildiği de söylenmiştir. Konuyla ilgili olarak Dahhâk, İbn Abbâs'tan rivayetle; “İçkide dört özellik vardır: Sarhoşluk, başağrısı, kusma ve idrar. Allah Teâlâ cennet içkilerini zikredip onları bu özelliklerden tenzih etmiştir” der.⁹⁴⁷

Buna göre âyetin mefhumu “cennet içkilerinde, içki içmekten dolayı meydana gelen başağrısı, akli bürüme ve rahatsız etme gibi, bozuk hallerden hiçbirisi bulunmaz ve onlar, sarhoş da olmazlar” demektir. İçkideki zararların en büyüğü bu olduğu için, Al-

⁹³⁸ el-Mahallî, es-Süyûtî, 447; Sicistânî, 150.

⁹³⁹ Sâvî, III, 398; Çantay, II, 797.

⁹⁴⁰ Saffât, 37/47.

⁹⁴¹ Ahmed Muhtâr Ömer, 342.

⁹⁴² İbn Manzûr, V, 3319.

⁹⁴³ el-İsfahânî, 619.

⁹⁴⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 618.

⁹⁴⁵ Zemahşerî, IV, 34; Sicistânî, 150; San'ânî, 242.

⁹⁴⁶ Neseffî, III, 123; Mekkî b. Ebî Tâlib, 206; Huzayrî, 237; Sicistânî, 150; San'ânî, 242.

⁹⁴⁷ İbn Kesîr, IV, 2517; Mâverdî, V, 47; Bursevî, VII, 460; bkz., Âlûsî, XXIII, 88; bkz., Taberî, XIX, 532-535.

lah Teâlâ özellikle onun bu vasfına yer vermiştir.⁹⁴⁸ Cennet içkileri, dünya içkileri gibi sarhoş edici, zararlı ve günah olmayıp; keder, sıkıntı ve zarar da vermezler.⁹⁴⁹

Bursevî Tefsirinde “ğavl” kelimesiyle ilgili diğerlerine göre değişik bir görüş belirtmiştir. Buna göre “ğavl” bir cin çeşidi olup, Araplar bu cinin çölde istediğini yaptığına; çeşitli renklerle, muhtelif şekillerle insanlardan gizlendiklerine, onları yoldan çıkartıklarına ve helak ettiklerine inandıklarını söylemektedir.⁹⁵⁰

Âyetten anlıyoruz ki; cennetteki içki, dünyadaki içkiler gibi kokusu pis, tadı acı ve içildikten sonra mideyi etkileme gibi olumsuz neticeler vermeyecektir. Daha ileriki zamanlarda beyine de tesir edip, baş dönmelerine ve daha kötüsü karaciğerin işleyişini bozarak, vücudu hasta yapmayacaklardır. Dolayısıyla dünya içkisinin verdiği bedenî rahatsızlıkları cennet içkileri vermeyecektir. Diğer taraftan dünya içkileri akli tahrip ederek insanların ağızlarına geleni hiç düşünmeden söylemesine sebep olurlar. İnsanlar bu zararlara sırf zevk alabilmek uğruna katlanmaktadırlar. Ancak, cennetteki içkinin hem göze hitap etmesi hem de bedene güzel hazlar vermesine rağmen, dünyadaki içkiler gibi zararlar ihtiva etmeyeceği bildirilmiştir.⁹⁵¹

⁹⁴⁸ Râzî, XXVI, 137-138.

⁹⁴⁹ Bkz., Taberî, XIX, 532-535; Şevkânî, IV, 518; bkz., Bursevî, VII, 460; Mahlûf, 257; Yazır, VI, 483.

⁹⁵⁰ Bursevî, VII, 460.

⁹⁵¹ Mevdûdî, V, 19.

2. Sâffât Sûresi 67. Âyet “شَوْبٌ” Kelimesi

{ شَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ } أَي مَاءٍ حَارٍ يَشْرَبُونَهُ فَيَخْتَلِطُ بِالْمَأْكُولِ مِنْهَا فَيَصِيرُ شَوْبًا لَهُ.

Celâleyn Tefsiri'nde : *Şevb* : “İçtikleri kaynar su yedikleriyle karışır ve onun için bir karışıma dönüşür.”⁹⁵²

ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيمٍ .

“Sonra zakkum yemeğinin üzerine onlar için, kaynar su karıştırılmış bir içki vardır.”⁹⁵³

شَوْبًا : **فَعْلٌ** vezninde sıfat-ı müşebbehedir. Karışık, karıştırılmış,⁹⁵⁴ bir şeyi karıştırmak, karışıklık, mezc etmek⁹⁵⁵ gibi anlamlara gelir. Bala, gerek içindeki bitkilerden oluşan hammaddelerin karışımından oluşması, gerekse balmumu ile karışması sebebiyle “şevb” adı verilir.⁹⁵⁶ Cürhüm lügatinden olup, “karışık” manasındadır.⁹⁵⁷ Bu kelime sadece bu âyette geçmektedir.⁹⁵⁸

Diğer Tefsirlerde : *Şevb* : İçkiye karıştırılan katkı, aşlama veya haşlama gibi anlamları vardır.⁹⁵⁹ Zeccâc; “şevb”in, başka bir şeyle karışmış olan her şey hakkında kullanılan umumî bir isim olduğunu, “hamîm”in ise, son derece sıcak kaynar su olduğunu söyler.⁹⁶⁰ Buna göre âyetin manası, “bu aşırı susuzluk ona baskın çıkınca, onlar bu kaynar sudan içirilirler. O zaman da, zakkum, bu kaynar su ile karışır” şeklinde olur.⁹⁶¹

Ayrıca “şevb” kaynar suyun zakkum ile karıştırılmış halidir.⁹⁶² İbn Abbâs'a göre zakkum üzerine kaynar su, bir başka rivayete göre ise; kaynar su katılmış bir karışımdan ibaret bir içkidir. Cehennem ehlinin ferclerinden ve gözlerinden akan irin ve kanla karıştırılmış, üzerine kaynar su katılmış karma bir içki olduğuna dair görüş bildirenler de vardır.⁹⁶³

⁹⁵² el-Mahallî, es-Süyûtî, 448; Mahlûf, 258; Huzayrî, 238; Sicistânî, 150; Çantay, II, 798.

⁹⁵³ Saffat, 37/67.

⁹⁵⁴ Ahmed Muhtâr Ömer, 265.

⁹⁵⁵ İbn Manzûr, V, 2355.

⁹⁵⁶ el-İsfahânî, 469.

⁹⁵⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 359; Mekkî b. Ebî Tâlib, 206.

⁹⁵⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 481.

⁹⁵⁹ Yazır, VI, 484.

⁹⁶⁰ ez-Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühü*, I-V, (1. bsk.), (thk. Abdülcelîl Şelbî), Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1988, IV, 307.

⁹⁶¹ Râzî, XXVI, 143; bkz., Şevkânî, IV, 526; bkz., Mâverdî, V, 52.

⁹⁶² Zemahşerî, IV, 36-37; Nesefî, III, 126; Mevdûdî, V, 23.

⁹⁶³ Bkz., Taberî, XIX, 554-555; İbn Kesîr, IV, 2522-2523; bkz., Bursevî, VII, 465.

Başka bir rivayette ise Efendimiz; cehennem ehline tiksinecekleri bir su ikram edileceğini, kendilerine yaklaştırıldığı zaman (sıcaklığından) yüzlerinin kavrulacağını, başlarının derisinin de içine düşeceğini, içtiği zamanda ise bağırsakları parçalanarak arkasından çıkacağını haber vermiştir.⁹⁶⁴ İbn Ebî Hatim ise; cehennem ehlinin, acıktıkları zaman zakkum ağacından imdat dileyebileceklerini, yiyince de yüzlerinin derilerini söküp alacağını rivayet eder. Ayrıca onlara kendilerini tanıyan birisi uğramış olsa, zakkum ağacındaki yüzlerini tanıyacağını, sonra susuzlukları artınca yardım dileyebileceklerini ve onlara kaynar su ikram edileceğini, ağızlarına yaklaştırdıkları zaman, sıcaklığının şiddetinden daha önce derileri dökülmüş olan yüzlerinin etlerinin kavrulacağını, karınlarındaki (organlar) eriyip, yürürlerken bağırsakları akıp derileri döküleceğini ekler. Sonra da onlara demirden topuzlarla vurulup her bir uzvunun önüne düşeceğini ve nihâyet yok olmayı isteyeceklerini bildirerek rivayetini sonlandırır.⁹⁶⁵

Neticede “şevb” şiddetli kaynar su ile cehennemde akan yılan ve akreplerin zehirlerinin karışımı ya da kâfirlerin oradaki gözyaşları olan bu içecek, cehennemliklerin susuzluklarını gidermez. Hatta bağırsaklarını paramparça eder. Şiddetli açlık zamanlarında yedikleri zakkûm ağacıyla karınları doldurulur. Susuzlukları ve azapları artsın diye kendilerine uzun bir zaman su verilmez. Nihayet oldukça sıcak su verilerek mücrimlerin azapları artırılmış olur.⁹⁶⁶

⁹⁶⁴ Tirmizî, Sıfetü Cehennem, 4.

⁹⁶⁵ İbn Kesîr, IV, 2522-2523; bkz., Bursevî, VII, 465.

⁹⁶⁶ Bkz., Âlûsî, XXIII, 96.

3.20. DUHÂN SÛRESİ

1. Duhân Sûresi 43. Âyet “الرَّقُومَ” Kelimesi

{ إن شجرة الرقوم } هي من أختب الشجر المر بتهامة ينبتها الله تعالى في الجحيم.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Zakkûm : “Tihame (çölünde) bulunan çok çirkin ve acı bir ağaçtır. Allah Teâlâ bu ağacı cehennemde yetiştirir.”*⁹⁶⁷

Çöl bitkisi olup, yasemine benzer çiçeği vardır. Cehennem ehlinin yemeğidir. Hurmaya benzer meyvesi ve çokça menfaati olan yağı vardır. Soğuk algınlığı, balgam, mafsals ağrıları, siyatik gibi hastalıklarda tedavi edicidir.⁹⁶⁸

إِنَّ شَجْرَةَ الرَّقُومِ { طَعَامُ الْأَثِيمِ }

“Şüphesiz zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir.”⁹⁶⁹

الرَّقُومَ : فَعُولٌ vezninde zat ismidir. Cehennem ehlinin yediği acı ve çirkin yemektir.⁹⁷⁰ “Bir yiyeceği lokma haline getirip yutmak” anlamındaki رَقْمٌ kökünden türemiştir.⁹⁷¹ Afrika lügatindedir denilmiştir. Ebû Hanîfe, bir bedevinin; bu ağacın toz renginde, küçük yapraklı dikensiz, kötü kokulu, acı, gövdesi ince, zayıf ve çokça boğumlu, beyaz çekirdekli, yapraklarının uçları oldukça çirkin olan bir ağaç olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. Ayrıca öldüren her yemeğe,⁹⁷² cehennemdeki kerih olan yemeklere zakkûm denilmiştir.⁹⁷³ Bu sîga ve manada üç âyette zikredilmiştir.⁹⁷⁴

Diğer yönden “zakkûm”, câhiliye döneminde de bilinen, hurma ile kaymak karıştırılarak yapılan bir yemeğin adıdır. Ayrıca Türkçe’de de; bir ağacın adı olup, kelime olumsuzluk ifade eden “zıkkım” şeklini almıştır.⁹⁷⁵ Halkımız arasında da “zıkkımlanmak,” “zıkkımın kökünü yemek” tabirleri kötü bir şey yiyen kişileri yermek için kullanılmaktadır. Bunun yanında “zakkum; bir şeyi, hoş olmayan şekilde aşırı derecede yemek demektir. Nitekim, “falanca geceleyin zakkûmlandı” denilir.”⁹⁷⁶

⁹⁶⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 498.

⁹⁶⁸ Bkz., Sâvî, IV, 15.

⁹⁶⁹ Duhân, 44/43-44.

⁹⁷⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, 221.

⁹⁷¹ Mustafa Öz, “Zakkum”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 108.

⁹⁷² İbn Manzûr, III, 1846.

⁹⁷³ el-İsfahânî, 380.

⁹⁷⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 406.

⁹⁷⁵ Mustafa Öz, “Zakkum”, XXXIV, 108.

⁹⁷⁶ Râzî, XXVI, 140-141.

Diğer Tefsirlerde : Zakkûm : Zakkum ağacı;⁹⁷⁷ dünya ağaçlarına benzeyen, fakat cehennemde olan bir ağaç olup, zakkum da meyvesidir. Her ağır yiyecek zakkumdur.⁹⁷⁸ Tomurcukları şeytanın başı gibi olan, cehennemdekilerin yiyip karınlarını doldurdıkları, üzerine de kaynar su karıştırılmış bir içkinin zorunlu olarak içildiği,⁹⁷⁹ Kur'ân lafzının zahirine göre kokusu hoş olmayan, alabildiğine sert olan ve onu yiyip içen herkesin alabildiğine şiştiği,⁹⁸⁰ Allah Teâlâ'nın cehennemde yaratıp, lanetli ağaç diye isimlendirdiği, cehennemliklerin acıktıklarında koşup yedikleri⁹⁸¹ günahkârların yemeği,⁹⁸² insan bedenine değdiği zaman, derinin şişip kabarmasına⁹⁸³ ya da bir çeşit deri hastalığına neden olan, Tihâme'de çöle bitişik çorak, verimsiz arazilerde bulunan,⁹⁸⁴ kökü cehennemin dibinde olan,⁹⁸⁵ Hindistan'da "tor" diye bilinen ağaçla aynı olma ihtimali olan,⁹⁸⁶ cehennemde yetişen küçük yapraklı⁹⁸⁷ ve en çirkin ağaç⁹⁸⁸ olduğu konusunda rivayetler vardır.

Zakkum ağacı Araplarca bilinen bir ağaç olmadığından, bu âyet nazil olunca Kureyş kâfirleri bu ağacı bilmediklerini söylemişlerdir. Zakkûmun, Berîr lügatinden olduğu söylenmiştir. Bu sebeple bu kelimenin fiili olan تَرَقَّمَ “bir yiyeceği yemek” anlamına gelmektedir.⁹⁸⁹ Cehennemin en altından en üstüne kadar yükselen, en yukarısında da yalnızca bir dalı olan bir ağaçtır.⁹⁹⁰

Kanaatimizce zakkum ağacı, düşüncesi bile insanı dehşete düşürecek derecede sıkıntılı bir azap vasıtasıdır. Öyle ki, bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Allah'tan O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslüman olarak can verin. Zakkum ağacından yeryüzüne bir damla düşürülse dünya halkı acılara gömülürdü; ondan başka yiyeceği olmayanların halini düşünün!”⁹⁹¹

⁹⁷⁷ Yazır, VII, 81.

⁹⁷⁸ Neseî, III, 293; Mâverdî, V, 50.

⁹⁷⁹ Sâffât, 37/65-67.

⁹⁸⁰ Râzî, XXVI, 140-141; bkz., Âlûsî, XXIII, 95; Mevdûdî, V, 21; bkz., Mâverdî, V, 51.

⁹⁸¹ Şevkânî, IV, 754.

⁹⁸² Zemahşerî, IV, 213; Mâverdî, V, 50; Bursevî, VIII, 426.

⁹⁸³ Bkz., Âlûsî, XXIII, 95.

⁹⁸⁴ Mevdûdî, V, 21; bkz., Mâverdî, V, 51.

⁹⁸⁵ Bkz., Âlûsî, XXIII, 95.

⁹⁸⁶ Mevdûdî, V, 21; bkz., Mâverdî, V, 51.

⁹⁸⁷ Bkz., Âlûsî, XXIII, 95.

⁹⁸⁸ Mahlûf, 293; Bursevî, VIII, 426.

⁹⁸⁹ Mâverdî, V, 51.

⁹⁹⁰ Bursevî, VIII, 426.

⁹⁹¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 301, 338; İbn Mâce, “Zühd”, 38.

2. Duhân Sûresi 45. Âyet “المُهْل” Kelimesi

{ كالمُهْل } أي كدردي الزيت الأسود.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Mühl : “Yani siyah yağ tortusu gibidir.”*⁹⁹²

*“İrin, cerahat ve erimiş bakıra itlâk olunur.”*⁹⁹³

كالمُهْل يَغِي فِي البُطُونِ.

*“O, karınlarda maden eriyiği kaynar.”*⁹⁹⁴

المُهْل : **فَعْلٌ** vezninde cins isimdir. Kaynamış yağın tortusudur.⁹⁹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde zikredilmektedir.⁹⁹⁶

Diğer Tefsirlerde : Mühl : Zeytinyağı tortusu,⁹⁹⁷ potada eritilen ve türlü renklerde görünen maden,⁹⁹⁸ erimiş bir maden ve tortulaşmış sıvı yağ⁹⁹⁹ şeklinde tefsir edilmiştir.

Allah Rasûlü, mühl kelimesini zeytinyağının tortusu ve potası olarak tefsir etmiştir. İnsanın yüzüne yaklaştırıldığında yüzün derisinin düşeceği ve ağırlığı konusunda mühle benzediği rivayet edilmiştir. Bazıları da “mühl” kelimesi için ateşte eriyene kadar bekletilen altın, gümüş, demir, kurşun, pirinç vb. şeylerdir demişlerdir. Son derece sıcak, kaynararak erimiş bakır ya da pirince benzetilmiştir.¹⁰⁰⁰

Bu konuda farklı bir görüş belirten Mevdûdî şunları söylemektedir: “*“Elmühli” kelimesine müfessirler, eritilmiş maden, irin, zift, yanmış yağ gibi muhtelif anlamlar vermişlerdir. Fakat “Muhl” ile “Zakkum”un aynı anlamda kullanıldığı bile söylenebilir. Nitekim “Zakkum”, bizim Pakistan’da “Tor” diye isimlendirdiğimiz, dikenli ve tadı acı olan bir ağaçtır.*”¹⁰⁰¹

Tefsirimiz ve diğer tefsirlerin bulunduğu ortak bir görüş “mühl” kelimesinin “yağ tortusu” olduğudur.

⁹⁹² el-Mahallî, es-Süyûtî, 498.

⁹⁹³ Sâvî, IV, 15.

⁹⁹⁴ Duhân, 44/45.

⁹⁹⁵ Ahmed Muhtâr Ömer, 429; el-İsfahânî, 281.

⁹⁹⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 774.

⁹⁹⁷ Zemahşerî, IV, 213; İbn Kesîr, V, 2718; Nesefî, III, 294.

⁹⁹⁸ Yazır, VIII, 374; Çantay, III, 911.

⁹⁹⁹ Bkz., Taberî, XXI, 54-57; İbn Kesîr, V, 2718; Mahlûf, 293; Huzayrî, 281; Râzî, XXVII, 252; bkz., Şevkânî, IV, 754; Sicistânî, 192; San’ânî, 290.

¹⁰⁰⁰ Bursevî, VIII, 427; bkz., Âlûsî, XXV, 133.

¹⁰⁰¹ Mevdûdî, V, 311.

3.21. ZÂRİYÂT SÛRESİ (7. Âyet “الْحُبُكُ” Kelimesi)

{ ذَاتِ الْحُبُكِ } جمع حبيكة كطريقة وطرق أي صاحبة الطرق في الخلقة كالطريق في الرمل.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Hubük : “حَبِيكَةٌ kelimesinin çoğuludur. Sîgası طَرِيقَةٌ - طُرُقٌ gibidir. Yani, yaratılış itibarıyla çöldeki yolları gibi yolları olan semâdır.”*¹⁰⁰² Âyet “yıldızların yörüngelerine has olan yolların murad edildiğine işaret etmiştir.”¹⁰⁰³

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ.

“İçinde yörüngeleri olan göğe andolsun ki,”¹⁰⁰⁴

الْحُبُكُ : فُعْلٌ vezninde zat ismi olup, çoğul (cem') sîga ile gelmiştir. Bulut izlerinden oluşan yollar ya da yıldızların ve gezegenlerin yol aldığı yörüngeler, bunlara ilaveten güzel ahlak anlamlarına gelir.¹⁰⁰⁵ Bazı kimseler, göklerde yıldızlar ve galaksilerle somut yollar oluştuğunu düşünmüşlerdir. Bazıları ise, bunun basiretle kavranabilen makul yollar olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁰⁶ Cürhüm lûgatinden olup, “yollar” anlamına gelmektedir.¹⁰⁰⁷ Bu kelime yalnızca bu âyette geçmektedir.¹⁰⁰⁸

Kelime, "habk" kökünden türemiş olup, sıkı bağlayıp sağlam yapmak ve kumaşı sıkı, sağlam ve üzerinde sanat eseri ortaya çıkacak şekilde güzel bir zemin üzere dokumak manasındadır.

Habîke : Dikkat ve özenle sağlam bir şekilde dokunmuş, yol yol menevişli güzel kumaşa denir. “Hibâk” de, rüzgâr hoş estiğinde deniz vb. suda veya kumda oluşan yol yol kıvrımlara denir. Saçların çok kıvrıcıklığından meydana gelen dalgalanmalara da hubük denir.¹⁰⁰⁹

Diğer Tefsirlerde : Hubük : Rüzgârın esmesiyle kum ve suyun üzerine çıkan şey gibi güzel yollar;¹⁰¹⁰ yörüngeler, süsler, güzellikler¹⁰¹¹ olarak tefsir edilmiştir.

مُكَلَّلٌ بِأَصُولِ النَّجْمِ تَسْبِجُهُ رِيحٌ خَرِيْقٌ لِصَاحِي مَائِهِ حُبُكٌ

¹⁰⁰² el-Mahallî, es-Süyûtî, 498; Bursevî, IX, 149-150.

¹⁰⁰³ Sâvî, IV, 114; Mahlûf, 309; Râzî, XXVIII, 197; Bursevî, IX, 149-150.

¹⁰⁰⁴ Zâriyât, 51/7.

¹⁰⁰⁵ İbn Manzûr, II, 758; Ahmed Muhtâr Ömer, 136; Huzayrî, 303; Sicistânî, 81; San'ânî, 150.

¹⁰⁰⁶ el-İsfahânî, 217.

¹⁰⁰⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 359; Mekki b. Ebî Tâlib, 241.

¹⁰⁰⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 237.

¹⁰⁰⁹ Yazır, VII, 266-267; bkz., Âlûsî, XXVII, 4-5.

¹⁰¹⁰ Nesefî, III, 372; bkz., Şevkânî, V, 110; Mâverdî, V, 363; bkz., Âlûsî, XXVII, 4-5; Sicistânî, 81; Çantay, III, 957; San'ânî, 150; Mevdûdî, V, 498; Râzî, XXVIII, 197.

¹⁰¹¹ Bkz., Taberî, XXI, 486-490; bkz., Şevkânî, V, 110; Râzî, XXVIII, 197.

“Yıldız başına taç edilmiş, yakıcı bir rüzgâr güneşte kalanın terini yol yol dokur (nakş eder).”¹⁰¹²

İbn Abbâs ve bir grup bu âyeti “kararlı, göz kamaştırıcı güzellikte göğe andolsun ki” şeklinde açıklar. Dahhâk, Minhâl b. Amr ve diğerlerine göre ise; rüzgâr su, kum ve ekinlere vurduğu zaman oluşan kıvrımlar neyse; âyetteki “hubük” kelimesi de, gök için bu anlamda kullanılmıştır. Allah Rasûlü de bir hadiste “hubük” kelimesini kıvrıcık ve yol yol manasında kullanmıştır.¹⁰¹³ Bu kelime; şiddetle, sağlamlıkla, göğün yıldızlarla sağlamaştırılmış olmasıyla açıklanmıştır. Abdullah b. Amr rivayetine göre; bu âyette yedinci gök kastedilmektedir. Çoğu astronomi bilginine göre ise; yedinci göğün de üzerinde bulunan sekizinci felektedir. Bu gök; güzelliğinden yüksek, şeffaf, sağlam, yapısı muhkem, geniş ve göz kamaştırıcı güzelliğindedir. Sabit, gezgin ve parlak yıldızlar, güneş ve ay ile süslenmiştir.¹⁰¹⁴

“Hubük” kelimesi ayrıca burçlar anlamına da gelir. Habük kelimesinin, gökyüzünün iyi dokunması, yapısının sağlam olması manasına geldiği, Arapça'da sık ve güzel dokunmuş kumaş için "hasenu'l-hubuk" sıfatının kullanıldığı söylenmiştir.¹⁰¹⁵

İbn Abbâs, Katade, İkrime, Mücahid ve Rebî'den rivayet olunduğuna göre "güzel, düzgün yaratılışlı"; Mücahid'den diğer bir rivayette de "yapısı sağlam" diye tefsir olunmuştur. "Habk" kökü, hem yol hem de sağlam ve güzel bir dokuma manasına gelmesi açısından, bunda yüksek bir toplumun manzarasına da işaret vardır. Bunun cins isim olarak sadece “semâ” şeklinde tefsir edilmesi, yedi kat sema olarak tefsir edilmesinden daha uygundur.¹⁰¹⁶

Burada gökyüzüne hubuklu denmesi ya gökyüzünde dağılmış olan, esen rüzgârlar tesiri ile durmadan değişen ve hiçbir zaman bir şekilde durmayan, birbirine benzemeyen şekiller alan çeşitli bulutlardan veya geceleyin gökyüzüne yayılan ve insanlar tarafından çeşitli şekillerde görülen ve hiçbir kümesinin şekli diğerine benzemeyen yıldızlardan dolayı öyle buyurulmuştur.¹⁰¹⁷

¹⁰¹² Zemahşerî, IV, 301.

¹⁰¹³ es-Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Câmiu'l-Ehâdis el-Câmiu's-Sağîr ve Zevâidühü ve'l-Câmiu'l-Kebîr el-Mesânîd ve'l-Merâsîl I-IX*, (thk. Abbâs Ahmed Sagar), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, IX, 16, 320.

¹⁰¹⁴ Bkz., İbn Kesîr, V, 2842.

¹⁰¹⁵ Râzî, XXVIII, 197.

¹⁰¹⁶ Yazır, VII, 266-267; bkz., Âlûsî, XXVII, 4-5.

¹⁰¹⁷ Mevdûdî, V, 498.

3.22. KAMER SÛRESİ (13. Âyet “دُسْرُ” Kelimesi)

{ ذَاتِ الْوَاحِ وَدُسْرٍ } وَهُوَ مَا تَشَدُّ بِهِ الْأَلْوَاحُ مِنَ الْمَسَامِيرِ وَغَيْرِهَا وَأَحَدُهَا دَسَارٌ كَكِتَابٍ.

Celâleyn Tefsiri'nde: Düsür: “Kendisiyle tahtaların birbirine tutturulduğu çivi vb. şeylerdir. دَسَارٌ kelimesi كِتَابٌ kelimesinin sîgasında olup, دُسْرٌ kelimesinin müfredidir.”¹⁰¹⁸ “Levhalar, ipler vb. ile bağlanan metal ve ahşap plaka gibi şeylerdir.”¹⁰¹⁹

وَحَمَلْنَا عَلَى ذَاتِ الْوَاحِ وَدُسْرٍ.

“Nuh'u da tahtalardan yapılmış, çivilerle çakılmış gemiye bindirdik.”¹⁰²⁰

دُسْرٌ : فُعْلٌ : vezinde zat ismi olup, دَسَارٌ kelimesinin cemisidir. Kelime fiil kökü itibariyle yaralama, zorla ve şiddetli itme gibi anlamlara gelir. Gemi tahtalarının birbirine tutulduğu çivi, ip vb. montaj malzemesidir.¹⁰²¹ Bu âyette “çiviler” manasında olup, kargasıyla suyu ittiğinden geminin göğsü için kullanılmıştır.¹⁰²² Huzeyl lügatinden olup “çiviler” anlamına gelmekte¹⁰²³ ve sadece bu âyette geçmektedir.¹⁰²⁴

Diğer Tefsirlerde : *Düsür:* “Elvâh,” “levh” kelimesinin çoğulu olup, “levh”; hammaddesi ne olursa olsun tahta gibi yassı olan her şeye denir. “Düsür” da; “disâr”ın çoğulu olup, disâr; geminin tahtalarının birbirine bağlandıkları bağ, kenet, çivi veya halata denir. Zât-ı elvâh ve düsur'dan murat da gemidir. Neticede “bir takım tahtaların birbirlerine özel bir biçimde kenetlenmesiyle yapılmış olan gemiye bindirdik” anlamına gelmektedir.¹⁰²⁵

“Zâtı elvâh” ifadesinden gemi murat edilmiştir. Düsurdan kasıt ise çivilerdir.¹⁰²⁶ Müfessirimiz ve İbn Abbâs ile bir grup ulemâ bu âyetteki “düsür” kelimesine; “çivi” anlamını vermişlerdir. İbn Cerîr’in tercihi de bu yöndedir. Diğerleri de “düsür” kelime-

¹⁰¹⁸ el-Mahallî, es-Süyûtî, 529; Mahlûf, 318; Mekkî b. Ebî Tâlib, 249; Çantay, III, 982.

¹⁰¹⁹ Sâvî, IV, 153.

¹⁰²⁰ Kamer, 54/13.

¹⁰²¹ İbn Manzûr, II, 1372; Ahmed Muhtâr Ömer, 182; San'ânî, 164.

¹⁰²² el-İsfahânî, 314.

¹⁰²³ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 358.

¹⁰²⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 315.

¹⁰²⁵ Yazır, VII, 381; bkz., Şevkânî, V, 162-164; bkz., Âlûsî, XXVII, 83; bkz., Huzayrî, 314.

¹⁰²⁶ Zemahşerî, IV, 327-328; Neseî, III, 402; Mevdûdî, VI, 50-51; Râzî, XXIX, 39; Mâverdî, V, 412; bkz., Bursevî, IX, 274; Sicistânî, 92.

sinin; geminin omurgası, geminin dalgaları yaran göğsü, geminin iki ucu ve gövdesi, geminin göğüs kısmı olduğu yönünde görüş bildirir.¹⁰²⁷

Hasan-ı Basri ve Abdullah b. Abbas'ın diğer bir görüşüne göre ise "düsür" kelimesi; "geminin göğsü" anlamına gelirken, Mücahid'e göre "düsür"dan maksat" geminin kenarı"dır. Dahhak'a göre de "geminin iki tarafı"dır. Mücahid'in bir diğer görüşüne göre ise bu kelimedden maksat, "geminin omurgası"dır.¹⁰²⁸

"Düsür" kelimesi Tefsirimizde de belirtildiği gibi çivi vb. bağlantı malzemesi için kullanılmıştır.

¹⁰²⁷ İbn Kesîr, V, 2892; Mâverdî, V, 412.

¹⁰²⁸ Bkz., Taberî, XXII, 123-126; bkz., Âlûsî, XXVII, 83.

3.23. TEĞÂBÜN SÜRESİ (9. Âyet “التَّغَابُنُ” Kelimesi)

{ يَوْمَ التَّغَابُنِ } يغيب المؤمنون الكافرين بأخذ منازلهم وأهلهم في الجنة لو آمنوا.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Teğâbüñ : “O gün müminler cennette, kâfirlerin evlerini ve ailelerini alarak aldatırlar.”*¹⁰²⁹

Kâfirler, müminlerin (iman etmedikleri takdirde girecekleri) cehennemdeki yerlerini; müminler ise cennette, kâfirlerin sadece iman etmiş olmaları sebebiyle kazanmış olabilecekleri köşk ve ailelerini alarak onları aldatırlar.¹⁰³⁰

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ...

“Mahşer vaktinde sizi toplayacağı gün, işte o zarar günüdür...”¹⁰³¹

التَّغَابُنِ : تَفَاعُلٌ vezninde mastardır. Bir topluluğun ticarete birbirlerini aldatmasıdır. **التَّغَابُنِ** ise; nisan, zayıf görüş, alışverişteki aldanma;¹⁰³² kişinin, arkadaşına bir şeyin değerini gizleyerek düşük göstermesi¹⁰³³ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. **يَوْمَ التَّغَابُنِ** ise kıyamet gününün isimlerindedir. Bu isim, o günün büyüklenenler ile zayıflar arasındaki ithamların çokluğu,¹⁰³⁴ kişinin alışverişlerde gizleyip de başkasını aldatmasının açığa çıkması sebebiyle verilmiştir.¹⁰³⁵ Ayrıca cehennem ehlinin cennete giremeyip, oradaki nimetlerden faydalanamaması ve cennet ehlinin faydalanması dolayısıyla aldanmış olmasıdır.¹⁰³⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyette zikredilmektedir.¹⁰³⁷

Diğer Tefsirlerde : Teğâbüñ : Kıyametin isimlerindedir.¹⁰³⁸

“Teğâbüñ” bir kavmin ticarete birbirini aldatması ve birbirine aldanmasından istiareddir. Şâyet şakîler (günahları sebebiyle cehennemlik olmuş kimseler) saîdlerden (iyi amelleri sebebiyle cennete giren kimseler) olsalardı; saîdlerin girdiği cennete gireceklerdi. Şakîler cehenneme girdikleri için, saîdler tarafından aldatılmışlardır. Bu

¹⁰²⁹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 556.

¹⁰³⁰ Bkz., Sâvî, IV, 264.

¹⁰³¹ Teğâbüñ, 64/9.

¹⁰³² İbn Manzûr, V, 3211.

¹⁰³³ el-İsfahânî, 602.

¹⁰³⁴ Ahmed Muhtâr Ömer, 333.

¹⁰³⁵ el-İsfahânî, 602.

¹⁰³⁶ İbn Manzûr, V, 3211; Çantay, III, 1052; San’ânî, 126.

¹⁰³⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 608.

¹⁰³⁸ Taberî, XXIII, 10; Yazır, VIII, 98-99.

aldatma dünya işlerinde değil, ahiretteki durumlarla ilgili bir aldatmadır.¹⁰³⁹ Dolayısıyla gerçek teğâbün dünyada değil, ahirette olacaktır.¹⁰⁴⁰

Allah'ın, yarattıklarını hesap vermek üzere bir araya topladığı gün, aldanma günüdür. Dünyada iken müminlerden daha üstün olduklarını zanneden kâfirler, orada aldanmış olduklarını anlayacaklardır. Böylece cennetlikler, cehennemlikleri aldatmış olacaklardır.¹⁰⁴¹ O günde, kâfirin aldanması; imanı terketmesiyle, müminin aldanması da; ihsanda kalmasıyla olur.¹⁰⁴² Cennetliklerin cennete girmesiyle kâfirlerin, cehennemliklerin cehenneme girmesiyle müminlerin aldanmasından daha büyüğü yoktur.¹⁰⁴³

Dünyada küfr, fiske ve isyan edenler tarihin ilk dönemlerinden bu yana birbirleriyle çok rahat işbirliği yapma, birbirlerine yardımcı olma ve sıcak dostluklar kurma konusunda çok derin ve sıkı bir işbirliği içindedirler. Bu şer odakları birbirleriyle çok iyi dost olduklarını ve başarılı işbirliği yaptıklarını sanmaktadırlar. Ancak akıbetlerini öğrenecekleri ahiret günü bütün bunların birer aldatmaca olduğunu anlayacaklardır. Çünkü orada dünyada en iyi dost bildiklerinin en büyük düşmanı olduklarını göreceklerdir. Onlarla aralarındaki dostluk ve muhabbet düşmanlıkla yer değiştirecek, herkes işlediği suçun sorumluluğunun en büyük cezası görmesi amacıyla bir diğerinin kuyusunu kazmak için tüm gayretlerini sarf edeceklerdir.¹⁰⁴⁴

الْأَخْلَاءِ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ

“O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine düşman kesilirler.”¹⁰⁴⁵

Âyet-i Kerîme ve diğer bilgiler ışığında oluşan kanaatimize göre aldanma; dünyada, cehenneme götürecektir amelleri işleyerek, ahirette gidilecek yer konusundaki tahminlerin hayal kırıklığına dönüşmesiyle olacaktır. Aynı zamanda dünyadaki dostların seçimindeki hata da, aslında aldanmanın dünyada olacağını, ahirette de bu aldanmanın neticesinin alınacağıdır.

¹⁰³⁹ Zemahşerî, IV, 415; Neseî, III, 492; Râzî, XXX, 24-25; bkz., Şevkânî, V, 315; Mâverdî, V, 23; bkz., Bursevî, X, 10-11.

¹⁰⁴⁰ Bkz., Yazır, VIII, 98-99.

¹⁰⁴¹ Bkz., Taberî, XXIII, 10; Bekir Topaloğlu, “Teğâbün Süresi”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 311-312.

¹⁰⁴² Mahlûf, 341; Huzayrî, 347.

¹⁰⁴³ Bkz., İbn Kesîr, V, 3050; bkz., Şevkânî, V, 315; Mâverdî, V, 23.

¹⁰⁴⁴ Mevdûdî, VI, 349.

¹⁰⁴⁵ Zuhurf, 43/67.

3.24. KALEM SÛRESİ (16. Âyet “الْخُرْطُومُ” Kelimesi)

{ سنسمه على الخرطوم } سنجعل على أنفه علامة يعير بها ما عاش فخطم أنفه بالسيف يوم بدر

“Biz yakında onun burnuna damga vuracağız (kibirini kırıp rezil edeceğiz).”¹⁰⁴⁶

*Celâleyn Tefsiri’nde : Hurtûm : “Burnuna, yaşadığı müddetçe ayıplanacağı bir iz koyacağız. Neticede Bedir günü, burnu kılıçla kesildi.”*¹⁰⁴⁷

الْخُرْطُوم : فُعُولُ vezninde zat ismi olup, insanın burnu anlamına gelir.¹⁰⁴⁸ Genel olarak insan burnu olarak izah edilse de, kimileri de bazı hayvanlara atfetmiştir.¹⁰⁴⁹ Müzhic lügatinden olup, “burun” manasına gelir.¹⁰⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyette zikredilmektedir.¹⁰⁵¹

Âyetteki lânet ifadesi, muhatapla alay etmek için bu şekilde tabir edilmiştir. Çünkü hurtûm genellikle fil ve domuz için kullanılan yırtıcı hayvanların burnudur. Lanet edilen kişinin burnu Bedir Savaşı’nda kesilmiş, yarasının izi de ömrünün sonuna kadar kalmıştır.¹⁰⁵²

Diğer Tefsirlerde : Hurtûm : “Vesm”; dağlamak ve benzeri şeylerin neticesinde meydana gelen bir iz olup, Arapça’da, “ben onu damgaladım” denilerek ifade edilmektedir. Bu damgalama da, işin yapıldığının bir belirtisi olsun diye dağlama ya da kulağında bir kesik izi bırakmak şeklinde olur.¹⁰⁵³

Allah Teâlâ âyette, kendisinden bahsedilen kişinin durumunun burnuna damga vurulan kişinin tanınması gibi kimseye gizli kalmasın diye yakında açığa çıkaracağını murat etmiştir.¹⁰⁵⁴ Nitekim “suçlular, simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar”¹⁰⁵⁵ âyetinde de kendilerinde tanınacakları işaretlerin bulunduğu kişilerin başka bir şeye ihtiyaç duymadan tanınacağı anlatılmaktadır.

¹⁰⁴⁶ Kalem, 68/16.

¹⁰⁴⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 564; Çantay, III, 1074.

¹⁰⁴⁸ Ahmed Muhtâr Ömer, 163.

¹⁰⁴⁹ İbn Manzûr, II, 1137; el-İsfahânî, 279.

¹⁰⁵⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 359; Huzayrî, 356.

¹⁰⁵¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 283.

¹⁰⁵² Sâvî, IV, 303.

¹⁰⁵³ Râzî, XXX, 86; bkz., İbn Kuteybe, 118-119.

¹⁰⁵⁴ Bkz., Taberî, XXIII, 170-171; bkz., Şevkânî, V, 357; bkz., Mâverdî, VI, 66; Mahlûf, 349.

¹⁰⁵⁵ Rahmân, 55/41.

Bu ifade, yüzde kalıcı bir iz bıraktığı için oldukça alçaltıcıdır. Bu sebeple Allah Teâlâ alçaltıcı olsun ve bununla tanınsın diye burnuna işaret koyacağını murat etmiştir. Burnu, özellikle zikretmesi dağlamanın, işaret koymanın daha çirkin olmasındandır.¹⁰⁵⁶ Burada, "burun" yerine "hurtûm" kullanılarak; "burnu büyümek" ve "burun şişirmek" deyimlerinde olduğu gibi kibir ve gururdan kinâye yapılmıştır. Bununla birlikte hortum, fil ve domuz gibi vahşi ve necis hayvanların burunları için kullanıldığından; ayrıca yüze ve burna yapılacak damga ve dağlama işleminde muhatap için şiddetli bir aşağılama manası vardır.¹⁰⁵⁷ O yüzden âyet; “burnu çok yukarıda olduğu için onu, burnundan damgalayıp, zelil hale getireceğimizden; hem dünyada hem de ahirette vereceğimiz bu zilletten hiç bir zaman kurtulamayacaktır”¹⁰⁵⁸ anlamını ifade etmektedir. Nitekim Bedir günü ucu kesilince, burnunda bir iz kalmıştır.¹⁰⁵⁹

Yüz, insanın; burun da, yüzün en kıymetli organıdır.¹⁰⁶⁰ Kimi şairler de bunu anlatmak için burun hakkındaki şu dizeyi dillendirmişlerdir:

وَحُسْنُ الْفَتَى فِي الْأَنْفِ وَالْأَنْفِ عَاطِلٌ فَكَيْفَ إِذَا مَا الْخَالُ كَانَ لَهُ خُلِيًّا.

“Gencin güzelliği burnundadır, burnu da yoktur,

Öyleyse, yüzdeki ben, gence nasıl süs olur!”¹⁰⁶¹

Zelil kimse hakkında "burnu kesildi" ve "burnu sürtüldü" tabirinin kullanılması da bu yüzdendir. Binaenaleyh, "hortumuna damga vurulma" tabiri ile de, o kimsenin alabildiğine rezil olduğu, hor ve hakir kılındığı ifade edilmek istenmiştir. Çünkü, yüzdeki damga bir ayıp ve kusur olup, yüzün en kıymetli organı olan burundaki iz de, bunu daha sıkıntılı hale getirmektedir. Bu damgalama işinin ahirette olacağını söyleyenler olduğu gibi; bunun, dünyada olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁰⁶²

Ayrıca âyet, burun üzerindeki damga gizlenemeyeceği için, onun durumunun herkes bilsin diye apaçık bir şekilde beyân edileceğine vurgu yapmaktadır. İbn Abbâs, Katâde ve Süddî de, bu ifadeyi burnunu yere sürtme olarak değerlendirmiştir. Burada

¹⁰⁵⁶ Bkz., Zemahşerî, IV, 446; Neseî, III, 521; Bursevî, X, 113.

¹⁰⁵⁷ Bkz., Râzî, XXX, 86-87; bkz., Şevkânî, V, 357; Yazır, VIII, 304; bkz., Âlûsî, XXIX, 29; Bursevî, X, 113.

¹⁰⁵⁸ Bursevî, X, 113; Mevdûdî, VI, 435.

¹⁰⁵⁹ Bkz., Zemahşerî, IV, 446; Neseî, III, 521.

¹⁰⁶⁰ Bkz., Râzî, XXX, 86-87; bkz., Şevkânî, V, 357.

¹⁰⁶¹ Bkz., Âlûsî, XXIX, 29.

¹⁰⁶² Bkz., Râzî, XXX, 86-87; bkz., Şevkânî, V, 357.

kişinin kurtulması zor olan burnun üzerindeki ayba işaret edilmiştir. Bedir günü savaşacak ve savaşta kılıçla burnu kesilecek demektir. Onlara, cehennem ehlinin damgasının basılacağı, yani kıyamet günü yüzlerinin karartılacağı ile de yüz ifâde edilmiştir.¹⁰⁶³

Bu damgalamanın gerçekleşeceği zamanla ilgili farklı görüşler belirtilmiştir.

1. Dünyada gerçekleşmesi murat edilmiştir.
2. Cehennemde burnunu, ateşle azaplandırmak suretiyle gerçekleşecektir.
3. Kıyamet gününde gerçekleşecektir.
4. Cehenneme girmeden önce, kıyamet gününde yüzleri kararacaktır. Hurtûm, yüzden mecazdır.

5. Bu vaîd Bedir Savaşı'nda yerine getirilmiştir.¹⁰⁶⁴

Nadr b. Şümbül, “hurtûm”un “içki” olduğunu şu dizelerle anlatmıştır:¹⁰⁶⁵

تَظَلُّ يَوْمَكَ فِي لَهْوٍ وَفِي لَعِبٍ وَأَنْتَ يَا لَلَّيْلِ شَرَابُ الْخَرَاظِيمِ.

“Gününü oyun ve eğlence ile geçirirsin,
Ey sen gece (adamı)! Fıçıların şarabısın.”

Buna göre mana; “onu, o içkiyi içirerek cezalandıracağız” olur.¹⁰⁶⁶

Allah Teâlâ'nın, bir kişiyi dünyada; malı, canı, çocukları ve onlardan gelecek kötü, rezil ve küçük düşürücü şeylerle imtihan etmesi görüşü, yukarıdaki “içki” beyanında olduğu gibi, bu konuda belirtilen istisnai bir görüştür. Müberred ise; hurtûmun insanlarda burun, hayvanlarda ise dudak anlamına geldiğini beyan etmiştir.¹⁰⁶⁷

Müfessirimizin genelde lügat ağırlıklı tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Burada da lügat ağırlıklı bir tercihte bulunmuş ve “hurtûm” kelimesini “burun” olarak tefsir etmiştir. Karine olmadan mecazi manalara yönelmemiştir.

¹⁰⁶³ İbn Kesîr, V, 3097; bkz., Mâverdî, VI, 66; bkz., Bursevî, X, 113.

¹⁰⁶⁴ Bkz., Âlûsî, XXIX, 29.

¹⁰⁶⁵ Bkz., Zemahşerî, IV, 446.

¹⁰⁶⁶ Bkz., Âlûsî, XXIX, 29.

¹⁰⁶⁷ Mâverdî, VI, 66.

3.25. HÂKKA SÛRESİ (36. Âyet “غَسْلِينَ” Kelimesi)

{ غَسْلِينَ } صديد أهل النار أو شجر فيها.

Celâleyn Tefsiri'nde : Ĝislîn : “Cehennemliklerin irini” ya da cehennemdeki bir ağaçtır.¹⁰⁶⁸

وَلَا طَعَامَ إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ.

“İrinden başka yiyecek de yoktur.”¹⁰⁶⁹

غَسْلِينَ : فَعْلِينَ vezninde zat ismidir. Yıkanan bir şeyden akan kirdir. Cehennem ehlinin etlerinden ve kanlarından akan irin, cerahat vb. olup, onların yemeği olan şey,¹⁰⁷⁰ cehennemdeki kâfirlerin bedenlerinin atıklarıdır.¹⁰⁷¹ Ezdşenûe lügatinden olup “son derece sıcak” anlamına gelmektedir.¹⁰⁷² Bu kelime yalnızca bu âyette geçmektedir.¹⁰⁷³

Diğer Tefsirlerde : Ĝislîn : İbn Abbâs’ın bilmiyorum dediği dört kelimedenden biridir.¹⁰⁷⁴ Cehennem ehlinin yiyeceklerinin en kötüsü, cehennemde bir ağaçtır. İbn Abbâs’ın; zakkum, cehennem ehlinin etinden akan kan, su ve irindir görüşleri vardır.¹⁰⁷⁵ Cehennem ehlinin atığı, bedenlerinden akan kan ve irin,¹⁰⁷⁶ cehennem ehlini yiyen ağaç, yemeklerin en kötüsü görüşlerinin ile ĝislîn’in zarî’ anlamında olması da caizdir.¹⁰⁷⁷ Çünkü ĝislîn ile zarî aynı şey olduğundan âyette çelişki de yoktur denilmiştir.¹⁰⁷⁸

Ĝislînden yeryüzüne bir damla düştüğü takdirde insanların yaşantılarını ifsat edeceğine dair rivayetler vardır.¹⁰⁷⁹ “Ĝislîn” Tefsirimizde cehennemliklerin irini ya da cehennemdeki bir ağaç olarak tefsir edilmiştir. Hangi görüş isabetli olursa olsun herhalükârda insanı helak edecek bir azap olduğu kesindir.

¹⁰⁶⁸ el-Mahallî, es-Süyûtî, 567; Sâvî, IV, 321; Mahlûf, 354; Huzayrî, 362.

¹⁰⁶⁹ Hakka, 69/36.

¹⁰⁷⁰ İbn Manzûr, V, 3257; Ahmed Muhtâr Ömer, 336.

¹⁰⁷¹ el-İsfahânî, 607.

¹⁰⁷² Süyûtî, *el-İtkân*, I, 359; Mâverdî, VI, 85.

¹⁰⁷³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 610.

¹⁰⁷⁴ Bunlar; “غسلين”, “حنانا”, “أواد” ve “الرقيم” kelimeleridir. Süyûtî, *el-İtkân*, I, 272.

¹⁰⁷⁵ İbn Kesîr, V, 3115; Râzî, XXX, 116; Mâverdî, VI, 85; bkz., Âlûsî, XXIX, 51; bkz., Taberî, XXIII, 240-241.

¹⁰⁷⁶ Zemahşerî, IV, 457; Neseî, III, 533; Yazır, VIII, 355; Mevdûdî, VI, 450; Mekkî b. Ebî Tâlib, 278; Sicistânî, 152; San’ânî, 245; İbn Kuteybe, 48.

¹⁰⁷⁷ Bkz., Şevkânî, V, 379.

¹⁰⁷⁸ Bkz., Âlûsî, XXIX, 51.

¹⁰⁷⁹ Bkz., Bursevî, X, 147-148.

3.26. MEÂRİC SÛRESİ

1. Meâric Sûresi 15. Âyet “لَطَّى” Kelimesi

{ لَطَّى } اسم لجهنم لأنها تتلظى أي تتلهب على الكفار.

Celâleyn Tefsiri'nde : Lezâ : “Cehennem bir ismidir. Çünkü kâfirlerin üzerine alevlenen bir ateştir.”¹⁰⁸⁰

كَلَّا إِنَّهَا لَطَّى.

“Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki, o (cehennem) alevlenen bir ateştir.”¹⁰⁸¹

لَطَّى فَعْلٌ : لَطَّى vezninde alemdir. Cehennem isimlerinden olup şiddetli alev anlamına gelmektedir.¹⁰⁸² Cehennem, halis ateş gibi anlamlara gelir.¹⁰⁸³ Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi ateşinin şiddetli olmasındandır.¹⁰⁸⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyette geçmektedir.¹⁰⁸⁵

Diğer Tefsirlerde: Lezâ : Cehenneme alem olmuştur (isimlerinden biridir).¹⁰⁸⁶ Ateşin şiddetli sıcaklığı,¹⁰⁸⁷ azap ateşi, alevli salgın ateş,¹⁰⁸⁸ cayır cayır yanmakta olan ateş,¹⁰⁸⁹ baş derisi¹⁰⁹⁰ gibi manaları vardır. Cehennem tabakalarından ikincisi¹⁰⁹¹ ya da başka bir rivayete göre sekizincisidir.¹⁰⁹²

Taberî, Allah Teâlâ’nın, bununla “cehennem ateşinin insanın kafa derisini ve vücudunun her tarafını pişirerek kopardığını” beyan ettiğini söylemiştir.¹⁰⁹³

Tefsirimizde “lezâ” kâfirlerin üzerine alevlenen bir ateş olması sebebiyle cehennem isimlerinden biri olduğu görüşü benimsenmiştir.

¹⁰⁸⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 569; Çantay, III, 1091.

¹⁰⁸¹ Meâric, 70/15.

¹⁰⁸² Ahmed Muhtâr Ömer, 405.

¹⁰⁸³ el-İsfahânî, 740.

¹⁰⁸⁴ İbn Manzûr, V, 4039.

¹⁰⁸⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 746.

¹⁰⁸⁶ Zemahşerî, IV, 460; Neseî, III, 537; Râzî, XXX, 127; bkz., Şevkânî, V, 386; Mâverdî, VI, 93; bkz., Bursevî, X, 161; bkz., Âlûsî, XXIX, 60; Taberî, XXIII, 260; Mahlûf, 354; Huzayrî, 363; Sicistânî, 171; San’ânî, 269.

¹⁰⁸⁷ İbn Kesîr, V, 3121; bkz., Âlûsî, XXIX, 60.

¹⁰⁸⁸ Zemahşerî, IV, 460; Yazır, VIII, 374; bkz., Bursevî, X, 161; Huzayrî, 363.

¹⁰⁸⁹ Mevdûdî, VI, 460; Râzî, XXX, 127.

¹⁰⁹⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, 279.

¹⁰⁹¹ Şevkânî, V, 386; bkz., Bursevî, X, 161; bkz., Âlûsî, XXIX, 60; Mahlûf, 354.

¹⁰⁹² Mâverdî, VI, 93.

¹⁰⁹³ Taberî, XXIII, 260-261.

2. Meâric Sûresi 16. Âyet “شَوَى” Kelimesi

{ لِلشَوَى } جمع شِوَاة وهي جلدة الرأس.

*Celâleyn Tefsiri'nde: Şevâ : “شِوَاة kelimesinin cemisidir. Kafa derisidir.”*¹⁰⁹⁴

“İnsan derisi olduğu söylenir. Yani cildi sökendir. Her söküldüğünde cilt yenilenir.”¹⁰⁹⁵

نَزَاعَةٌ لِلشَوَى.

“Derileri kavurup soyar.”¹⁰⁹⁶

لِلشَوَى : فَعْلٌ vezninde cem’ (çoğul) cins isimdir. Baş derisi el, ayak gibi bedenin uç noktaları anlamlarına gelir.¹⁰⁹⁷ Ayrıca iki el, iki ayak, parmakların uç noktaları, kafatası, baş derisi gibi manalara gelmektedir.¹⁰⁹⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyette geçmektedir.¹⁰⁹⁹

Diğer Tefsirlerde : Şevâ : İbn Abbâs; başın derisi, deriler anlamına olduğunu söyler. Mücâhid ise; başın derisi ve kemiğin dışındaki etler olduğunu söyler. Diğerleri ise; sinirler, iki elin ve ayağın çevresi,¹¹⁰⁰ baldırların etini soyup kavuran anlamını verir. Hasan el-Basrî ile Sabit el-Benânî, bunun yüzün güzelliklerini kavuran anlamına geldiğini belirtirler. Ayrıca Hasan, kişinin sahip olduğu her şeyi yakan, sadece çığlık atmak için kalbi sağlam bırakan, anlamına geldiğini söyler. Katâde ise bu âyetin; yüzün güzelliklerini, organların yaratılışını sıyıyıp attığı anlamına geldiğini bildirir. Dahhâk ise etle derinin kemikten ayrılıp hiç bir şey bırakmayacak şekilde yakacağı anlamına geldiğini bildirir. İbn Zeyd ise “şevâ” kelimesinin; büyük organlar olduğunu, “nezzâa” kelimesinin ise kemiklerini kıracağı anlamına geldiğini, sonra yaratılışları yenilenip derilerinin tekrar meydana getirileceğini ifade ettiğini belirtir.¹¹⁰¹ Özetle bedenin bütün uzuvlarını¹¹⁰² ve başın derisini kavurup soyar.¹¹⁰³ Bunlara ilaveten derileri soyar, kavurur ve

¹⁰⁹⁴ el-Mahallî, es-Süyûtî, 569; Sicistânî, 121; San’ânî, 203.

¹⁰⁹⁵ Sâvî, IV, 327.

¹⁰⁹⁶ Meâric, 70/16.

¹⁰⁹⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, 265; el-İsfahânî, 471.

¹⁰⁹⁸ İbn Manzûr, IV, 2368.

¹⁰⁹⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 481.

¹¹⁰⁰ Zemahşerî, IV, 460; Neseî, III, 537; bkz., Şevkânî, V, 386; bkz., Âlûsî, XXIX, 60; bkz., Taberî, XXIII, 261-264; Şevkânî, V, 386; Mâverdî, VI, 93; Huzayrî, 363.

¹¹⁰¹ İbn Kesîr, V, 3121; bkz., Taberî, XXIII, 261-264.

¹¹⁰² Neseî, III, 537; Çantay, III, 1091.

¹¹⁰³ Neseî, III, 537; Mevdûdî, VI, 460.

vücuttan da ayırır. Sonra da yanmadan önceki eski haline döner.¹¹⁰⁴

Şevâ; el, ayak gibi uzuvlardır. Arap dilinde avcının kol, bacak gibi öldürmeyecek noktadan bir uzva isabet ettirmesine أَشْوَى denilir. Ya da شَوَاة kelimesinin çoğulu olup, başın derisi anlamına gelir. Böylece âyet; “eli, ayağı, tepeyi, tırnağı soyar” anlamına gelir.¹¹⁰⁵

Nitekim bir A’şâ şiirinde şöyle denmiştir:

فَدُ جِلَّتْ شَيْبَا شَوَاتُهُ.

قَالَتْ قُتَيْلَةُ مَالَهُ

“Kuteyle şöyle dedi: Ona ne oluyor ki, başını beyazlar bürümüş!”¹¹⁰⁶



¹¹⁰⁴ Neseî, III, 537.

¹¹⁰⁵ Yazır, VIII, 375; Râzî, XXX, 127; bkz., Bursevî, X, 161; bkz., Âlûsî, XXIX, 60-61; bkz., Mâverdî, VI, 93.

¹¹⁰⁶ Şevkânî, V, 386.

3.27. NÜH SÛRESİ (14. Âyet “أَطْوَارَ” Kelimesi)

{ أَطْوَارًا } جمع طور وهو الحال فطورا نطفة وطورا علقة إلى تمام خلق الإنسان والنظر في خلقه

يوجب الإيمان بخالقه.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Atvâr: “طُورَ kelimesinin çoğuludur. Nutfe dönemi, alaka (kan pıhtısı) dönemi, insanın yaratılışı tamamlanana kadar olan hallerdir. Yaratılış evrelerinde insanın yaratılışına bakmak yaratana imanı gerekli kılar.”*¹¹⁰⁷

وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا.

“Oysa, sizi türlü merhalelerden geçirerek, O yaratmıştır.”¹¹⁰⁸

أَطْوَارًا : أفعالِ vezninde mastardır. Cem sîga ile gelmiş olup, müfredi طُور kelimesi-
dir. Tekrar tekrar demektir. Çeşitli durum ve hallerdir. Bundan murat da önce nutfe,
ardından alaka, mudğa, daha sonra çocukluk, gençlik, yaşlılık gibi gelişim merhaleleri-
dir.¹¹⁰⁹ Huzeyl lügatinden olup, “renkler” anlamına gelmektedir.¹¹¹⁰ Aynı mantıkla
“renk ve dillerdeki sınıflar” olduğu söylenmiştir.¹¹¹¹ Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyet-
te geçmektedir.¹¹¹²

*Diğer Tefsirlerde : Atvâr : Çeşitli hallerde sizi merhalelerden geçirmiştir.*¹¹¹³

İnsanın, yaratılışının başından sonuna kadar geçirmiş olduğu evrim mertebelerine
işaret edilmiştir. Allah Teâlâ, insanı yaratırken; önce unsurlar, sonra, sırasıyla gıdalar,
karışımlar, sperma, embriyo, et parçası, kemik ve et halinde, sonra da bambaşka bir ya-
ratılışla şekil vermiştir.¹¹¹⁴ Nitekim âyette, “*andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp
çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik.
Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et hali-
ne soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık.
Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan
Allah pek yücedir*”¹¹¹⁵ buyurularak, bu birbirini izleyen yedi dönem anlatılmıştır. Her

¹¹⁰⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 571.

¹¹⁰⁸ Nuh, 71/14.

¹¹⁰⁹ İbn Manzûr, IV, 2718; el-İsfahânî, 528; Ahmed Muhtâr Ömer, 297; bkz., Şevkânî, V, 396.

¹¹¹⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 358; Mekki b. Ebî Tâlib, 280.

¹¹¹¹ Sicistânî, 24; San’ânî, 80.

¹¹¹² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 528.

¹¹¹³ Mahlûf, 357; Çantay, III, 1096.

¹¹¹⁴ Yazır, VIII, 388; bkz., Bursevî, X, 177; bkz., Taberî, XXIII, 297-298; Mevdûdî, VI, 473.

¹¹¹⁵ Mü’minûn, 23/12-14.

yeni dönem, öncekilerden daha şerefli ve insanın o dönemlerdeki hali de öncekilerden daha güzeldir.¹¹¹⁶ İnsan doğduktan sonra çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemleri; uzunluk ve kısalık; kuvvet ve zayıflık; tasarruf ve kaygı; zenginlik ve fakirlik gibi çeşitli dönemlerden geçtiği söylenmiştir.¹¹¹⁷ Yine ahlak ve fiillerdeki ihtilaflı durumlarıdır.¹¹¹⁸ Yani, defalarca, kerelerce yaratmıştır. İbn Abbâs ve bazılarına göre; Allah Teâlâ, önce toprak, sonra nutfe, sonra alaka, sonra muzğa, sonra da kemiklerle birlikte bir çiğnem et¹¹¹⁹ olarak yaratmıştır.¹¹²⁰ Daha sonra da yeniden yaratmıştır.¹¹²¹

فَإِنْ أَفَافَ فَقَدْ طَارَتْ عَمَائِئُهُ وَالْمَرْءُ يُخْلَقُ طَوْرًا بَعْدَ طَوْرٍ.

“Farkına vardığında cahilliği artar, Kişi an be an yaratılır.”¹¹²²

Leys; “tavr”ı, halden hale girmek, İbnu'l-Enbari ise; hal şeklinde tefsir etmiştir. Buna göre âyet, "O sizi, birbirinize benzemeyen farklı farklı sınıflar olarak yarattı" manasına gelmektedir.¹¹²³

Atvar, insanların Hz. Adem'in sulbünden çıkıp; hac için Hz. İbrahim'in, isrâ için Hz. Muhammed'in yaratılması olarak anlaşılır. Marifet ehlinden bir kısmı da “atvâr”ı; marifet ehli, muhabbet ehli, hikmet ehli, tevhid ehli, şevk ehli, aşk ehli, ğinâ ehli, bekâ ehli, hizmet ehli olarak görmüşlerdir. Mukaddes ruhların tavrı ceberût nurundan, arif mühtedî akılların tavrı melekût nurundan; şevkli kalplerin tavrı gurbet madenlerinden, sıddıkların bedenlerinin tavrı cennet toprağından yaratılmıştır. Her tavr da gaybdan madenine dönecektir.¹¹²⁴

“Tavr” kelimesi Tefsirimizde de tercih edildiği üzere insanın yaratılışına kadar geçen evreler ve dönemleri ifade etmektedir.

¹¹¹⁶ Bkz., Âlûsî, XXIX, 74; bkz., Bursevî, X, 178; Mevdûdî, VI, 473.

¹¹¹⁷ Bkz., Âlûsî, XXIX, 74; bkz., Bursevî, X, 178; Mâverdî, VI, 102.

¹¹¹⁸ Mâverdî, VI, 102.

¹¹¹⁹ Neseî, III, 544; Râzî, XXX, 139; bkz., Âlûsî, XXIX, 73; Sicistânî, 24; San'ânî, 80; bkz., Taberî, XXIII, 297-298.

¹¹²⁰ İbn Kesîr, V, 3126; Şevkânî, V, 395-396; Mâverdî, VI, 102; Mekki b. Ebî Tâlib, 280; Huzayrî, 366; bkz., Taberî, XXIII, 297-298.

¹¹²¹ Zemahşerî, IV, 466; Mâverdî, VI, 102; bkz., Âlûsî, XXIX, 73; Râzî, XXX, 139.

¹¹²² Âlûsî, XXIX, 73.

¹¹²³ Râzî, XXX, 139.

¹¹²⁴ Bkz., Bursevî, X, 178.

3.28. ABESE SÛRESİ (31. Âyet “أَبَا” Kelimesi)

{ وفاكهة وأبا } ما ترعاه البهائم وقيل التبن.

“Meyveler ve çayırlar bitirdik.”¹¹²⁵

Celâleyn Tefsiri'nde: Ebben: “Hayvanların otladığı çayırlar ve otlar (denildi).”¹¹²⁶ “İnsanların hayvanlarını otlattıkları yaş kuru meralardır.”¹¹²⁷

أَبَا : **فَعْلٌ** vezninde zat ismidir. Hayvanların merada yediği ot ya da bitki cinsinden şeydir.¹¹²⁸ Mücâhid'e göre **الْفَاكِهَة** insanların yediği, **أَبَا** ise hayvanların otlakta yedikleridir.¹¹²⁹ Sa'leb'e göre yerden çıkan her bitki, Atâ'ya göre toprağın üstünde yetişen her türlü şeydir.¹¹³⁰ Aynı zamanda otlama ve kesim için hazırlanmış mera anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla hazırlanma manası da vardır.¹¹³¹ Yaz ve kış için biçip hayvan gütmeye elverişli olması sebebiyle ot ve otlak anlamında kullanılması bu kökle ilgili olup, saman ve kuru yemiş için de kullanıldığı söylenmiştir.¹¹³² Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bu âyette geçmektedir.¹¹³³

Diğer Tefsirlerde : Ebben : İbn Abbâs rivayetine göre; meyve anlamına gelen **فَاكِهَة** kelimesi; yaş olarak yenen her şeydir.¹¹³⁴ Meyvenin yaşına fâkihe, kurusuna ebb denir.¹¹³⁵ Dahhâk'a göre; meyve dışında toprağın yetiştirdiği her şeye **أَبَا** denir.¹¹³⁶ Mer'â anlamına gelen **أَبَا** kelimesi ise; yerden yetişmiş olup da, insanların yemeyip hayvanların yediği her tür bitki,¹¹³⁷ otlar,¹¹³⁸ ayrıca, incir gibi anlamlara gelir.¹¹³⁹ İnsanlar için meyve ne ise, hayvanlar için de mer'â anlamına gelen **أَبَا** odur. Atâ da topraktan biten her şeye mer'â anlamına gelen **أَبَا** der.¹¹⁴⁰

جَدْمًا قَيْسٌ وَتَجْدٌ دَارُنَا وَلَنَا الْأَبُّ بِهِ وَالْمَكْرَعُ.

¹¹²⁵ Abese, 80/31.

¹¹²⁶ el-Mahallî, es-Süyûtî, 585; Mevdûdî, VII, 44; Mekki b. Ebî Tâlib, 294; Çantay, III, 1149.

¹¹²⁷ Sâvî, IV, 404.

¹¹²⁸ Ahmed Muhtâr Ömer, 59; Huzayrî, 390; San'ânî, 82.

¹¹²⁹ İbn Manzûr, I, 3; Sicistânî, 26; San'ânî, 82.

¹¹³⁰ İbn Manzûr, I, 3.

¹¹³¹ el-İsfahânî, 59.

¹¹³² Yazır, VIII, 585-586.

¹¹³³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 2.

¹¹³⁴ İbn Kesîr, V, 3197; Taberî, XXIV, 121-123; Mâverdî, VI, 208.

¹¹³⁵ Mâverdî, VI, 208; bkz., Âlûsî, XXX, 47.

¹¹³⁶ İbn Kesîr, V, 3197; Mâverdî, VI, 208.

¹¹³⁷ İbn Kesîr, V, 3197; Taberî, XXIV, 121-123; Şevkânî, V, 511.

¹¹³⁸ İbn Kesîr, V, 3197; Taberî, XXIV, 121-123; Mâverdî, VI, 208.

¹¹³⁹ Şevkânî, V, 511.

¹¹⁴⁰ İbn Kesîr, V, 3197; Taberî, XXIV, 121-123.

“Aslımız Gays, diyârımız Necd’dir. Bizim orada otlaklarımız ve yudum yudum içilecek su pınarlarımız vardır.”¹¹⁴¹

Buna göre “ebben” taneli bitkilerin asıl ürününü aldıktan sonra geride kalan gövdesi; meyve ise aslı ağaç olan ve başka yenilecek bir şeyi olmayan bitkiye denir.

İbn Abbâs diğer rivayetine göre; insanların yediği toprak ürünleridir.

لَهُ دَعْوَةٌ مَيْمُونَةٌ رِيحُهَا الصَّبَا بِهَا يُنْبِتُ اللَّهُ الْحَصِيدَةَ وَالْأَبَا.

“Ona sabâ rüzgârının hoş bir daveti vardır,
Onunla Allah ekini ve çayırı bitirir.”¹¹⁴²

Ayrıca bu kelimenin; çayır, otlak, sebze, hayvan yemi, çerez¹¹⁴³ ve özellikle de saman¹¹⁴⁴ manalarına geldiği söylenmiştir.

فَمَا لَهُمْ مَرْتَعٌ لِلْسُّوَا م وَالْأَبُّ عِنْدَهُمْ يُفْدَرُ.

“Onların olan şey, hayvanlarına otlaktır,
Çayır ise, onlara belirlidir.”

Hiz. Ebû Bekir’e “ebb” kelimesinin ne anlama geldiği sorulduğunda, “Allah’ın kitabında bilmediğim bir şey hakkında konuşacak olursam beni hangi gök gölgelendirir ve hangi yer barındırır?” demiştir.¹¹⁴⁵

Enes b. Malik’ten rivayet edildiğine göre; Hiz. Ömer, Abese Sûresini okumuş, bu âyete gelince, “meyvenin ne demek olduğunu biliyoruz. Fakat “Ebb” ne demektir?” diye kendi kendine sormuş, sonra da; “bildiklerimiz bize yeter” diyerek elindeki asasını yere atmıştır.¹¹⁴⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, daha çok hayvanların otladıkları yer olarak tefsir edilen “ebb” kelimesi ile ilgili en uygun tercih Tefsirimizce de benimsenmiştir.

¹¹⁴¹ Zemahşerî, IV, 529; Şevkânî, V, 511.

¹¹⁴² Mâverdî, VI, 208.

¹¹⁴³ Yazır, VIII, 585.

¹¹⁴⁴ Mâverdî, VI, 208; bkz., Âlûsî, XXX, 47; Mahlûf, 377.

¹¹⁴⁵ Yazır, VIII, 586.

¹¹⁴⁶ Taberî, XXIV, 121-123.

3.29. MUTAFFİFİN SÛRESİ

1. Mutaffifin Sûresi 7. Âyet “سَجِّين” Kelimesi

{ سَجِّين } قيل هو كتاب جامع لأعمال الشياطين والكفرة وقيل هو مكان أسفل الأرض السابعة وهو محل

إبليس وجنوده.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Siccîn : “Şeytanların, insan ve cinlerden olan kâfirlerin amellerini toplayan bir kitap olduğu söylenir. Yine yedinci kat arzın en altında bir mekân olduğu söylenir. Ki orası da İblis ve ordularının karargâhıdır.”*¹¹⁴⁷

*“Allah Teâlâ'nın şeytanların ve kâfirlerin amellerini topladığı kitaptır. Bu kitap, İblis ve neslinin meskeni olan karanlık ve korkunç yedinci kat yere konulmuştur. Oraya, amellerinin karşılığının kendilerine verilmesi için giderler.”*¹¹⁴⁸

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفَجَّارِ لَفِي سَجِّينٍ { } وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِّينٌ { }

*“Doğrusu günahkârların yazısı, muhakkak Siccîn'de olmaktadır. Siccîn nedir, bilir misin?”*¹¹⁴⁹

سَجِّين : *فَعِيل* vezninde alemdir. *السَّجْن* kelimesi zindan, hapisane anlamındadır. *سَجِّين* için ise, cehennemde bir vadi, yedinci kat yerin altında bir taş denilmiştir.¹¹⁵⁰ *سَجِّين* kelimesi her ikisi de peşpeşe olmak üzere sadece Mutaffifin Sûresi'nin iki âyetinde yer almaktadır.¹¹⁵¹

Tabîi ki bu kelime ile ilgili de birden fazla görüş vardır:

1. Şeytanların ve kâfirlerin amelleri haricinde¹¹⁵² şer ve günaha dair amellerin toplandığı defterdir.¹¹⁵³
2. Yedinci kat arzın en aşağısında bulunan, İblis ve askerlerinin mekânıdır.
3. Cennetteki İlliyyûn'a mukabil olan cehennemdeki vadidir.¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 588.

¹¹⁴⁸ Sâvî, IV, 416.

¹¹⁴⁹ Mutaffifin, 83/7-8.

¹¹⁵⁰ İbn Manzûr, III, 1947; Sicistânî, 118; San'ânî, 199; Râzî, XXXI, 93; bkz., Mâverdî, VI, 227-228; İlyas Üzüm, “İlliyyîn”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 123-124.

¹¹⁵¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 424.

¹¹⁵² Bkz., Bursevî, X, 366.

¹¹⁵³ Bkz., Mevdûdî, VII, 67; bkz., Bursevî, X, 366; Mahlûf, 380.

¹¹⁵⁴ Ahmed Muhtâr Ömer, 231; bkz., Bursevî, X, 366.

Diğer Tefsirlerde : Siccîn : Şer divanını toplayan kitaptır. Allah Teâlâ şeytanların, cinlerden ve insanlardan kâfir ve facir olanların amellerini o kitapta kayıt altına almıştır.¹¹⁵⁵ Ayrıca سِجِّين, hapis ve tazyîk (daraltma) anlamına gelen السِّجْن kelimesinden türemiş olup, hapsin ve tazyîkin sebebi cehennemde olmaktır.¹¹⁵⁶ Siccîn, yedinci kat arzın altında korkutucu ve karanlık bir yerde olup, İblis ve zürriyetinin meskeni¹¹⁵⁷ ve yedi kat yerin alt katı¹¹⁵⁸ olduğu söylenmiştir.

Netice olarak Siccîn, maddesi itibarıyla bir zindan, veya zindancı veya zindanda hapsedilmiş manalarını ifade eden bir kelime olmakla, kötülerin yazısına zarf yapılmasına en yakışan manada bir "zindan sicili" veya "sicil zindanı" olmasıdır. "Onların defterleri zindancıdadır" yani, "çok şiddetli bir zindancıya teslim olunur" manasına da gelebilir.¹¹⁵⁹

Ebû Hureyre'nin rivayetine göre, Hz. Peygamber "*siccîn, cehennemde bir kuyunun adıdır*" demiştir. Kelbî ve Mücâhid ise, "*siccîn, yedinci kat yerin altında bulunan bir kayanın adıdır*" demişlerdir.¹¹⁶⁰

2. Mutaffifîn Sûresi 18. Âyet “عَلِيَيْنَ” Kelimesi

{ عَلِيَيْنَ } قيل هو كتاب جامع لأعمال الخير من الملائكة ومؤمني الثقلين وقيل هو مكان في السماء السابعة تحت العرش.

Celâleyn Tefsiri'nde : Illiyûn : “Meleklerin, cin ve insanların iyi amellerini toplayan bir kitap olduğu söylenir. Yine yedinci kat semada arşın altında bir mekân olduğu söylenir.”¹¹⁶¹

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلِيَيْنَ {} وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلِيُونَ {}

“Hayır! Andolsun iyilerin kitabı İlliyyûn'dadır. İlliyyûn nedir, bilir misin?”¹¹⁶²

¹¹⁵⁵ Bkz., Zemahşerî, IV, 541; Neseî, III, 614; bkz., Âlûsî, XXX, 71; bkz., Taberî, XXIV, 193-197.

¹¹⁵⁶ Bkz., Zemahşerî, IV, 541; Neseî, III, 614; Huzayrî, 394; Şevkânî, V, 531.

¹¹⁵⁷ Bkz., Zemahşerî, IV, 541; Neseî, III, 614; Huzayrî, 394; Râzî, XXXI, 93; İbn Kesîr, V, 3215.

¹¹⁵⁸ İbn Kesîr, V, 3215; Râzî, XXXI, 93.

¹¹⁵⁹ Bkz., Yazır, IX, 68-71.

¹¹⁶⁰ Râzî, XXXI, 93; İbn Kesîr, V, 3215.

¹¹⁶¹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 588; Çantay, III, 1158; San'ânî, 199.

¹¹⁶² Mutaffifîn, 83/18-19.

عَلِيِّينَ : **فَعِيلُونَ** vezninde alem (özel isim) olup, cem müzekker sâlim sîgasında gelmiştir. Müfredi yoktur.¹¹⁶³ Mekânların en yükseğidir. Bu mekânın cennet ya da müminlerin ruhlarının yükseldiği yedinci kat sema olduğuna dair görüşler vardır.¹¹⁶⁴ Cehenemlerin en şerlisinin isminin siccîn olduğu gibi cennetlerin en şerefliisinin ismi de illiyyûndur. Aslında bu, o cenneti hak edenlerin meskenlerinin ismidir.¹¹⁶⁵ **عَلِيِّينَ** kelimesi her ikisi de peşpeşe olmak üzere sadece Mutaffifin Sûresi'nin iki âyetinde yer almaktadır.¹¹⁶⁶

Diğer Tefsirlerde : Illiyyûn : Yedinci kat semâda bulunan ve müminlerin ruhlarının bulunduğu yer, cennet, arşın sağ ayağı, sidredü'l-müntehânın yanı, yücelik makamı,¹¹⁶⁷ meleklerin ve salihlerin bütün amellerinin kayda geçirildiği hayır dîvanının ismidir. Cennetteki derecelerin en âlâsına kadar yükselmesi sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.¹¹⁶⁸ Son derece yüksek, mekânların en yükseğidir.¹¹⁶⁹

Kısaca ifade edersek “illiyyûn” kötülüklerin yazıldığı divan olan Siccin'in tam zıddı, Allah'a yaklaştırılmış, meleklerin şahit oldukları yer olan, hayırlı işlerin yazıldığı divanın ismi olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁷⁰

Allah Teâlâ, kullarının kalplerindekileri bildiği için ihlaslı kullarını illiyyûna, ihlaslı olmayanları ise, siccîne götürmelerini meleklerine vahyeder. Bu da; ihlâsın da, riyanın da ancak Allah Teâlâ'nın bilgisinde olduğuna işarettir.¹¹⁷¹

Tefsirimizdeki tercih edilen görüşün neticesi olarak da kesin anlaşılan bir şey vardır ki; o da iyilerin illiyyûna, kötülerin de siccîne gidecekleridir.

¹¹⁶³ Bkz., Âlûsî, XXX, 74.

¹¹⁶⁴ İbn Manzûr, IV, 3094; Ahmed Muhtâr Ömer, 324.

¹¹⁶⁵ el-İsfahânî, 583.

¹¹⁶⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 592.

¹¹⁶⁷ Bkz., İbn Kesîr, V, 3217; bkz., Râzî, XXXI, 98; bkz., Mâverîdî, VI, 229; bkz., Âlûsî, XXX, 74.

¹¹⁶⁸ Bkz., Zemahşerî, IV, 542; Neseî, III, 616; Râzî, XXXI, 98; bkz., Şevkânî, V, 535; bkz., Bursevî, X, 370; bkz., Âlûsî, XXX, 74.

¹¹⁶⁹ Bkz., Şevkânî, V, 535; Huzayrî, 394; İlyas Üzüm, “İlliyyûn”, XXII, 123-124.

¹¹⁷⁰ Bkz., Yazır, IX, 75; Mahlûf, 381.

¹¹⁷¹ Bkz., Bursevî, X, 370.

3.30. ĞÂŞİYE SÛRESİ (6. Âyet “ضَرِيْعٌ” Kelimesi)

{ ضَرِيْعٌ } هو نوع من الشوك لا ترعاه دابة لخبثه.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Zarî' : “Çirkinliğinden hayvanların bile yemediği bir diken türüdür.”*¹¹⁷²

Ebu'd-Derdâ ve Hasan'dan rivayetle: “Allah Teâlâ, cehennem ehline açlık gönderir. Bu açlık onlar için azap haline gelir. İmdat ederler de, onlara boğazdan geçmeyen zarî' ile yardım olunur. Dünyada boğazdan geçmeyen bir şeyi suyla geçirdiklerini hatırlarlar. Su isteyince bin sene susuz bekletilirler. Sonra kızgın bir kaynaktan su verilir. İçtikleriyle susuzlukları dinmez. Yüzlerine yaklaştırılınca yüzlerinin derisini soyar, çekip çıkarır. Karınlarına ulaştığı zaman parçalar.” *وإن يستغيثوا يُغاثوا بماء كالمهل يشوي الوجوه* “(Susuzluktan) imdat dileyen olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir.”¹¹⁷³ *كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ* “Hiç bu, ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?”¹¹⁷⁴ sorusuna şöyle cevaplanır: “Azaplar çeşitlidir, azap görenler de çeşitlidir. Kimisinin yemeği zakkum, kimisinininki zarî', kimisinin de ğislîn olur.”¹¹⁷⁵

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيْعٍ.

“Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur.”¹¹⁷⁶

ضَرِيْعٌ : فَعِيلٌ veyninde zat ismidir. Pisliği ve çirkinliğinden dolayı hayvanların bile yemediği bir diken çeşididir.¹¹⁷⁷ Yeşil, iğrenç, leş gibi kokan, hafif bir bitkidir.¹¹⁷⁸ Sadece bu âyette geçmektedir.¹¹⁷⁹

Diğer Tefsirlerde : Zarî' : Deve dikenini, şebrak, taş, cehennem ateşinden meydana gelmiş bir ağaç,¹¹⁸⁰ çürümüş, acı diken gibi ateşten bir şey,¹¹⁸¹ ateşten bir ağaç, zakkum, kuru bir diken, şibrika, son derece sıcak ve yakan çekirdek¹¹⁸² şeklinde tefsir edilmiştir.

¹¹⁷² el-Mahallî, es-Süyûtî, 592; Huzayrî, 401.

¹¹⁷³ Kehf, 18/29

¹¹⁷⁴ Muhammed, 47/15.

¹¹⁷⁵ Sâvî, IV, 442.

¹¹⁷⁶ Ğâşiye, 88/6.

¹¹⁷⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, 287.

¹¹⁷⁸ İbn Manzûr, IV, 2581; el-İsfahânî, 506.

¹¹⁷⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 517.

¹¹⁸⁰ Bkz., Taberî, XXIV, 331-333; Mekkî b. Ebî Tâlib, 300.

¹¹⁸¹ Mahlûf, 387.

¹¹⁸² Bkz., İbn Kesîr, V, 3244-3245; bkz., Râzî, XXXI, 153-154; Mâverî, VI, 259-260; bkz., Bursevî, X, 413; bkz., Âlûsî, XXX, 113.

Hicaz'da yetişen,¹¹⁸³ Kureyşliler'in ilkbaharda yaş iken şibrik, yazın kurduğunda ise zarî' adını verdikleri bir bitkidir. Toprağa yapışık dikenli bir ağaç,¹¹⁸⁴ öldürücü bir zehir olduğu,¹¹⁸⁵ bu yüzden de deve yaş iken yerken, kuruyunca onu yemekten kaçındığı¹¹⁸⁶ bir bitki olduğu şeklinde tefsir edilmiştir.

Azap çeşit çeşit, azap edilenler de tabaka tabakadır. Onlardan bir kısmı zakkûm, diğeri ğislîn, bir başka grup da zarî' yerler. Bu sebeple bu âyet *وَلَا طَعَامَ إِلَّا مِنْ غِسْلِينَ* "İrinden başka yiyecek de yoktur"¹¹⁸⁷ âyetiyle çelişmez.¹¹⁸⁸

Ayrıca bununla ilgili Sa'dî Müftî, "Allah Teâlâ ğislîni cehennem ehlinin bedenlerinden ayırırken zarî' şeklinde ayırmaya kâdirdir. Böylece onların yemekleri zarî' olan ğislîndir. Bursevî de bu konuda "zarî', ğislîn, zakkûm bir şahsın çeşitli amelleri için olabilir. Çünkü her amelin kendine göre bir eseri ve belirli bir cezası vardır... Zakkûm onların peygamberleri ve velileri hakkındaki havuzlarına, dinleri hakkında kötü konuşmalarına ve onlarla alay etmelerine işarettir. Bu işaret edilen şeylerden hoşlanıyorlardı. *وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ* "Onlarla karşılaştıklarında kaş göz hareketiyle alay ederlerdi"¹¹⁸⁹ bunu da gerçekten zevk alarak, alay ederek vb. şeylerle yaparlardı. Zakkûm kişiye nispetle konaklaması, zarî' yemesi, ğislîn, hamîm gibi bir şeyi içmesidir.¹¹⁹⁰

وَحَبْسُنَ فِي هَزْمِ الضَّرِيْعِ فَكَلُّهَا حَدْبَاءُ دَامِيَّةِ الْيَدَيْنِ حَرُودٌ.

"O develer dari' çukurlarında hapsolunmuşlar da hepsi

Kambur, elleri kanamış, süt veremez olmuştu."

Ebu Züeyb de şöyle demiştir:

رَعَى الشَّبْرَقَ الرَّيَّانَ حَتَّىٰ إِذَا زَوَىٰ وَصَارَ ضَرِيْعًا بَاعَ عَنْهُ النَّحَائِصُ

¹¹⁸³ İbn Kuteybe, 48; Sicistânî, 132; San'ânî, 218.

¹¹⁸⁴ Bkz., İbn Kesîr, V, 3244-3245; bkz., Râzî, XXXI, 153-154; Mâverdî, VI, 259-260; bkz., Bursevî, X, 413; bkz., Âlûsî, XXX, 113; Neseî, III, 634; bkz., Mevdûdî, VII, 107; bkz., Şevkânî, V, 573; İbn Kuteybe, 48.

¹¹⁸⁵ Neseî, III, 634; bkz., Mevdûdî, VII, 107; bkz., Râzî, XXXI, 153-154; bkz., Şevkânî, V, 573; bkz., Âlûsî, XXX, 113; bkz., Şevkânî, V, 573; bkz., Yazır, IX, 182; San'ânî, 218.

¹¹⁸⁶ Bkz., Şevkânî, V, 573; bkz., Yazır, IX, 182; San'ânî, 218.

¹¹⁸⁷ Hakka, 69/36.

¹¹⁸⁸ Neseî, III, 634; bkz., Mevdûdî, VII, 107; bkz., Râzî, XXXI, 153-154; bkz., Şevkânî, V, 573; bkz., Âlûsî, XXX, 113.

¹¹⁸⁹ Mutaffifîn, 83/30.

¹¹⁹⁰ Bkz., Bursevî, X, 413.

*"Seyrab, taze şıbrıkı otladı, nihâyet solup da
Dari' olunca o semiz kısır develer ondan uzaklaştı."*

Ayrıca bu kelimenin Arfec kurusunun kırıntısı, avsec gibi bir ot, yeşil ve gâyet fena kokulu bir ot olduğu, deniz atar denildiği, hurma ağacının dikenine ve bulanık kokmuş sulara ve kökleri arza ulaşmayıp su içinde olan bir ot olduğu da söylenmiştir. Darî', dikenli, sert, gâyet fena kokulu, zehir zenberek; insanın değil, hayvanın bile yemesi mümkün olmayan birkaç türlü dikene ve bitkiye denmektedir.¹¹⁹¹

Ayrıca Halil b. Ahmed'in; etin altında, kemiğin üzerinde bulunan cildin, tabakanın darî' olduğunu söylediği rivayet edilir.¹¹⁹² Cehennemliklerin yemeği olan bir bitki için çirkinliğinden hayvanların bile yemediği bir diken türü denilmesi gayet doğal ve yerindedir. Diğer tefsirlerdeki bilgiler de Tefsirimizdeki tercihle aynı doğrultudadır.

¹¹⁹¹ Bkz., Şevkânî, V, 573; bkz., Yazır, IX, 182-183.

¹¹⁹² Râzî, XXXI, 153.

3.31. ALAK SÜRESİ (18. Âyet “الزَّبَانِيَّة” Kelimesi)

{ الزَّبَانِيَّة } الملائكة الغلاظ الشداد لإهلاكه كما في الحديث [لو دعا ناديه لأخذته الزبانية عبانا]

Celâleyn Tefsiri'nde : Zebâniye : “Onu helâk etmek için kuvvetli, saldırgan ve sert melekleri çağıracağız. Hadiste geçtiği üzere: “Eğer adamlarını çağırıyorsa, zebâniler onu göz göre göre alıp götürcekti.””¹¹⁹³

Onlar, cehennemın bekçileridir. Ayakları yerde, başları semadadır. Zebânî diye isimlendirilmelerinin sebebi kâfirleri cehenneme atmalarıdır.¹¹⁹⁴

سَنَدُ الزَّبَانِيَّةِ.

“Biz de zebânîleri çağıracağız.”¹¹⁹⁵

الزَّبَانِيَّة : **فَعَالِيَّة** vezninde cem’ (çoğul) lafızdır. Oldukça katı, kuvvetli ve hak edenleri de cehenneme atmakla görevli olan azap melekleridir.¹¹⁹⁶ Arap kullanımında bu kelime bir şeyi bir yerden uzaklaştırma, bir yere hapsedme fiilini yapan kişi için ifade edildiğinden de cehennemde görevli melekler bu isim verilmiştir. Bunlar, Kur’ân-ı Kerîm’in ifadesiyle “(cehennemın) başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler”¹¹⁹⁷ dir.¹¹⁹⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca bu âyette geçmektedir.¹¹⁹⁹

Diğer Tefsirlerde : Zebâniye : Cehennemde görevli ayakları yerde iken başları göğe degecek kadar büyük meleklerdir.¹²⁰⁰ Azap melekleri ve cehennem bekçileridir.¹²⁰¹ Cehenneme attıkları,¹²⁰² cehennemliklere şiddetle muamele ettikleri veya ellerinin yanı sıra ayaklarını da kullanabildikleri için¹²⁰³ bu isim verilmiştir. Yararatılış açısından meleklerin en büyüğü, güç ve kuvvet açısından da en şiddetlisidir.¹²⁰⁴

¹¹⁹³ el-Mahallî, es-Süyûtî, 598; Nesâî, *Sünen*, Tefsir, 96.

¹¹⁹⁴ Sâvî, IV, 486; bkz., Râzî, XXXII, 25; Mâverdî, VI, 308.

¹¹⁹⁵ Alak, 96/18.

¹¹⁹⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, 219.

¹¹⁹⁷ Tahrîm, 66/6.

¹¹⁹⁸ İbn Manzûr, III, 1809; Yusuf Şevki Yavuz, “Zebânî”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 164.

¹¹⁹⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 405.

¹²⁰⁰ Bkz., Taberî, XXIV, 537-538; bkz., Râzî, XXXII, 25.

¹²⁰¹ Bkz., İbn Kesîr, V, 3290; bkz., Zemahşerî, IV, 588; Neseî, III, 664; bkz., Yazır, IX, 361-362; bkz., Râzî, XXXII, 25; bkz., Şevkânî, V, 632; bkz., Âlûsî, XXX, 188; Huzayrî, 412; Çantay, III, 1202; Mahlûf, 396; Mekkî b. Ebî Tâlib, 305; Sicistânî, 105; San’ânî, 180; Yusuf Şevki Yavuz, “Zebânî”, XXXIV, 164.

¹²⁰² Mahlûf, 396; Mekkî b. Ebî Tâlib, 305; Sicistânî, 105; San’ânî, 180.

¹²⁰³ Yusuf Şevki Yavuz, “Zebânî”, XXXIV, 164.

¹²⁰⁴ Râzî, XXXII, 25; Mâverdî, VI, 308.

زَبَانِيَّةٌ غُلْبٌ عَظَامٌ حُلُومُهَا.

مَطَاعِيمٌ فِي الْقُصُوفِ مَطَاعِينَ فِي الْوَعَى

“Yiyecekleri uzaktadır, hakaretleri kargaşada;
Zebâniler, yumuşak huylu büyük galiplerdir.”¹²⁰⁵

Diğer yönden Katade'nin açıklamasına göre Arap dilinde "polis" için de “zebânî” kelimesi kullanılır. "Zeban"ın asıl manası, "iten kimse"dir. Padişahların yanında görevli olan “zeban”lar, padişah bir kimseye küstüğünde onu iterek dışarı çıkardıkları için bu şekilde isimlendirilmişlerdir.¹²⁰⁶ Zebaniler de aynı şekilde, kâfirleri cehenneme şiddetle ve kaba bir şekilde ittikleri için bu şekilde isimlendirilmiştir. Yani azap melekleri kabalıkta, şiddette ve itmede polise benzetildikleri için bu isim verilmiştir.¹²⁰⁷

“İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Resûlullah Kâbe’de namaz kılarken Ebû Cehil yanına yaklaşıp, “Ben seni burada namaz kılmaktan menetmemiş miydin?” diye tehditte bulunmuş, Peygamber de ona sert bir şekilde karşılık vermiş, Ebû Cehil, “Neye güvenerek böyle davranıyorsun, ben bu vadede taraftarları en kalabalık olan kişiyim”¹²⁰⁸ deyince yukarıdaki âyet nâzil olmuştur.”

Cehennemde on dokuz zebaninin bulunduğu da Kur’an’da zikredilmektedir.¹²⁰⁹ Zebanilerin cehennemlikleri perçemlerinden tutup yüzükoyun cehenneme sürükledikleri ve orada kendilerine azap ettikleri de rivayetler arasındadır.¹²¹⁰

Celâleyn Tefsiri’ndeki “kuvvetli ve sert melekler” tefsiri; hem âyetin, hem cehennem, hem de dilimizdeki kullanımın özüne daha uygundur.

¹²⁰⁵ Mâverdî, VI, 309.

¹²⁰⁶ Mevdûdî, VII, 182.

¹²⁰⁷ Bkz., Bursevî, X, 478; bkz., Âlûsî, XXX, 188; Râzî, XXXII, 25.

¹²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 256.

¹²⁰⁹ Müddessir, 74/30.

¹²¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Zebânî”, XXXIV, 164.

3.32. ASR SÛRESİ (1. Âyet “العَصْر” Kelimesi)

{ العصر } الدهر أو ما بعد الزوال إلى الغروب أو صلاة العصر.

Celâleyn Tefsiri'nde : Asr : “Zaman ya da zeval sonrasında güneşin batışına kadar olan vakit veya ikinci namazıdır.”¹²¹¹

“*Asr, zamanın bir dilimidir. Hz. Muhammed'in ve ümmetinin zamanıdır.*¹²¹² Çünkü zamanların sonu ve en faziletlisidir. Kıyamet ve alametleri o zamanda çıkacaktır.”¹²¹³

وَالْعَصْرُ

“*Asra yemin ederim ki!*”¹²¹⁴

العَصْرُ : فَعْلٌ vezninde zarftır. Mutlak olarak zaman, özel olarak da zeval ile güneşin batma vakti arasındaki zamandır. Bu lafızdan gece ve gündüz de anlaşılır.¹²¹⁵ Bu kelime yalnızca bu âyette geçmektedir.¹²¹⁶

Diğer Tefsirlerde : Asr : Lügatte; dehr (gece ve gündüz), gündüzün zevalden önce ve sonra iki tarafı, fecrden güneş doğuncaya kadar ve zevalden başlayıp akşama kadar olan süre veya akşamdan başlayıp yatsıya kadar ve özellikle öğleden sonra güneşin kırmazmasına kadar olan ikinci vakti şeklinde açıklanmıştır. Mastar olarak da; hapsetmek, yasaklamak, vergi vermek, sıkıp suyunu çıkarmak manalarına gelip; bir şeyin özel vaktine de, ayının üç harekesi ile "asr, ısr, usr, usur" denilir.¹²¹⁷

Ayrıca asr, özel bir isim olarak; “dehr, mutlak zaman, özellikle içinde bulunulan zaman, seksen veya yüz senelik zaman dilimi anlamındaki asır, gündüz, gece, sabah, akşam, ikinci vakti” gibi manalara gelir. Arap kullanımında gündüzle geceye, sabah ile akşama “iki asır” manasında عَصْرَان denildiği gibi, sabah namazı ile ikinci namazı da bir hadiste¹²¹⁸ bu kelime ile ifade edilmiştir.¹²¹⁹ Öte yandan insanların, gün sonunda ticaretlerinde ve kazançlarında son hamlelerini yapmaları ile oluşan yoğunlukla birlikte, edası

¹²¹¹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 601; Mâverdî, VI, 333; Hidâyet Işık, “Asr Sûresi Tefsiri Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 29, Sayı: 2, 1993, 68.

¹²¹² Mahlûf, 400; bkz., Sâvî, IV, 512-513.

¹²¹³ Bkz., Sâvî, IV, 512-513.

¹²¹⁴ Asr, 103/1.

¹²¹⁵ Ahmed Muhtâr Ömer, 317; İbn Manzûr, IV, 2968; el-İsfahânî, 569.

¹²¹⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 568.

¹²¹⁷ Bkz., Yazır, IX, 458-468; bkz., Râzî, XXXII, 84-86; Şevkânî, V, 661; Mâverdî, VI, 333; bkz., Âlûsî, XXX, 228.

¹²¹⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât, 8.

¹²¹⁹ Muhammed Eroğlu, “Asr Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 502.

daha meşakkatli olduğundan âyette orta namaz diye anılan namazın ikinci namazı olduğu söylenmiştir.¹²²⁰

Bunlara ilaveten asrın, içinde insanoğlunun hayır veya şer yönünde hareketlerinin gerçekleştiği zaman ya da akşam olduğu;¹²²¹ yine "mutlak zaman" olduğu zikredilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ burada zamana yemin etmektedir. O sebeple bu ifadenin içine gündüz de gece de girmektedir.¹²²² Nitekim şairin dizeleri de buna işaret etmektedir:

وَلَمْ يَنْتَهُ الْعَصْرَانِ يَوْمَ وَلِيْلَةٍ إِذَا طَلَبْنَا أَنْ يُدْرِكَ مَا تَمَنَّى.

“Birbirlerini takip etmeyi istedikleri müddetçe,

Gece ve gündüz bitmeyen iki zamandır.”¹²²³

“Asr” kelimesini tefsir ederken Büyük Müfessir Razi şöyle nakleder: *"Buz satan birisi pazarda şöyle bağıırıyordu; "sermayesi eriyen bu şahsa merhamet edin!... Onun bu sözünü duyunca, bu söz Asr suresinin anlamıdır" dedim." İnsana verilen ömür bir buz gibi hızla erimektedir. Eğer bunu zıyan eder veya yanlış yere harcarsa insanın hüsrânına neden olur."*¹²²⁴

Özet olarak; müfessirler, “asr” kelimesini; ikinci namazı, ikinci vakti, mutlak olarak zaman (tüm zaman), Hz. Muhammed’in nübüvvet asrı ve âhir zaman şeklinde tefsir etmişlerdir.¹²²⁵ Celâleyn Tefsiri’nde ise “mutlak zaman” ve “öğle sonundan itibaren akşama kadar olan vakit” ya da “ikinci namazı” görüşleri tercih edilmiştir.¹²²⁶

Tefsirimizde “asr” kelimesi mutlak olarak zaman ya da zevalden sonra başlayıp güneşin batışına kadar olan vakit veya ikinci vakti olarak tefsir edilmiştir. Hangi görüş tercih edilirse edilsin, sonuçta; bir zaman dilimine, insan tarafından kıymeti bilinmeyen, geçip giden bir zamana yemin edilmiş olacaktır.

¹²²⁰ Bkz., Zemahşerî, IV, 601; Neseî, III, 677; bkz., Bursevî, X, 505-506.

¹²²¹ Bkz., İbn Kesîr, V, 3323.

¹²²² Bkz., Taberî, XXIV, 612-613; bkz., Mevdûdî, VII, 224; bkz., Huzayrî, 419; Sicistânî, 144; San’ânî, 235.

¹²²³ Şevkânî, V, 661.

¹²²⁴ Bkz., Râzî, XXXII, 84-86; Mevdûdî, VII, 225.

¹²²⁵ Bkz., Yazır, IX, 458-468; bkz., Râzî, XXXII, 84-86; Şevkânî, V, 661; Mâverdî, VI, 333; bkz., Âlûsî, XXX, 228; Muhammed Eroğlu, 502.

¹²²⁶ el-Mahallî, es-Süyûtî, 601.

3.33. HÜMEZE SÛRESİ (4. Âyet “الْحَطْمَةَ” Kelimesi)

{ الْحَطْمَةَ } التي تحطم كل ما ألقى فيها.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Hutame : “İçine atılan her şeyi paramparça eden.”*¹²²⁷

كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحَطْمَةَ {} وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَطْمَةَ {}

“Hayır! Andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır.”¹²²⁸

الْحَطْمَةَ : فَعْلَةٌ vezninde alemdir. Cehennem isimlerindedir. İçine atılanı paramparça ve helak ettiği için bu şekilde isimlendirilmiştir.¹²²⁹ Çok yiyen insan, deve ve koyun için de bu kelime sıfat olarak kullanılır.¹²³⁰ Böylece bu insan çok yediği için cehenneme benzetilmiştir. Tasavvur edilirken de aşağıdaki ifade kullanılmıştır:

كَأَنَّمَا فِي جَوْفِهِ تَنْوُرٌ.

“Sanki de karnında (kaynayan) bir tandır var.”¹²³¹ Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca bu sûrede peşpeşe iki âyette geçmektedir.¹²³²

Diğer Tefsirlerde : Hutame : Cehennem isimlerinden birisi olup, yutan ve yok eden,¹²³³ kendisinde bulunan herkesi ezen, tırmanıp yüreklere işleyen, Allah Teâlâ’nın tutuşturmuş olduğu¹²³⁴ içine atılan her şeyi paramparça eden, yiyip yutan ateş¹²³⁵ şeklinde tefsir edilmiştir. Ayrıca cehennem tabakalarından altıncısı, ikincisi, dördüncüsü, cehennem kapılarından birinin ismi¹²³⁶ olduğuna dair rivayetler de vardır. Önüne geleni kırıp geçirmek, yalayıp yutmak âdeti olduğundan dolayı cehennem bir adına da hutame denilmiştir.¹²³⁷

يَوْمَ كَسَرْنَا أَنْفَهُ لِيَغْضِبَا. إِنَّا حَطَمْنَا بِالْقَضِيبِ مَصْعَبًا

¹²²⁷ el-Mahallî, es-Süyûtî, 601; Çantay, III, 1220.

¹²²⁸ Hümeze, 104/5.

¹²²⁹ Ahmed Muhtâr Ömer, 147; Sicistânî, 82; San’ânî, 151.

¹²³⁰ İbn Manzûr, II, 916; Sicistânî, 82; San’ânî, 151.

¹²³¹ el-İsfahânî, 242.

¹²³² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 254.

¹²³³ Taberî, XXIV, 621; Mahlûf, 401; Mekkî b. Ebî Tâlib, 307.

¹²³⁴ Bkz., İbn Kesîr, V, 3324.

¹²³⁵ Bkz., Zemahşerî, IV, 603; Nesefî, III, 678; Şevkânî, V, 664; bkz., Âlûsî, XXX, 231; Huzayrî, 420.

¹²³⁶ Mâverdî, VI, 336; bkz., Âlûsî, XXX, 231; Şevkânî, V, 664.

¹²³⁷ Bkz., Yazır, IX, 481-482; bkz., Mevdûdî, VII, 234; Mâverdî, VI, 336.

“Güçlükleri, koparmakla parçaladık, Bir gün burnunu öfkelendiği için kırdık.”¹²³⁸

Müberred’e göre; hutame, içine düşen herkesi, un-ufak eden, kırıp-geçiren cehennem olup; kendi yiyeceklerini bitirip, yanındakilerin yiyeceklerini de yiyen, “obur kişi” anlamında da kullanılır. Arapça’da hatm "kırmak" manasınadır. Nitekim, “*çobanların en şerlisi, kırıp dökendir*” denilir. Hayvanları sürerken, itip-kaktığı, vurup-kırdığı için, çobana, رَاعِ حُطْمَةَ¹²³⁹ denilir.

İçine atılan her şeyi paramparça eden bir şey olarak tefsir edilen “hutame” kelimesi dünyada yüksek ısıda çalışan makinaları akla getirmektedir. İçine ne atılsa eriten, bütünlüğünden bahsedilmez hale getiren bir yakıcılıkla dünyada bile insanı korkutan bir şey cehennem için düşünüldüğünde akıl almaz bir azapla karşı karşıya kalınmaktadır.

¹²³⁸ Şevkânî, V, 664.

¹²³⁹ Râzî, XXXII, 93-94; bkz., Bursevî, X, 509.

3.34. FÎL SÛRESİ (3. Âyet “أَبَابِيلَ” Kelimesi)

{ طَيْرًا أَبَابِيلَ } جماعات جماعات قيل لا واحد له كاساطير وقيل واحدة : أبول أو إبال أو إبيل كعجول

ومفتاح وسكين.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Ebâbil : “Sürü sürü. أساطير kelimesi gibi müfredi yoktur denilmiş, ayrıca müfredinin عجول, مفتاح, سكين kelimelerinde olduğu gibi sırasıyla أبول, إبال, إبيل olduğu da söylenmiştir.”*¹²⁴⁰

Semanın her tarafından gelen benzeri görülmemiş,¹²⁴¹ arz ile semâ arasında yuva yapıp, yumurtlayarak neslini çoğaltmış kuşlardır.¹²⁴²

وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ.

“Onların üstüne ebâbil kuşlarını gönderdi.”¹²⁴³

أَبَابِيل فَعَاعِيلِ vezninde cem’ lafızdır. Birbirine tabi olup gelip giden farklı gruplar halinde bulunan kuşlardır.¹²⁴⁴ Ebû Cafer er-Ruâsî, Arapların bir darb-ı meselinde, "büyük demet" anlamına gelen deyimde de geçtiği gibi “ebâbil” kelimesinin tekilinin, “ibbâletun” olduğunu söylemektedir. Çünkü bu kuş toplulukları, intizamlı olmaları bakımından, demete benzetilmişlerdir.¹²⁴⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca bu âyette yer almaktadır.¹²⁴⁶

Diğer Tefsirlerde : Ebâbil : Oradan buradan gelen¹²⁴⁷ sürüler, topluluklar,¹²⁴⁸ demet demet, sürüler halinde,¹²⁴⁹ yüzleri yırtıcı kuşların yüzüne benzeyen¹²⁵⁰ bölük bölük, birbirini takip eden, bir araya toplanmış kuşlar; gagalarında ve pençelerinde taş taşıyan siyah renkli (farklı renklerde de olabilir)¹²⁵¹ deniz kuşları;¹²⁵² ayrıca alay alay, bölük bölük, fırka fırka, birbiri ardınca, katar katar çeşitli yönlerden¹²⁵³ deniz tarafından

¹²⁴⁰ el-Mahallî, es-Süyûtî, 601; Mekkî b. Ebî Tâlib, 307; Sicistânî, 27.

¹²⁴¹ Bkz., Sâvî, IV, 520; Mâverdî, VI, 342; bkz., Âlûsî, XXX, 237.

¹²⁴² Mâverdî, VI, 342; bkz., Âlûsî, XXX, 237.

¹²⁴³ Fîl, 105/3.

¹²⁴⁴ Ahmed Muhtâr Ömer, 60; İbn Manzûr, I, 11; el-İsfahânî, 60; Huzayrî, 421.

¹²⁴⁵ Bkz., Râzî, XXXII, 100.

¹²⁴⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 3.

¹²⁴⁷ Nesefî, III, 681; Mâverdî, VI, 342; bkz., Bursevî, X, 517; Mahlûf, 401; Sicistânî, 27.

¹²⁴⁸ Bkz., İbn Kesîr, V, 3329; bkz., Bursevî, X, 517; Çantay, III, 1221; San’ânî, 84.

¹²⁴⁹ Zemahşerî, IV, 605; bkz., Âlûsî, XXX, 237; Mekkî b. Ebî Tâlib, 307.

¹²⁵⁰ Bkz., Âlûsî, XXX, 237; Mekkî b. Ebî Tâlib, 307.

¹²⁵¹ Mâverdî, VI, 342.

¹²⁵² Bkz., Taberî, XXIV, 628-632; Mâverdî, VI, 342.

¹²⁵³ Bkz., Şevkânî, V, 666; bkz., Yazır, IX, 489-491.

grup grup gelen siyah kuşlar,¹²⁵⁴ kendisiyle ilgili atasözleri ve mesellerin söylendiği batıdaki anka kuşu, Allah Teâlâ'nın deniz tarafından gönderdiği, yerde yaşayan; ayaklarında birer, gagalarında bir olmak üzere, her birinde üç taş olan¹²⁵⁵ kuşlar şeklinde tefsir edilmiştir.

تَرَاهُمْ إِلَى الدَّاعِي سُرْعًا كَأَنَّهُمْ
أَبَابِيلُ طَيْرٌ تَحْتِ دَجْنِ مَسْجِنٍ.

“Onları, çağırana hızlı bir şekilde (giderken) görürsün,
Sanki onlar karanlık zindanlar altındaki sürü sürü kuşlardır.”¹²⁵⁶

Diğer müfessirler farklı düşünürken, Ahfeş ve Ferrâ gibi müfessirler ebâbîl kelimesini, tekili bulunmayan çoğul kelime olduğu görüşündedirler. Kırlangıca benzetilen ve Fil Vakası'ndan başka da görülmeyen bu acayip kuşların sürüler halinde deniz tarafından gelip toplandıkları rivayet edilir.

“Arap topraklarında çiçek ve kızamık hastalıkları ilk defa o yıl görüldü” şeklinde bir rivayetten yola çıkan Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Cevâd Ali gibi bazı çağdaş tefsirciler; bu hadiseyi bir bulaşıcı hastalık salgını şeklinde yorumlamaya çalışmışlardır. Bu şekilde düşünenlere göre; kuşlardan maksadın sinek, sivrisinek gibi mikrop taşıyıcı canlılar; attıkları taşlardan maksadın da ayaklarına takılan mikroplu kurumuş çamurlar olup; neticede çiçek salgınına mâruz kalan Ebrehe ordusunun bedenlerinin delik deşik olmasıdır.¹²⁵⁷ Ancak bu görüş hem sûrenin mefhumu açısından, hem de müfessirlerin genel kanaati açısından tutarlı görünmemektedir. Çünkü kuvvetli ve mücbir bir sebep bulunmadan mecazi bir manaya yönelirsek bunun sonu gelmez. Kur'ân'ın zahiri en büyük delil kabul edilmiştir.

Celâleyn Tefsiri'nde ise; nereden geldikleri, sayılarının ne olduğu, daha önce görülmüş olup olmadıkları gibi bilgilerden ziyade “أَبَابِيلٌ” kelimesi ile kuşların “sürü halinde” oldukları görüşüne sadık kalınarak sûrenin ana temasına uygun bir tercih yapılmıştır.

¹²⁵⁴ Şevkânî, V, 667.

¹²⁵⁵ Bkz., Râzî, XXXII, 100.

¹²⁵⁶ Şevkânî, V, 667.

¹²⁵⁷ Mustafa Çağırıcı, “Fil Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 69-70.

3.35. KEVSER SÛRESİ

1. Kevser Sûresi 1. Âyet “الْكَوْثَرُ” Kelimesi

{ الْكَوْثَرُ } هو نهر في الجنة هو حوضه ترد عليه أمته.

والكوثر : الخير الكثير من النبوة والقرآن والشفاعة ونحوها.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Kevser : “Cennette bir nehirdir. Ümmetin başına geldiği Peygamberimizin havuzudur. Kevser : Peygamberlik, Kur’ân, şefaât vb. çok hayırdır.”*¹²⁵⁸

*“Kevser cennette öyle bir nehirdir ki onun kıyıları altından, yatağı inci ve yakuttan, toprağı miskten daha hoş, suyu baldan daha tatlı, kardan daha beyazdır.”*¹²⁵⁹

“Kevser, Hz. Muhammed’in havzudur.” Rivayete göre “bir gün Allah Rasûlü aramızda iken şekerleme yaptı. Sonra başını tebessüm ederek kaldırdı. “Seni gülümseten nedir? Ey Allah’ın Rasûlü!” diye sorduk. “Az önce bir sûre nâzil oldu” dedi ve okudu: (Resûlüm!) Kuşkusuz biz sana Kevser’i verdik. Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes. Asıl sonu kesik olan, şüphesiz sana hınç besleyendir.”¹²⁶⁰ Sonra “kevserin ne olduğunu bilir misin?” diye sordu. “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dedik. “O, Rabbimin bana vadettiği, kendisinde çok hayır olan bir nehirdir. O, ümmetimin kıyamet gününde kendisine ulaşacağı bir havuzdur. Onun kaplarının sayısı, gökteki yıldızlar kadardır. Bir kul ondan almayı arzu ettiği zaman, “Ey Rabbim! O kul benim ümmetimdendir” derim Rabbim bana, “o kulun senden sonra ne yaptığını bilmiyorsun” der.”¹²⁶¹

*Yine Peygamber Efendimiz (s.a.s.) “Havzım; bir aylık yürüme mesafesinde, suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel, parıltısı semanın yıldızları gibidir. Kim havzımdan içerse ebediyyen susamayacaktır.”*¹²⁶²

Buna göre Kevser; Hz. Muhammed’in cennetteki havzu, cennette bir nehir, nübüvvet, Kur’ân, İslâm, Kur’ân’ın kolaylaştırılması ve şeriatin hafifletilmesi, Ashâb’ın, ümmetin ve etbâin çokluğu, zikrin yükselmesi, kalbindeki Allah’a götürüp masivâyla ilgiyi kesen nur, şefaât, mucizeler, kelime-i tevhid, dindeki ince anlayış, beş vakit na-

¹²⁵⁸ el-Mahallî, es-Süyûtî, 602; Huzayrî, 424.

¹²⁵⁹ Tirmizi, Tefsir, 89.

¹²⁶⁰ Kevser, 108/1-3.

¹²⁶¹ Müslim, Salât, 400.

¹²⁶² Buhârî, Rikâk, 53.

maz, dünyevî ve uhrevî çokça hayır,¹²⁶³ Hz. Muhammed'in Ehli Beyti, ümmetin uleması, Hz. Peygamber'in meziyetleri, meşhur olması, ilim, güzel ahlak, şefaât makamı, Kevser Sûresi, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'e verdiği nimetlerin tamamı¹²⁶⁴ ve ırmak¹²⁶⁵ şeklinde tefsir edilmiştir.

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ.

“(Resûlum!) Kuşkusuz biz sana Kevser'i verdik.”¹²⁶⁶

الْكَوْثَرَ : فَوْعَلٌ vezninde alemdir. Alabildiğine çok demektir. Cennette bir havuz ya da nehirdir. Ayrıca zat ismidir. Dünya ve ahirette çokça hayırdır.¹²⁶⁷ Cennetteki diğer nehirlerin tamamı Kevser'den beslenirler.¹²⁶⁸ Pek çok şey demektir. Oğlu seferden gelen bir Arab'a "oğlun ne ile geldi?" denildiğinde, "kevserle geldi" denilirse “bunun, çok şeyle geldi demek olduğu” nakledilir.¹²⁶⁹ Bu kelime, “kesret”in mübalağa sigasıdır. Lügat manası, "sınırsız bolluk" olup, burada kullanılış biçimi ile sadece kesret değil, aynı zamanda hayır, iyilik ve nimette de bolluk gibi olumlu anlamlar taşımaktadır. Bu kesretten, kasıt bir hayır ve iyilik değil, sayısız iyilik ve nimetlerin çokluğudur.¹²⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bu âyette zikredilmektedir.¹²⁷¹

Diğer Tefsirlerde : **Kevser** : “Allah Teâlâ'nın, cennette Resûlüllah'a verdiği bir ırmaktır.”¹²⁷² Kevser ile ilgili olarak, “cennetin bütün ırmaklarının şubelere ayrıldığı cennetteki özel bir nehrin adıdır” denilmiştir.¹²⁷³

Cennette bulunan; baldan daha tatlı, süttten daha beyaz, kardan daha soğuk, köpükten daha yumuşak, kenarları zebecetten, adetleri yıldızlar kadar olan tasları gümüşten bir nehirdir. Kendisinde çok hayır olan şeydir.¹²⁷⁴

Elmalılı, “kevser” ile ilgili “Tahrir”de yirmi altı görüş olduğunu söyler ve bunlardan birkaçının; “cennette bir nehrin özel ismi, peygamberliğin şerefi, ümmetin al-

¹²⁶³ Sâvî, IV, 529-530; bkz., Şevkânî, V, 677; Mâverdî, VI, 354-355; bkz., Âlûsî, XXX, 245; bkz., Râzî, XXXII, 124-129.

¹²⁶⁴ Bkz., Râzî, XXXII, 124-129.

¹²⁶⁵ Bkz., İbn Kesîr, V, 3338-3339.

¹²⁶⁶ Kevser, 108/1.

¹²⁶⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, 389; Mekkî b. Ebî Tâlib, 308; Sicistânî, 167.

¹²⁶⁸ İbn Manzûr, V, 3828; el-İsfahânî, 703.

¹²⁶⁹ Bkz., Yazır, IX, 558-570.

¹²⁷⁰ Mevdûdî, VII, 266; bkz., Bursevî, X, 524.

¹²⁷¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 702.

¹²⁷² Bkz., Taberî, XXIV, 679-689; Mahlûf, 402; Mekkî b. Ebî Tâlib, 308; San'ânî, 265.

¹²⁷³ Bkz., Yazır, IX, 558-570.

¹²⁷⁴ Bkz., Zemahşerî, IV, 611; Nesefî, III, 686; bkz., Âlûsî, XXX, 244; bkz., Taberî, XXIV, 679-689.

imleri, ümmetinin çokluğu ve Hz. Peygamber'in evlatlarının çokluğu"¹²⁷⁵ olduğunu söyler.

"Kevser" kelimesinin tam karşılığı hiçbir lisanda bir tek kelime ile verilemez. Kevser'den muradın, kıyamet günü haşr meydanında Rasulullah'a verilecek olan bir Kevser havzu ve cennette verilecek olan Kevser nehridir.¹²⁷⁶ Allah Rasûlü'nün biri sıradan önce, diğeri sonra olmak üzere her ikisinin adı da kevser olmak üzere iki havzu vardır.¹²⁷⁷ Allah'ın zahiri ve batını nimetlerinin hepsi bu havzın içindedir.¹²⁷⁸

Tefsirimizde cennetteki bir nehir ya da havuz, Kurân, şefaât ve çokça hayır şeklinde tefsir edilmesi aslında "kevser"nin hem dünyada hem de ahirette Allah Resûlü'ne verilen ve benzerleri de başkalarına nasip olmayan birçok nimeti birarada barındıran bir hediyedir.

2. Kevser Sûresi 3. Âyet "الأبْتَرُ" Kelimesi

{ الأبتَرُ } المنقطع عن كل خير أو المنقطع العقب نزلت في العاصي بن وائل سمى النبي صلى الله عليه وسلم أبتَر عند موت ابنه القاسم.

*Celâleyn Tefsiri'nde : Ebter : "Her türlü hayırdan yoksun veya soyu kesiktir. Bu âyet Âs b. Vâil hakkında nazil olmuştur. Çünkü kendisi Peygamberimizi, oğlu Kâsım vefat ettiğinde bu şekilde isimlendirmiştir."*¹²⁷⁹ Ayrıca Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim vefat ettiğinde Ebû Cehil'in söylediği söz sonrasında O'na hitaben nazil olduğu da rivayet edilmiştir.¹²⁸⁰ İzi silinmiş ve hayırdan mahrum olmuş kişi¹²⁸¹ şeklinde de tefsir edilmiştir.

Neslin kesilmesi demektir. Ebter kelimesinin Peygamberimiz'e söylenmesinden sonra çok üzülmünce O'nu teselli ve müjdelemek için Kevser Sûresi nazil olmuştur. Kâsım, Peygamberimiz'in ilk çocuğu olup, yaklaşık iki yıl yaşadığı bilinmektedir. Peygamberlik gelmeden önce vefat etmiş, nübüvvetten sonra bu söz söylenmiştir. İlk ölen

¹²⁷⁵ Bkz., Yazır, IX, 558-570.

¹²⁷⁶ Mevdûdî, VII, 266; bkz., Bursevî, X, 524.

¹²⁷⁷ Bkz., Âlûsî, XXX, 246.

¹²⁷⁸ Bkz., Bursevî, X, 524.

¹²⁷⁹ el-Mahallî, es-Süyûtî, 602; Mâverdî, VI, 356.

¹²⁸⁰ Bkz., Âlûsî, XXX, 248.

¹²⁸¹ Mahlûf, 402.

çocuğu Kâsımdır. Hz. Muhammed'in yedi çocuğu vardır: Kâsım, Abdullah, İbrahim, Zeynep, Rukiye, Fâtıma, Ümmü Gülsüm. İbrahim'in haricinde bütün çocukları Hz. Hatice'den doğmuştur. İbrahim ise Kıptî (Mısırlı) Mariye'dendir. Fâtıma hariç bütün çocukları hayatında vefat etmişlerdir.¹²⁸²

إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْإَيْتَرُ.

“Asıl sonu kesik olan, şüphesiz sana hınç besleyendir.”¹²⁸³

الْإَيْتَرُ : أَفْعَلُ vezninde sıfat-1 müşebbehedir. Soyunun devamı gelmeyen (soyu kesik) ve hayırla olan irtibatını koparmış kişidir.¹²⁸⁴ Sadece bu âyette zikredilmektedir.¹²⁸⁵

Diğer Tefsirlerde : **Ebter** : Sıfat-1 müşebbehe olup, müennesi "betrâ"dır. Kesiklik manasına "betir"den türemiştir. Bu yüzden kuyruğu kesik hayvana ebter denilir. Kuyruğun arkada olması sebebiyle; arkası (zürriyeti) olmayan, kendinden sonra eseri kalmayan kişilere ya da sonu gelmeyen, sonunda hayır olmayan işlere de istiare ile ebter denilmiştir. "Önemli olan her hangi bir iş Allah'ın ismiyle başlanmazsa o iş ebterdir"¹²⁸⁶ hadisinde de ebter; sonu gelmeyen, sonunda hayır olmayan, eksik, güdük kalır manasında kullanılmıştır.¹²⁸⁷

Ayrıca Süddî, Kureyş'in, erkek evladı ölen kimselere "ebter" dediğini rivayet eder.¹²⁸⁸ “Arkası kesik” manasının yanında, “tek olma” manası da vardır. Nitekim bir hadiste, ikinci rekâtı olmayan tek rekât namaza "buteyra" denmiştir. İyilik ve hayırdan yana payı kalmayan ve onu başarmak için ümidi olmayan; bağlı bulunduğu kabile, aile ve ona yardımcı olanlardan ilişkiyi keserek yalnız kalan; erkek çocuğu olmayan ya da ölen kişiye de “ebter” denilir. Çünkü çocuğunun ölümünden sonra ismini sürdürecekt kimse kalmayacaktır.¹²⁸⁹

İkrime; Hz. Peygamber'in, Allah Teâlâ'dan vahiy alıp, Kureyş'i iman etmeye davet edince “Muhammed bizden kesildi, bizi terk etti, bize muhalefet etti” dediklerini,

¹²⁸² Sâvî, IV, 531; bkz., Şevkânî, V, 680; bkz., Âlûsî, XXX, 248.

¹²⁸³ Kevser, 108/3.

¹²⁸⁴ Ahmed Muhtâr Ömer, 86; Mekki b. Ebî Tâlib, 308; Huzayrî, 424; San'ânî, 84.

¹²⁸⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 139.

¹²⁸⁶ Ebu'l-Fazl el-İrâkî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr I-II*, (thk. Eşref Abdü'l-Maksût), Mektebetü Taberiyeye, Riyad 1995, I, 159.

¹²⁸⁷ Bkz., Yazır, IX, 583-588.

¹²⁸⁸ Bkz., Râzî, XXXII, 133-134.

¹²⁸⁹ Mevdûdî, VII, 272.

Allah Teâlâ'nın da, asıl soyu kesik olanların kendileri olduğunu haber verdiğini rivayet etmiştir.¹²⁹⁰ Başka bir rivayete göre; Ebû Cehil, kavmine bir ziyafet verir. Bu arada Hz. Peygamber'i "ebter" diyerek rezil etmeye çalışır. Derken yanındakilerle Allah Resûlü'nü sözde zelil etmeye gider. Yanındakilerle Hz. Hatice'nin evine gidip, güreşme hususunda anlaşınca, Hz. Hatice bir yaygı serer. Güreş esnasında Ebû Cehil, Hz. Peygamber'i yere yıkmaya çalıştıkça, yerinden bile kıpırdatamayıp; O'nu, en utanacağı ve rezil olacağı bir şekilde yere atar. Ebû Cehil, tekrar Hz. Peygamber'in üzerine gelince, bu sefer de Hz. Peygamber O'nu taharet için kullanılan sol eliyle tutarak Ebû Cehil'in bir necis olduğunu gösterip, yere serer ve ayağını göğsüne koyar.

Onlar, "yardımcısı, destekçisi yok" manasında, Hz. Peygamber'e "ebter" demişlerdir. Onların yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü O'nun dostu, Allah, Cebrail ve salih müminlerdir. Kâfirlerin ise, ne (gerçek) bir yardımcıları, ne sevenleri, ne de destekçileri vardır.¹²⁹¹ Resûlüllah'a her buğuz eden; zelil, hakir, zürriyetsiz ve soyu kesiktir.¹²⁹² Ölünceye kadar kendisinde hayır namına bir şey olmayan, güdük, ardı arkası kesilen, nesli ve nesebi, adı sanı kalmayan,¹²⁹³ her türlü hayırdan nasibi kesilmiş kişidir. Kıyamete kadar doğan bütün müminler Hz. Muhammed'in evladı ve soyu olup, bütün minberlerde, bütün alim ve zâkirlerin dilinde son âna kadar Allah Rasûlü'nün adı anılacak, Allah'ın adıyla başlayıp Hz. Peygamber'e salâtü selâm edilecektir. Ebter, yani asıl soyu kesik olanlar da Allah Teâlâ'nın elçisine kin besleyenlerdir.¹²⁹⁴

¹²⁹⁰ Mâverdî, VI, 356.

¹²⁹¹ Bkz., Râzî, XXXII, 133-134.

¹²⁹² Bkz., Taberî, XXIV, 698-701; İbn Kesîr, V, 3342; Mâverdî, VI, 356; bkz., Âlûsî, XXX, 247; Çantay, III, 1226; bkz., Râzî, XXXII, 133-134.

¹²⁹³ Bkz., Yazır, IX, 583-588.

¹²⁹⁴ Bkz., Zemahşerî, IV, 612; Nesefî, III, 686; bkz., Bursevî, X, 525; bkz., Râzî, XXXII, 133-134.

SONUÇ

İnsanoğlu yaratıldığı ilk andan itibaren kendisiyle ve çevresinde olan her şeyle ilgili merakını giderme eğiliminde olmuştur. Bunu yaparken de sürekli olarak bazı sorular sormuş, sorduğu bu sorulara cevap vermeye çalışmıştır. Binlerce yıldır bu konuda emek harcayan insanoğlu her geçen gün farklı konularda yeni şeyler öğrenmiştir. Bazen aynı konuda edindiği bilginin yanlış ya da eksik olduğunu görmüştür. Zamanın değişmesi, yaşanılan yerin, iklimin, geleneklerin, hatta konuşulan dilin lehçesel farklılığı bile olayların algılanmasında rol oynamıştır.

Nasıl ki kişinin karşılaştığı diğer şeylerle ilgili bakış açıları farklı ise, peygamberler vasıtasıyla insanlara gönderilen dinin algılanması da farklı olmuştur. Aynı kutsal kitaptan ve aynı peygamberden sadır olan, aynı sahabeden devralınan dinin uygulanmasında bile bazı etkenler sebebiyle farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Öyle ki Yüce Kitabımız bile kişilerin durumlarına göre farklı manalar yüklenerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Konunun muhataplarına rivayetlerin zamanında ulaşmaması, farklı rivayetlerin ulaşması, sıhhat derecelerinin farklı olması, kişisel özellikler gibi etkenler bütün bunlara zemin hazırlamıştır. Özellikle Kur’ân’daki bazı kelimelerin kimi zaman farklı Arap lehçelerinden, hatta Arapça olmayan farklı dillerden alınmış olması bu kelimelerin kolaylıkla anlaşılmamasına sebep olmuştur. Bu kelimeler zor anlaşılması bakımından ilk duyulduğunda çabuk anlaşılmayan, anlaşıldığında da tam olarak kavranamayan, anlaşılmaktan uzak olan “**garîb**” kelimelerdir. Bu kelimelerin anlaşılmaması, çoğu zaman âyetin tamamının anlaşılmamasına sebep olmaktadır. Bu da, ilahi mesajın tam olarak anlaşılmaması sebebiyle Müslümanların kalplerinin mutmain olmaması sonucunu doğurmaktadır.

Neticede bu **garabetin** esaretinden kurtulup, Allah Kelâmını daha iyi anlayabilmek için tüm gayretlerini harcayan ilim ehli şahsiyetler “**Garîbü’l-Kur’ân**” adı verilen bir ilmin temellerini atmakla kalmamışlar, bu konuda ciddi mesafeler katetmişlerdir. Bu alanda uzmanlaşarak, “Garîbü’l-Kur’ân’ın” müstakil bir ilim dalı haline gelmesini sağlayan, şöhreti günümüze kadar ulaşan çok sayıda âlim yetişmiştir. Bu âlimlerden bazıları bu alanda müstakil çalışmalar yaparken, bazıları da tefsir yazarak garîb kelimeler üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan biri de **Celâleyn Tefsiri**’dir. Bu tefsiri merkeze alarak yaptığımız tez çalışmasında diğer tefsirler ve müstakil Garîbü’l-Kur’ân

eserlerinden faylanmaya çalıştık. Seçtiğimiz kelimelerin çok sayıda eserden faydalana-
rak işlenmesi bize, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Arap toplumu ve İslam ile oluşturu-
lan kadim medeniyetin tüm zenginliklerinden ve lezzetlerinden tatma imkânı vermiştir.
Özellikle, Celâleyn Tefsiri'nin benimsediği veciz üslup sayesinde garîb kabul edilen
kelimeler çabucak tahlil edilmekte, okuyucunun kısa zamanda daha fazla bilgiye ula-
şılması sağlanmakta ve Yüce Mevlâ'nın muradının idrak edilmesi kullanılan sade dil ile
anlayış seviyesi düşük olan kişiler tarafından bile kolayca kavranabilmektedir.

Selefin yolunu takip etme şevki kazandıran bu çalışma, bize başından sonuna ka-
dar Kur'ân-ı Kerîm ile meşgul olma fırsatı vermiş, bu azim ile okuduğumuz ve yazdı-
ğımız her harften ayrı ayrı sevap kazanma imkânı sağlamıştır. Bize bu heyecanı yaşatan
kadim ulemâmızı rahmetle ve minnetle yâd ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2007.
- Ağbal, Davut, "Kur'ân'da Burçlar, Mahiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında", *AÜİFD*, Sayı: 38, Erzurum 2012.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâmi'l-Ahmed b. Hanbel I-L*, (1. bsk.), (thk. Şuayb el-Arnâvût, Âdil Mürşid), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995.
- Akpınar, Ali, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri", *CÜİFD*, sayı:2, Sivas 1998.
- "Tefsîru'l-Celâleyn", *DİA*, XXXX, İstanbul 2011.
- Akyüzoğlu, Hüseyin, *Taberî Tefsiri'nde Garîbü'l-Kur'ân*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2004.
- Altuntaş, Abdurrahman, "*Celâleyn Tefsiri ve Metotu*", (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2004.
- Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî I-XXX*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.
- Arslan, Elif, "Oryantalistlerin Kur'ân'da Geçen Hanîf/Hunefa Kavramı Hakkındaki Bazı Düşünceleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 48, Sayı:2, t.y.
- Arslan, Şükrü, "Mahallî", *DİA*, XXVII, Ankara 2003.
- "Meâni'l-Kur'ân", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.
- Askerî, Ebû Hilâl, *el-Fürûku'l-Lüğaviyye*, (thk. Muhammed İbrâhîm Selîm), Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfe, Kahire t.y.
- Aydemir, Abdullah, "Cemel", *DİA*, VII, İstanbul 1993.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn, *Şüabü'l-Îmân I-XIV*, (1. bsk.), (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid), Mektebetü'r-Ruşd, y.y. 2003.

- Biçer, Ramazan, “İğvâ”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi ve (Tabakâtü'l-Müfessirîn) I-II*, Bilmen Yay., İstanbul 1973.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh I-IX*, Dâru Tavku'n-Necât, y.y., t.y.
- Bulut, Ali, “Kur’ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur’ân, Meâni'l-Kur’ân, İ’râbu'l-Kur’ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12-13, 2001.
- Buran, Ahmet, www.turkoloji.cu.edu.tr, “Dil İlişkileri ve Kavram Tercümelere Üzerine Bir Değerlendirme”.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur’ân I-X*, Dersaadet Osman Bey Matbaası, İstanbul 1330.
- Candan, Abdulcelil, “Celâleyn Tefsiri’ne Eleştirel Bir Yaklaşım” *Yüzüncü Yıl ÜİFD*, sayı:3, Van 2000.
- Cebeci, Lütfullah, “Mefâtihu'l-Gayb”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Garîbü'l-Kur’ân”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996.
- “Kur’ân-ı Kerîm ve Hanîfler”, *AÜİF Dergisi*, s.y., Erzurum 1963.
- “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru-t-Te’vîl”, *DİA*, İstanbul 1995.
- “SİCİSTÂNÎ, Muhammed b. Uzeyz”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.
- Tefsir Usûlü*, (23. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 2012.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur’ân I-III*, (4. bsk.), (thk. Abdü's-Selâm Muhammed Ali Şâhîn), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- Ceyhan, Semih, “SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2009.
- Cezerî, İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl I-XII*, (thk. Abdü'l-Kâdir el-Arnâvût), Mektebetü'l-Halvânî, y.y. 1972.

Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Huseynî el-Hanefî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (2. bsk.), (thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007.

Çağırıcı, Mustafa, "Fîl Sûresi", *DİA*, XIII, İstanbul 1996.

Çakan, İ. Lütfi, Eroğlu, Muhammed, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, I, İstanbul 1988.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm I-III*, Dergah Ofset, İstanbul 2011.

Dağ, Mehmet, "Râinâ –Müphem Bir Kur'ân İbaresinin Otantik Anlamı-", *Dinî Araştırmalar*, 2006, Cilt: 9.

Dârakutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârakutnî*, (thk. Şuaybü'l-Arnâvût), (1. Bsk.), Mesesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.

Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn I-II*, (1. bsk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Demirci, Kürşat, "Burç", *DİA*, VI, İstanbul 1992.

Demirci, Muhsin, "HEREVÎ, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, XVII, İstanbul 1998.

-----*Tefsir Tarihi*, (11. Baskı), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2011.

-----*Tefsir Terimleri Sözlüğü*, (3. bsk.), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2014.

-----*Tefsir Usûlü*, (18. bsk.), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2012.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Nâsîru'd-Dîn el-Elbânî, Riyad t.y.

Elmalı, Hüseyin – Arslan, Şükrü, "Garîb", *DİA*, I-XXXXIV, İstanbul 1996.

Elmalılı, Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili I-X*, (Sadeleştiren: Heyet), Azim Yayıncılık, İstanbul 2011.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (3. bsk.), İstanbul 2010.

Eroğlu, Muhammed, "Asr Sûresi", *DİA*, III, İstanbul 1991.

es-Sâvî, Ahmed b. Ahmed, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn I-IV*, (thk. Abdullah el-Minşâvî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2011.

Eyice, Semavi, "Burç", *DİA*, VI, İstanbul 1992.

Fazlıoğlu, İhsan, "İbnü'l-Hâim", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

Gökçe, Cüneyt, "Berzah", *DİA*, İstanbul 1992.

Gümüş, Sadreddin, "Garîbü'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", *MÜİF Dergisi*, Sayı: 5-6, 1987-1988.

Ğazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibü's-Sâira bi A'yâni'l-Mâidetü'l-Âşira I-III*, (1. bsk.), (hşy. Halîl el-Mansûr), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", *AÜİF Dergisi*, sayı:11, Erzurum 1993.

Harekât, İbrahim, "Arş", *DİA*, III, İstanbul 1991.

Harman, Ömer Faruk, "Arim", *DİA*, İstanbul 1991.

-----"Men ve Selvâ", *DİA*, XXIX, Ankara 2004.

Hatîf, Abdülazîz, "Semîn el-Halebî", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009.

Heyet, *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, (6. bsk.), TDV Yay., Ankara 2013.

Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V*, (3. bsk.), DİB Yay., Ankara 2007.

Huzayrî, Muhammed b. Abdilazîz, *es-Serrâc fî Beyâni Ğarîbi'l-Kur'ân*, (1. bsk.), Riyad 2008.

İrâkî, Ebu'l-Fazl, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr I-II*, (thk. Eşref Abdü'l-Maksût), Mektebetü Taberiyye, Riyad 1995.

Işık, Hidâyet, "Asr Sûresi Tefsiri Üzerine", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 29, Sayı: 2, 1993.

İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, (2. bsk.), (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Dâru't-Türâs, Kahire 1973.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire t.y.

İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm I-V*, (thk. Ebu Abdullâh Abdülhalîm b. Mahmûd), (1. bsk.), Mektebetü Mısır, Kâhire 2010.

İbnü'l-İmâd, Şehâbüddîn Ebû'l-Felâh Abdü'l-Hayy b. Ahmed Muhammed el-Akriyy, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb I-X*, (1. bsk.), (thk.-thr. Abdulkâdir el-Arnâvût, thk. Mahmûd el-Arnâvût), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce I-II*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru İhyâü'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., t.y.

İmamoğlu, İbrahim Hakkı, *Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri*, (Doktora tezi), Ankara 2011.

İsfahânî, er-Râğıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), (5. bsk.), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2011.

İşler, Emrullah, "Zeccâc", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2013.

Kafes, Mahmut, "Ebû Hayyân el-ENDELÜSÎ" *DİA*, X, İstanbul 1994.

Kara, Ömer, "Râğıb el-İsfahânî", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007.

Karagöz, İsmail, "Allah", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (5. bsk.), DİB Yay., Ankara 2010.

-----"Rab", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (5. bsk.), DİB Yay., Ankara 2010.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh eş-Şehîr Hacı Halîfe, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn I-II*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn I-IV*, (1. bsk.), Müessesütü'r-Risâle, Beyrut 1993.

Koçak, İnci, "Ahfeş el-Evsat", *DİA*, I, İstanbul 1988.

Kutluer, İlhan, “Burç”, *DİA*, VI, İstanbul 1992.

Kuzgun, Şaban, “Hanîf”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997.

Küçük, Abdurrahman, “Ahid Sandığı”, *DİA*, I, İstanbul 1988.

Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tefsîru'l-İmâmeyn el-Celâleyn*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut t.y.

Mahlûf, Haseneyn Muhammed, *Kelimâtü'l-Kur'an Tefsîr ve Beyân*, (3. bsk.), Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2002.

Mahlûf, Mâcide, “Mahluf, Haseneyn Muhammed”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *En-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî I-VI*, (thk. es-Seyyid b. Abdulkaksûd b. Abdurrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Mekkî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l-Müşekkel min Ğaribi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1985.

Mertoğlu, Mehmet Suat, “Süyûtî”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.

Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri I-VII*, (trc. Heyet), (2. bsk.), İnsan Yay., İstanbul 1991.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, “İbnü'l-Müneyyir”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

Münzirî, Zekiyüddîn Abdilazîm b. Abdilkaviyy, *Muhtasaru Sahîh-i Müslim*, (thk. Mustafa Dîbü'l-Buĝâ), (1. bsk.), Dâru'l-Mustafâ, Dimaşk 2011.

Müslim, Ebü'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhi Müslim) I-V*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1997.

Namlı, Ali, “Tasavvuf Kültüründe ve Tasavvufî-İşârî Tefsirlerde Ashâb-ı Kehf Kıssası”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 55, Erzurum 2013.

- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şüayb, *Sünenü'n-Nesâî*, (1. bsk.), (tlk. Muhammed Nâsıruddîn Elbânî), Mektebetü'l-Meârif, Riyad. t.y.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl I-III*, (thk. Yûsuf Ali Bedîvî), (5. bsk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2011.
- Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn I-V*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y.
- O'shaughnessy J., Thomas J., (çev. Ömer Kara), "Eskatolojik Bir Sembol Olarak Arş", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 10, 2002.
- Ömer, Ahmed Muhtâr, *el-Mu'cemü'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (1. bsk.), Müessesetü Südüru'l-Ma'rife, Riyâd 2002, 203; Şevkânî.
- Öz, Mustafa, "Zakkum", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2013.
- "Tabersî", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010.
- Özek, Ali, "el-Keşşâf", *DİA*, XXV, İstanbul 2002.
- Özel, Ahmet, "İbnü'l-Mülakkın", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Özkan, Halit, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.
- Özkan, Nevzat, *ayk.gov.tr*, "Türkçe'deki Yabancı Unsurları Tasnif Denemesi".
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sıhah*, (4. bsk.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010.
- Râzî, Muhammed Fahrüddîn b. Ziyâeddîn Ömer, *Tefsîru Fahru'r-Râzî (Tefsîru'l-Kebîr) Mefâtîhu'l-Gayb I-XXXII*, (1. bsk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Sakallı, Talat, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, İstanbul 1999.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Subhi b. Hasen Hallâk), (1. Bsk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2000.

- Sâvî, Ahmed b. Ahmed, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn I-IV*, (thk. Abdullah el-Minşâvî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2011.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *ez-Zav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi' I-XII*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut t.y.
- Selçuk, Hikmet, "Ashâbu'l-Kehf", *Kur'ân Mesajî İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı: 5, 1998.
- Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Azîz, *Garîbü'l-Kur'ân*, el-Ezher 1963.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Sînâ", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.
- Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İlmi'l-Melâyîn, Beyrut t.y.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahmân, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi) I-II*, (çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987.
- Câmiu'l-Ehâdîs el-Câmiu's-Sağîr ve Zevâidühü ve'l-Câmiu'l-Kebîr el-Mesânîd ve'l-Merâsîl I-IX*, (thk. Abbâs Ahmed Sagar), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- Husnü'l-Muhâzara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahira I-II*, (1. bsk.), (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, y.y. 1967.
- ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr I-XVII*, (1. bsk.), (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Hicr Yayın, Kahire 2003.
- Edebü'l-Fütyâ*, (1. bsk.), (thk. Muhyiddîn Hilâl es-Serhân), Dâru'l-Âfâku'l-Arabiyye, Kâhire 2007.
- el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr I-II*, (2. bsk.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- et-Tehaddüs bi Ni'metillâh*, el-Matbaatü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, y.y., t.y.
- Nüzûlü'r-Rahmet fî't-Tehaddüsi bi'n-Ni'met*, (1. bsk.), (thk. Abdülhamîd Şânûha), Dâru'l-Vefâ', Cidde h. 1407.
- Tabakâtü'l-Huffâz*, (1. bsk.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

- Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (1. bsk.), (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü Vehbe, y.y. 1976.
- Buğyetü'l-Vüât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât I-II*, (2. bsk.), (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Dâru'l-Fikr, y.y. 1979.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (1. bsk.), (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Matbaatü Mustafa, Mısır 1938.
- Şâzelî, Abdülkâdir, *Behcetü'l-Âbidîn bi Tercümeti Hâfızı'l-Asr Celâlidîn es-Süyûtî*, (thk. Abdullâh Nebhân), Dimaşk 1998.
- Şeker, Mehmet Emin, “Kur'an'da Heisenberg Belirsizlik İlkesi: Fatır Suresi (35) 13. Âyetin Anlattıkları”, *Kelam Araştırmaları*, Sayı: 11:1, y.y. 2013.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenniyyi'r-Rivayeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr I-VI*, (thk. Abdurrahmân Umeyre), Dâru'l-Vefâ, y.y., t.y.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr I-XXV*, (thk. Hamdi Abdü'l-Mecîd es-Selefi), Mektebet-ü İbn Teymiyye, Kahire 1983.
- Taberî, Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân I-XXVI*, (thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), (1. bsk.), Dâru Hicr, Kâhire 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî I-V*, (2. bsk.), (thk. Ahmed Muhammed Şakir), 1978.
- Topaloğlu, Bekir, “Tegâbün Sûresi”, *DİA*, XXXX, İstanbul 2011.
- Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (2. bsk.), TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.
- Heyet, *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, (6. bsk.), TDV Yay., Ankara 2013.
- Uludağ, Süleyman, “Arş”, *DİA*, III, İstanbul 1991.
- Ünver, Mustafa, *Tefsirdeki Öteki Celâleyn'de İsrâiliyyât*, Sidre Yay., Samsun 2008.

- Üzüm, İlyas, “İlliyyîn”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Arş”, *DİA*, III, İstanbul 1991.
- “Zebâni”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2013.
- Yazıcı, Hüseyin, “İbn Kuteybe”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.
- Yerinde, Adem, “Mecâzü'l-Kur'ân”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.
- “Turayhî”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2012.
- Yıldırım, Zeki, “Enbiya, 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu”, *AÜİFD*, Sayı: 39.
- Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîri'ndeki Fıkıh Usûlü Uygulaması*, (Doktora Tezi), Erzurum 1997.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühu*, I-V, (1. bsk.), (thk. Abdülcelîl Şelbî), Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1988.
- Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I-III*, Mektebetü Vehbe, Kahire t.y.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl I-IV*, (thk. Ahmed b. Muhammed b. el-Münnîr el-İskenderî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2012.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II*, (1. bsk.), (thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-IV*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Mektebe Dâru't-Türâs, Kâhire t.y.
- Zeydî, Kâsîd Yâsir, “Menhecü'l-Celâleyn fî Tefsîri'l-Kur'ân”, *Musul Üniv. Edebiyat Fak. Âdâbü'r-Râfideyn Dergisi*, Musul 1974.
- Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûs-u Terâcim li Âsâri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn I-VIII*, (15. bsk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Halil İbrahim SÜSLÜ
Doğum Yeri ve Tarihi	Konya 02/03/1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	halilibrahimsuslu@hotmail.com
Tarih	08/01/2016